

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra**

Kristupo Bertašiaus,
V kurso, privatinės teisės: civilinių ginčų
studijų šakos studento

Magistro darbas

**Teismo vaidmuo renkant įrodymus civiliniame procese: teoriniai ir praktiniai
aspektai**

**The Role of the Court in the Collection of Evidence in Civil Procedure: Theoretical
and Practical Aspects**

Vadovas: doc. Andžej Maciejewski
Recenzentė: prof. dr. Egidija Tamošiūnienė

Vilnius
2025

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame darbe tiriamas ir analizuojamas teismo vaidmuo renkant įrodymus civiliniame procese tiek teoriniais, tiek praktiniais aspektais. Vertinamos teismo aktyvumo ribos skirtingose civilinio proceso mokyklose, taip pat siekiama atskleisti, koks yra teismo vaidmuo įrodymų rinkimo etape, kokios jo aktyvumo ribos, atsižvelgiant ir įvertinant procesinius institutus, suteikiančius teismui teisę padėti byloje dalyvaujančioms šalims surinkti įrodymus, bei institutus, leidžiančius teismui savo iniciatyva rinkti įrodymus.

Pagrindiniai žodžiai: įrodymų rinkimas, teismas, teismo vaidmuo renkant įrodymus.

This thesis examines and analyses the role of the court in the collection of evidence in civil proceedings from both theoretical and practical aspects. The limits of judicial activism in different schools of civil procedure are assessed. The aim of this thesis is to reveal the role of the court at the stage of taking evidence and the limits of its activity, taking into account and evaluating the procedural institutes which give the court the right to assist the parties involved in the case in the taking of evidence, as well as the institutes which allow the court to take evidence on its own initiative.

Key words: taking of evidence, the court, the role of the court in taking evidence.

TURINYS

ĮVADAS.....	2
1. TEISMO VAIDMUO ĮRODYMŲ RINKIMO ETAPE SKIRTINGOSE CIVILINIO PROCESO MOKYKLOSE IR LIETUVOS CIVILINIAME PROCESSE ...	6
1.1. TEISMO VAIDMUO RENKANT ĮRODYMUS SKIRTINGOSE CIVILINIO PROCESO MOKYKLOSE	6
1.2. TEISMO VAIDMUO ĮRODYMŲ RINKIMO ETAPE LIETUVOS CIVILINIAME PROCESSE.....	10
2. TEISMO PAGALBA PADEDANT ŠALIMS RINKTI ĮRODYMUS DISPOZITYVIOSE BYLOSE	13
2.1. TEISMO TEISĖ IŠREIKALAUTI RAŠYTINIUS ĮRODYMUS.....	13
2.1.1. Rašytinių įrodymų išreikalavimo pagrindai	13
2.1.2. Rašytinių įrodymų išreikalavimo ypatumai Lietuvos teismų praktikoje	18
2.2. TEISMO TEISĖ PASIŪLYTI ŠALIMS PATEIKTI PAPILDOMUS ĮRODYMUS.....	26
2.3. TEISMO TEISĖ NAUDOTI DUOMENIS IŠ TEISMŲ INFORMACINIŲ SISTEMŲ IR REGISTRŲ 31	
2.4. TEISMO TEISĖ UŽTIKRINTI ĮRODYMUS CIVILINIAME PROCESSE	36
2.4.1. Įrodymų užtikrinimo taikymo pagrindai	36
2.4.2. Įrodymų užtikrinimo taikymo ypatumai Lietuvos teismų praktikoje	37
3. TEISMO TEISĖ SAVO INICIATYVA RINKTI ĮRODYMUS NEDISPOZITYVIOSE BYLOSE	43
3.1. ĮRODYMŲ RINKIMO SAVO INICIATYVA PAGRINDAI	43
3.1.1. Įrodymų rinkimo savo iniciatyva ypatumai šeimos bylose.....	44
3.1.2. Įrodymų rinkimo savo iniciatyva ypatumai juridinių asmenų nemokumo bylose	47
3.1.3. Įrodymų rinkimo savo iniciatyva ypatumai darbo bylose.....	50
3.1.4. Įrodymų rinkimo savo iniciatyva ypatumai ypatingosios teisenos bylose.....	52
3.2. ĮRODYMŲ RINKIMO SAVO INICIATYVA PROBLEMINIAI ASPEKTAI	54
IŠVADOS.....	59
LITERARŪROS SĄRAŠAS	62
SANTRAUKA	76
SUMMARY	77

IVADAS

Temos aktualumas. Įrodymų rinkimas civiliniame procese yra itin svarbi įrodinėjimo dalis. Proceso šalis negali laimėti bylos, jeigu nesugeba pateikti įrodymų savo argumentams pagrįsti (Tran, 2022, p. 52). Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse (toliau – CPK) yra įtvirtinti procesiniai institutai, suteikiantys teisę teismui padėti byloje dalyvaujančioms šalims surinkti įrodymus, taip pat atvejai, kai teismas gali juos rinkti savo iniciatyva. Nors įrodymus turi rinkti ir pateikti ginčo šalis bei tokiu būdu įgyvendinami pamatiniai rungimosi ir dispozityvumo principai, ši taisyklė turi kelias išimtis, leidžiančias teismui dalyvauti įrodymų rinkimo etape. Šios išimties ir yra analizuojamos šiame darbe. Nagrinėjamos temos aktualumas pasireiškia keliais aspektais.

Pirma, teismo vaidmuo įrodymų rinkimo etape Lietuvos teisės doktrinoje nėra dažnai analizuojamas, nors su procesiniais institutais, kurie suteikia teismui teisę būti aktyvesniam įrodymų rinkimo etape, dažnai susiduriama praktikoje. Todėl, nors procesiniai institutai, kurie analizuojami šiame darbe, yra dažnai taikomi praktikoje, tačiau gilesnės mokslinės analizės šia tema nėra atlikta. Galima paminėti, kad su teismo vaidmeniu renkant įrodymus galima susipažinti teisės vadovėliuose (Mikelėnas, *et al.*, 2020; Laužikas, *et al.*, 2003). Tačiau vadovėliuose pateiktoje medžiagoje nėra analizuojami su šių procesinių institutų taikymu susiję probleminiai aspektai. Kaip bus pagrindžiama šiame darbe, tam tikri aspektai, susiję su šių procesinių institutų taikymu teismų praktikoje, gali būti kritikuojami, todėl Lietuvos civilinio proceso teorijai ir tolimesniam plėtojimuisi ši tema yra aktuali, leidžianti visapusiškai įvertinti teismo vaidmenį įrodymų rinkimo etape. Tiesa, kalbant apie teismo teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus, vertėtų paminėti, kad Lietuvos teisės mokslininkai šią temą yra plačiau nagrinėję (Višinskis, Jokubauskas, 2021; Tamošiūnienė, Michailovienė, 2019), tačiau jų darbuose buvo atlikta atskirų kategorijų bylų analizė, tuo tarpu šiame darbe, neapsiribojant atskirų kategorijų bylų, kuriuose teismas savo iniciatyva gali rinkti įrodymus, analize, pateikiamos įžvalgos, kurios aktualios ir teisės doktrinai. Be to, prie šios temos aktualumo prisideda ir tai, kad nėra apsiribojama Lietuvos teisės doktrina, o pateikiamos ir užsienio mokslininkų įžvalgos (van Rhee, 2018; Uzelac, 2017; Turroni, 2024 ir kt.), kurios leidžia atlikti išsamesnę ir visapusiškesnę šios temos analizę.

Antra, šio darbo tema aktuali ir praktiniu aspektu. Darbe analizuojama ir įvertinama Lietuvos teismų praktika, kuri leidžia identifikuoti ir atskleisti pagrindinius probleminius aspektus vertinant teismo vaidmenį įrodymų rinkimo etape. Todėl tam tikrų klausimų,

susijusių su procesinių institutų taikymų praktikoje, kėlimas ir jų analizė gali būti aktualūs ir praktiniu lygmeniu – teismų praktikos formavimuisi.

Darbo tikslas. Šiame darbe siekiama sistemiškai įvertinti procesinius institutus: (i) leidžiančius teismui padėti byloje dalyvaujančioms šalims surinkti įrodymus; (ii) leidžiančius teismui savo iniciatyva rinkti įrodymus, bei atskleisti šių procesinių institutų praktinį taikymą Lietuvos teismų praktikoje. Susisteminus ir ištyrus Lietuvos teismų praktiką, identifikuoti bei atskleisti praktinius probleminius aspektus.

Darbo uždaviniai. Šio darbo tikslui pasiekti būtina atlikti toliau nurodytus uždavinius:

- 1) Įvertinti teismo vaidmenį įrodymų rinkimo etape skirtingose civilinio proceso mokyklose ir Lietuvos civiliniame procese;
- 2) Susisteminti ir iširti CPK įtvirtintus procesinius institutus, leidžiančius teismui padėti byloje dalyvaujančioms šalims rinkti įrodymus;
- 3) Susisteminti ir iširti CPK įtvirtintus procesinius institutus, leidžiančius teismui savo iniciatyva rinkti įrodymus;
- 4) Atlikti, susisteminti ir kritiškai įvertinti Lietuvos teismų praktiką.

Darbo objektas. Šiame darbe tiriamas teismo vaidmuo įrodymų rinkimo etape. Tiriant teismo vaidmenį nagrinėjami procesiniai institutai, suteikiantys teismui teisę padėti byloje dalyvaujančioms šalims surinkti įrodymus bei leidžiantys teismui savo iniciatyva rinkti įrodymus. Pažymėtina, kad šiame darbe analizuojami procesiniai institutai, skirti rinkti įrodymus Lietuvoje, t. y. nėra analizuojamas tarptautinis teisminis bendradarbiavimas renkant įrodymus.

Darbo metodai. Siekiant tinkamai įgyvendinti šio darbo tikslus ir uždavinius, pasitelkiami šie metodai:

- 1) Lingvistinis metodas taikomas analizuojant ir aiškinant teisės aktų nuostatas, teismų praktiką bei teisės doktriną;
- 2) Lyginamasis metodas taikomas lyginant Lietuvos ir Austrijos civilinį procesą. Pasirinkta lyginti šias dvi šalis dėl to, kadangi Lietuvos civilinis procesas parengtas remiantis socialiniu civilinio proceso modeliu, labiausiai atspindinčių Austrijos civilinio proceso teisėje. Taip pat lyginamasis metodas taikomas lyginant Lietuvos civilinį procesą su ELI/UNIDROIT pavyzdinėmis Europos civilinio proceso taisyklėmis (toliau – ELI/UNIDROIT taisyklės). Pasirinkta lyginti Lietuvos civilinį procesą su ELI/UNIDROIT taisyklėmis, kadangi šiomis taisyklėmis siekiama paskatinti Europos nacionalinių aktų

leidžius taisykles taikyti kaip teisėkūros pagrindą. Be to, pripažįstamas ir bendras poreikis nuosekliam ir inovatyviam teisinių sistemų vystymuisi.

- 3) Istorinis metodas pasitelktas siekiant atskleisti teismo vaidmens įrodymų rinkime raidą Lietuvos civiliniame procese, taip pat atskleidžiant teismo vaidmenį ir pokyčius įrodymų rinkimo etape skirtinguose civilinio proceso modeliuose;
- 4) Sisteminis metodas pasitelktas nustatant procesinių institutų santykį su teisės principais, teisinio reguliavimo tikslais, taip pat teisės normos turinį analizuojant su kitomis teisės normomis;
- 5) Įstatymų leidėjo ketinimų metodas šiame darbe taikomas tiriant ir vertinant įstatymo leidėjo paruošiamuosius dokumentus.

Darbo originalumas. Šio darbo originalumą galima apibūdinti keliais aspektais. Pirma, šio darbo autoriaus žiniomis, tai yra pirmas bandymas sistemiškai ir išsamiai apžvelgti teismo veiksmus ir vaidmenį įrodymų rinkimo etape. Lietuvos teisės doktrinoje ir kompetentingų mokslininkų darbuose nebuvo susisteminti ir plačiau analizuoti teismo veiksmai renkant įrodymus civiliniame procese. Tiesa, tam tikros temos, daugiausiai susijusios su teismo teise rinkti įrodymus savo iniciatyva, buvo analizuotos teisės doktrinoje ir kituose moksliniuose darbuose. Pavyzdžiui, susijusiuose su teismo teise savo iniciatyva rinkti įrodymus juridinių asmenų nemokumo bylose (Višinskis, Jokubauskas, 2021); šeimos bylose (Tamošiūnienė, Michailovienė, 2013). Tačiau šiuose moksliniuose darbuose nebuvo sistemiškai apžvelgtas teismo vaidmuo įrodymų rinkimo etape, įskaitant ir teismo pagalbą rinkti įrodymus dispozityviose bylose. Antra, šiame darbe apžvelgiami, analizuojami ir įvertinami procesiniai institutai (pvz., įrodymų išreikalavimo, įrodymų užtikrinimo, teismo teisės naudotis viešai prieinamais registrais), kurie plačiau teisės doktrinoje bei moksliniuose darbuose nebuvo apžvelgti ir įvertinti, o tai darbo autoriui leido šiame darbe pateikti originalias įžvalgas, analizuoti klausimus, kurie dar nebuvo spęsti anksčiau. Trečia, šiame darbe atlikta išsami ir sistemiška teismų praktikos analizė leido ne tik iš teorinės, bet ir iš praktinės pusės apžvelgti teismų praktikos tendencijas, identifikuoti ir įvertinti probleminius aspektus.

Svarbiausi šaltiniai. Šio darbo tikslas ne tik teoriškai, bet ir iš praktinės pusės atskleisti teismo vaidmenį įrodymų rinkimo etape, todėl labai svarbus šiam darbui šaltinis yra Lietuvos teismų praktika. Siekiant visapusiškai atskleisti šio darbo temą, taip pat labai svarbūs moksliniai šaltiniai. Galima išskirti pagrindinius teisės mokslininkus, kurių moksliniais darbais buvo remtasi – V. Nekrošiaus, C. H. van Rhee, A. Uzelac. Taip pat buvo svarbūs ir kitų autoritetingų teisės mokslininkų darbai – straipsniai iš teisės žurnalų

ir kitų periodinių leidinių. Galiausiai, daug dėmesio šiame darbe skirta CPK ir jo parengiamųjų darbų analizei, neapsiribojant Lietuvos jurisdikcija, skiriama dėmesio Austrijos civiliniam procesui, taip pat ELI/UNIDROIT taisyklėms.

1. TEISMO VAIDMUO ĮRODYMŲ RINKIMO ETAPE SKIRTINGOSE CIVILINIO PROCESO MOKYKLOSE IR LIETUVOS CIVILINIAME PROCESE

1.1. TEISMO VAIDMUO RENKANT ĮRODYMUS SKIRTINGOSE CIVILINIO PROCESO MOKYKLOSE

Siekiant atskleisti teismo vaidmenį renkant įrodymus civiliniame procese, prieš tai reikėtų aptarti įrodinėjimo procesą. Teisės doktrinoje nurodyti šeši įrodinėjimo civilinėje byloje etapai: (1) faktų nurodymas; (2) įrodymų nurodymas; (3) įrodymų pateikimas; (4) įrodymų rinkimas; (5) įrodymų tyrimas; (6) įrodymų vertinimas (Mikelėnas, *et al.*, 2020, p. 380-381). Pirmieji keturi etapai susiję su byloje dalyvaujančių asmenų pareiga, likusieji du – su teismo.

Įrodymų rinkimo etapas skiriasi priklausomai nuo teisės tradicijos. Teisinės sistemos modelis apibrėžia ir teismo vaidmenį įrodymų rinkimo etape. Romėnų teisės sistemoje, ypačiai Prancūzijoje ir Italijoje, yra trys procedūriniai etapai: įvadinis, kuriame pateikiamas ieškinys ir atsiliepiamas; faktų nustatymo (angl. *fact-finding*), kuriame renkami įrodymai teisėjui duodant nurodymus; baigiamasis posėdis be įrodymų rinkimo. Priešingas modelis yra bendrosios teisės sistemoje. Jai būdinga ikiteisminė stadija, skirta faktų ir įrodymų rinkimui, jos tikslas – pasirengti teismui nagrinėjimui. Bylos nagrinėjimo stadijoje ginčo šalys pateikia visus įrodymus (Stürner, 2005, p. 223-224). Kontinentinėje Europoje labiausiai yra paplitęs pagrindinio teismo posėdžio modelis, kuriam būdinga, kad pasirengimo stadija yra skirta surinkti visą reikalingą civilinei bylai medžiagą, jog būtų įmanoma bylą išnagrinėti per vieną teismo posėdį. Teismas turi imtis aktyvaus vaidmens tiek pasirengimo stadijoje, tiek bylą nagrinėjant teisme. Šis modelis egzistuoja Vokietijoje, Austrijoje, Skandinavijos valstybėse, taip pat ir Lietuvoje (Nekrošius, *et al.*, 2016, p. 9).

Gali kilti klausimas, koks yra teismo vaidmuo įrodymų rinkimo etape. Ar teismas turi būti pasyvus, ar kaip tik aktyvus, padedant proceso šalims surinkti reikšmingus įrodymus? Neabejotina, kad teismo vaidmuo įrodymų rinkimo etape nulemtas ir dėl pasirinktos civilinio proceso mokyklos (Laužikas, *et al.*, 2003, p. 31). Teisės doktrinoje išskiriamos trys civilinio proceso mokyklos: (1) liberalioji; (2) inkvizicinė; (3) socialinė. Todėl verta apžvelgti teismo vaidmenį renkant įrodymus skirtingose civilinio proceso mokyklose.

Liberalaus civilinio proceso pagrindiniai principai yra rungimosi ir dispozityvumo. Teisėjo vaidmuo yra pasyvus – bet koks kišimasis į tarp šalių vykstančią kovą, išskyrus atvejus, kai jis būtinas siekiant suvienodinti nelygiavertes šalių pozicijas ar palengvinti

proceso eigą, laikomas neteisėtu (Mikelėnas, *et al.*, 2020, p. 27-28). Liberaliojo civilinio proceso mokykla siejama su Didžiąja Prancūzijos revoliucija, su kuria, kaip neigiama reakcija į visagalę valstybę, atėjo liberalizmo vertybės. Liberalų požiūriu, valstybė privalėjo tik nustatyti tam tikras elgesio ribas ir užtikrinti, kad jos nebūtų pažeidžiamos. Dėl liberalizmo filosofijos įtakos XIX a. atsirado ir pirmieji nauji Europos civilinio proceso kodeksai: 1806 m. Prancūzijos, 1864 m. Rusijos, 1877 m. Vokietijos (Laužikas, *et al.*, 2003, p. 31-32). Liberalusis požiūris pabrėžė asmeninę piliečių atsakomybę, kurie buvo laikomi sąmoningais asmenimis, galinčiais lygiavertiškai tarpusavyje bylinėtis (van Rhee, *et al.*, 2005, p. 6). Liberaliajai civilinio proceso mokyklai buvo būdingas ir slaptumas. Pagal 1806 m. Prancūzijos civilinio proceso kodeksą, liudytojų parodymus turėjo rinkti ne teismas viešame posėdyje, o teisėjas komisaras (pranc. *juge-commissaire*), dalyvaujant šalims, bet ne plačiajai visuomenei (Cappelletti, 1970, p. 852).

Inkviziciniame procese teismas yra aktyvus nagrinėjant bylą, atlieka tardytojo vaidmenį, o šalys yra palyginti pasyvios (Driukas, Valančius, 2005, p. 67). Inkvizicinis modelis vyravo tarybiname civiliniame procese Lietuvoje, kuriame teismo pareiga buvo nustatyti objektyvią tiesą byloje (Nekrošius, Bartkus, 2024, p. 11). Siekiant nustatyti objektyvią tiesą byloje, teismas savo iniciatyva privalėjo rinkti įrodymus, jeigu tai jam atrodė reikalinga (Laužikas, *et al.*, 2003, p. 216). Pavyzdžiui, 1964 m. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – LTSR CPK) 58 str. buvo numatyta, kad jeigu įrodymų neužtenka, teismas arba pasiūlo šalims pateikti papildomus įrodymus, arba renka juos savo iniciatyva. Teisėjui tenka dominuojantis vaidmuo, advokatai gali tik teikti pasiūlymus dėl įrodymų (Seidman, 2016, p. 11). Tad inkviziciniame civilinio proceso modelyje teisėjas aktyviai dalyvauja faktų nustatymo procese, o byloje dalyvaujančioms šalims tenka antraeilis vaidmuo renkant ir pateikiant įrodymus (Verkerk, 2010, p. 280).

Socialinio proceso modelis grindžiamas proceso centruotumu, aktyviu teisėjo vaidmeniu. Įtvirtintas teisėjo vadovavimo procesui principas – teisėjas gali įpareigoti šalis pateikti papildomų įrodymų, kartais rinkti įrodymus savo iniciatyva (Driukas, Valančius, 2005, p. 68). Socialinio proceso modelis iš liberalaus modelio perėmė rungimosi, dispozityvumo principus, tačiau pasikeitė požiūris į proceso tikslus, paskirtį, t. y. pasikeitė iki tol atrodžiusių neliečiamų principų (rungimosi, dispozityvumo) vertinimas (Laužikas, *et al.*, 2003, p. 36). Pasak V. Nekrošiaus, kuriant dabartinį CPK, kaip šio teisės akto pagrindas buvo pasirinkta socialinio civilinio proceso mokykla (Nekrošius, Bartkus, 2024, p. 12). V. Valančius nurodo, kad vadovaujantis socialinio civilinio proceso modeliu, CPK rengėjai civilinio proceso tikslu laikė ne tik privačių asmenų subjektinių teisių gynybą, bet

ir viešojo intereso apsaugą (Valančius, 2002, p. 202). Iš tiesų, įstatymo leidėjo paruošiamuosiuose dokumentuose (pranc. *travaux préparatoires*) nurodoma, kad „Projekto rengėjai rėmėsi socialiojo civilinio proceso modeliu, būdingu daugeliui Europos valstybių, labiausiai atsispindinčių Austrijos civilinio proceso teisėje.“ (Aiškinamasis raštas Dėl Lietuvos Respublikos...). Tad galima teigti, kad CPK parengtas pagal socialinį civilinio proceso modelį.

Socialinio civilinio proceso teorijos kūrėjas yra 1895 m. Austrijos *Zivilprozessordnung* (toliau – ZPO) ideologas F. Kleinas. V. Nekrošius, pateikdamas pagrindines F. Kleino idėjas, nurodė, kad jis procesą apibūdina kaip gydytoją – teisėjas negali būti pasyvus ir bejėgis proceso stebėtojas (Nekrošius, 1999, p. 47). Socialinio proceso modeliu paremtas 1895 m. Austrijos ZPO išplėtė teismo įgaliojimus civiliniame procese (Verkerk, 2010, p. 268), pavyzdžiui, teismui suteikti įgaliojimai pareikalauti pateikti įrodymus, kuriuos nurodė proceso šalis, taip pat numatytas reglamentavimas, pagal kurį šalys galėjo prašyti teismo pateikti kitos šalies turimus dokumentus (Verkerk, 2010, p. 73-74), bei buvo suteikta teisė rinkti įrodymus *ex officio* (van Rhee, *et al.*, 2005, p. 13). Dabartiniame Austrijos ZPO taikomi rungimosi ir inkvizicijos principai. Tik kai kuriose specifinėse bylose, turinčiose didelį viešąjį interesą, teismas turi pareigą surinkti visus reikiamus įrodymus (Krautgasser, Anzenberger, 2015, p. 2), tačiau Austrijos civilinio proceso praktika rodo, kad teisė rinkti įrodymus *ex officio* yra labiau išimtis, nei taisyklė (van Rhee, *et al.*, 2005, p. 305).

Taigi, F. Kleinui pavyko sukurti pirmąją socialinio proceso teisę, kurios esmė buvo teisėjo teisė kontroliuoti ginčo dalyką. Teisė kontroliuoti ginčo dalyką susijusi su šalių pareiga sakyti tiesą ir pateikti išsamią informaciją. Civilinio proceso socialinis tikslas paskatino F. Kleiną parengti faktų nustatymo modelį, kuris stipriai kryo inkvizicinės sistemos link (Rechberger, 2007, p. 161). Verta paminėti, kad socialinio proceso modelis buvusiose socialistinėse šalyse susiduria su pasipriešinimu dėl vaidmens, kurį teisėjai atliko socialistiniu laikotarpiu (van Rhee, 2018, p. 78).

Priklausomai nuo proceso modelio, skiriasi ir tiesos nustatymo sampratos bei su jomis susijęs įrodinėjimo standartas. Tiesos sampratos taip pat nubrėžia ir teismo aktyvumo ribas. Liberalusis proceso modelis siejamas su formaliosios tiesos nustatymu (Mikelėnas, *et al.*, 2020, p. 29). Faktas gali būti pripažintas įrodytu, jeigu šalies, kuri juo remiasi, pateikti įrodymai leidžia daryti labiau tikėtiną išvadą jį esant nei jo nesant (Laužikas, *et al.*, 2003, p. 423). Kaip minėta, inkvizicinis proceso modelis siejamas su objektyviosios tiesos nustatymu – byloje priimtas sprendimas visiškai atitinka tikrovę ginčijamų aplinkybių atžvilgiu. Objektyviosios tiesos samprata suteikia teismui visišką

laisvę renkant įrodymus. Tai savo ruožtu reikštų visišką šalių galios nuvertinimą ir beveik neribotą valstybės galimybę kištis į privačius teisinius santykius (Laužikas, *et al.*, 2003, p. 44). Objektvyioji tiesa suponuoja ir taikomą įrodinėjimo standartą – teismas turi absoliučiai, be menkiausios abejonės įsitikinti bylos faktinių aplinkybių egzistavimu (Nekrošius, Bartkus, 2024, p. 12). Socialinio proceso modelis siejamas su materialiosios tiesos nustatymu (Nekrošius, Bartkus, 2024, p. 13). Materialioji tiesa reiškia, kad teismas yra visiškai, arba beveik įsitikinęs byloje priimamo sprendimo teisingumu. Siekiant nustatyti materialiąją tiesą, teismas gali savo iniciatyva užduoti klausimus, rinkti įrodymus (van Rhee, *et al.*, 2008, p. 15). Tad materialiosios tiesos, kaip faktų įrodinėjimo, tikslo nustatymas lemia aktyvesnį teismo veikimą, negu tikslas nustatyti formaliąją tiesą (Lastauskienė, 2023, p. 12). Tačiau dispozityvumo ir rungimosi principai teismo aktyvumą riboja (Laužikas, *et al.*, 2003, p. 44). Su materialiosios tiesos nustatymu siejamas pagrįsto įsitikinimo standartas – turi nebelikti esminių abejonų dėl bylai reikšmingos aplinkybės buvimo ar nebuvimo (Nekrošius, Bartkus, 2024, p. 17). Taigi, teismo vaidmuo civiliniame procese yra susijęs su tiesos samprata ir įrodinėjimo standartu. Tiek teisės doktrinoje, tiek teismų praktikoje kyla klausimų, kokia tiesos samprata ir koks įrodinėjimo standartas turi būti taikomas Lietuvos civiliniame procese. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas) 2006-01-16 nutarime nurodomas siekis nustatyti objektyviąją tiesą. Šis nutarimas sulaukė kritikos, kadangi siekiant nustatyti objektyvią tiesą valstybė turėtų peržengti ieškinio ribas, savo iniciatyva rinkti įrodymus, o tokios valstybės galios pažeistų asmenų autonomijos principą (Nekrošius, 2007, p. 82). Vertėtų pritarti V. Nekrošiaus ir J. Bartkaus pozicijai, kad Lietuvos civiliniam procesui artimiausias materialiosios tiesos nustatymas, o tai lemia aktyvesnį teismo vaidmenį (Nekrošius, Bartkus, 2024, p. 17). Kaip minėta, materialiosios tiesos nustatymas būdingas socialinei civilinio proceso mokyklai, kurios pagrindu buvo rengtas Lietuvos CPK.

Apibendrinus, teisės doktrinoje yra išskiriamos trys civilinio proceso mokyklos. Nuo pasirinktos civilinio proceso mokyklos priklauso ir teismo vaidmuo įrodymų rinkimo etape – pradedant nuo liberalaus modelio, kuriame pačios šalys renka įrodymus, o teisėjas yra tik pasyvus proceso stebėtojas, baigiant inkviziciniu modeliu, kuriame teismo galimybės savarankiškai rinkti įrodymus yra neribotos. Išskiriama trečioji, socialinio proceso mokykla, kurioje yra derinamas teisėjo aktyvus vaidmuo renkant įrodymus kartu su dispozityvumo ir rungimosi principais. Socialinio civilinio proceso modeliu parengtas ir CPK, todėl tikslinga toliau apžvelgti teismo vaidmenį renkant įrodymus Lietuvos civiliniame procese.

1.2. TEISMO VAIDMUO ĮRODYMŲ RINKIMO ETAPE LIETUVOS CIVILINIAME PROCESU

Lietuvos civiliniame procese teismas nėra įrodinėjimo subjektas (Mikelėnas, *et al.*, 2020, p. 410), t. y., būtent byloje dalyvaujančioms šalims tenka pareiga rinkti ir pateikti įrodymus. Tokiu būdu išreiškiami rungimosi ir dispozityvumo principai. Teisės doktrinoje nurodoma, kad rungimosi principas lemia, jog teismas turi spręsti bylą vertindamas tik šalių nurodytus faktus ir jų pateiktus įrodymus. Teisėjas nerenka įrodymų savo iniciatyva (Mikelėnas, *et al.*, 2020, p. 95-96). Dispozityvumo principas teisės doktrinoje skirstomas į formalųjį ir materialųjį. Formalusis dispozityvumo principas reiškia, kad iškelti bylą gali tik asmuo. Materialusis dispozityvumo principas reiškia, kad šalys nustato ginčo ribas (Verkerk, 2010, p. 264).

Tiesa, nors teismas ir nerenka įrodymų, tačiau ši taisyklė turi kelias išimtis: (1) teismas gali padėti byloje dalyvaujantiems asmenims surinkti įrodymus, kurių jie negali savarankiškai gauti dėl objektyvių priežasčių; (2) teismas gali įpareigoti byloje dalyvaujančius asmenis pateikti teismui įrodymus, kuriuos jie turi ir kuriais remiasi; (3) teismas įstatymų nustatytais atvejais gali savo iniciatyva rinkti įrodymus (Mikelėnas, *et al.*, 2020, p. 381). Šie teismo veiksmai įrodymų rinkimo etape ne tik atitinka socialinį civilinio proceso tikslą, bet ir Europos lygiu pripažįstamas civilinio proceso taisyklės. Vertėtų paminėti, kad Europos Teisės Institutas (ELI) ir tarptautinis privatinės teisės unifikavimo institutas (UNIDROIT) yra išleidę ELI/UNIDROIT taisykles, kuriomis, *inter alia*, siekiama suderinamumo ir nacionaliniu lygmeniu, t. y., paskatinti įstatymo leidėjus atsižvelgti į šias taisykles (ELI/UNIDROIT, 2020, p. 6). ELI/UNIDROIT taisyklės numato, kad teismas gali pasiūlyti pateikti papildomus įrodymus, išimtiniais atvejais – savo iniciatyva rinkti įrodymus (van Rhee, 2023, p. 23).

Taigi, šiuos ir kitus CPK įtvirtintus procesinius veiksmus, kuriuos gali atlikti teismas įrodymų rinkimo etape, šio darbo autoriaus vertinimu galima suskirstyti į dvi atskiras kategorijas.

Pirma, teismo pagalba byloje dalyvaujančioms šalims surinkti įrodymus. Tokiu būdu yra įgyvendinamas CPK 8 str. įtvirtintas bendradarbiavimo (kooperacijos) principas, kuris reiškia, kad ne tik byloje dalyvaujančios šalys privalo bendradarbiauti tarpusavyje, bet teismui taip pat kyla pareiga bendradarbiauti su proceso šalimis (Mikelėnas, *et al.*, 2020, p. 89). V. Valančiaus vertinimu, teismo ir bylos šalių bendradarbiavimas, atsižvelgiant į bylos kategoriją, gali reikšti ir tai, kad įrodymų rinkimas ir pateikimas nėra tik ginčo šalių reikalas. Atsižvelgiant į civilinio proceso tikslus ir socialinę jo funkciją, daug teisių šioje srityje turi turėti ir teismas, tačiau jo galios negali būti beribės (Valančius,

2002, p. 199). Bendradarbiavimo principą detalizuoja ir CPK 179 str., numatantis teismo teisę pasiūlyti šalims pateikti papildomus įrodymus (Valančius, *et al.*, 2004, p. 71). Kitas svarbus principas – teisėjo vadovavimo procesui, kuris suteikia teisę teismui įpareigoti šalis pateikti tam tikrus įrodymus (Mikelėnas, *et al.*, 2020, p. 112) bei nurodyti šalims atlikti kitus procesinius veiksmus ir taikyti sankcijas už jų neatlikimą (van Rhee, *et al.*, 2012, p. 269).

Antra, teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus įstatymų numatytais atvejais. Teismas savo iniciatyva rinkti įrodymus gali šeimos (CPK 376 str.), darbo (CPK 414 str.); viešųjų pirkimų (CPK 423⁸ str.), ypatingosios teisenos (CPK 443 str.); juridinių asmenų nemokumo (JANĮ 3 str.) vartojimo teisinių santykių bylose (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) 2008-10-28 nutartis c. b. Nr. 3K-3-536/2008), taip pat tais atvejais, kai to reikalauja viešasis interesas ir nesiėmus priemonių būtų pažeistos asmens, visuomenės ar valstybės teisės ir teisėti interesai (CPK 179 str. 2 d.). Įstatymo leidėjo paruošiamieji dokumentai atskleidžia, kad CPK turi užtikrinti ir tam tikro viešojo ir privataus intereso apsaugą – teismas negali rinkti įrodymų savo iniciatyva, jeigu abi šalys tam prieštarauja (Aiškinamasis raštas Dėl Lietuvos Respublikos...).

Aktyvesnį teismo vaidmenį ir įrodymų rinkimą *ex officio* nulemia viešojo intereso egzistavimas byloje. Šia prasme CPK pastebimas skirtingas socialinę reikšmę turinčių ginčų proceso taisyklių diferencijavimas (Valančius, 2002, p. 200). Kaip minėta, LTSR CPK buvo numatyta, kad teismas savo iniciatyva gali rinkti įrodymus visais atvejais, kai mano, kad tai būtina. 2003-01-01 įsigaliojusiame CPK įrodymų rinkimas savo iniciatyva buvo siejamas tik su įstatymų numatytais atvejais. Toks reguliavimas pasikeitė 2011 m. CPK įtvirtinus, kad teismas gali rinkti įrodymus savo iniciatyva, kai to reikalauja viešasis interesas. *Travaux préparatoires* atskleidžia, kad šiuo pakeitimu buvo siekiama įgyvendinti Konstitucinio Teismo nutarimus, kuriuose nurodyta, kad viešasis interesas turi būti realiai ginamas, teikiant jam prioritetą. Siekiant realiai vykdyti teisingumą, teismas turi turėti teisę tokiais atvejais savo iniciatyva rinkti įrodymus, o tokia pozicija atitinka CPK įtvirtintą socialinio proceso modelį (2011-06-10 Pagrindinio komiteto išvada...). Tiesa, reikėtų paminėti, kad šis CPK 179 str. 2 d. pakeitimas, išplečiantis teismo kompetenciją savo iniciatyva rinkti įrodymus, sulaukė kritikos. Profesorius V. Nekrošiaus vertinimu, CPK 179 str. 2 d. reikėtų kuo greičiau panaikinti ir tokiu būdu užkirsti net mažiausią galimybę valstybei nepagrįstai kištis į privatinę teisę priskirtinus santykius. Profesorius savo kritiką iš esmės grindžia itin plačia viešojo intereso samprata, taip pat tuo, kad teismas turi būti nešališkas teisingumo vykdytojas, kurio galias riboja ginčo šalių valia (Nekrošius, 2024, p. 627-628). Atkreiptinas dėmesys, kad 2015-09-15

aiškinamajame rašte Nr. 15-4732(3) iš tiesų buvo siūloma toliau išlaikyti teismo teisę rinkti įrodymus savo iniciatyva CPK ir kitų įstatymų numatytais atvejais, tačiau atsisakyti teismo teisės savo iniciatyva rinkti įrodymus, kai to reikalauja viešasis interesas. Vis dėlto, šiuo metu CPK įtvirtinta, kad teismas gali savo iniciatyva rinkti įrodymus ne tik įstatymo nustatytais atvejais, bet ir kai to reikalauja viešasis interesas ir nesiėmus šių priemonių būtų pažeistos asmens, visuomenės ar valstybės teisės ir teisėti interesai. Kadangi šio darbo analizei taip pat skiriama dėmesio Austrijos civilinio proceso modeliui, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Austrijos ZPO numato teismui diskrecinę teisę rinkti įrodymus savo iniciatyva, jei aplinkybės teisėjui atrodo svarbios priimant sprendimą (Krautgasser, Anzenberger, 2015, p. 19). Kitaip tariant, Austrijos civiliniame procese teismas savo iniciatyva rinkti įrodymus gali ne tik įstatymo nustatytais atvejais. Reikėtų paminėti, kad nepaisant vakarų šalių požiūrio, kuris atmeta idėją, kad teismai, nagrinėdami privačias bylas, turėtų tiesiogiai tarnauti visuomeniniams tikslams, daugelyje Europos šalių pastebima tendencija, kad teismai atlieka aktyvesnį vaidmenį procese (Storme, *et al.*, 2013, p. 124).

Apibendrinus, teismo vaidmenį Lietuvos civiliniame procese renkant įrodymus galima skirstyti į dvi atskiras kategorijas: (i) teismo pagalbą byloje dalyvaujančioms šalims surinkti įrodymus; (ii) teismo teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus nedispozityviose bylose ir tuo atveju, kai to reikalauja viešasis interesas. Pirmuoju atveju yra išreiškiamas bendradarbiavimo principas – šalis, dėl objektyvių priežasčių negalinti surinkti įrodymų, gali kreiptis į teismą, kuris turi teisę išreikalauti įrodymus. Taip pat teisėjo vadovavimo procesui principas, leidžiantis teismui pasiūlyti byloje dalyvaujančioms šalims pateikti papildomus įrodymus. Antruoju atveju yra užtikrinamas viešasis interesas. Tačiau abiem aptariamais atvejais yra išreiškiama CPK socialinė paskirtis.

2. TEISMO PAGALBA PADEDANT ŠALIMS RINKTI ĮRODYMUS DISPOZITYVIOSE BYLOSE

2.1. TEISMO TEISĖ IŠREIKALAUTI RAŠYTINIUS ĮRODYMUS

2.1.1. Rašytinių įrodymų išreikalavimo pagrindai

Pagrindinė atsakomybė pateikti įrodymus tenka byloje dalyvaujančioms šalims (Tran, 2022, p. 39). Įgyvendinant rungimosi principą, visas bylos faktines aplinkybes turi įrodyti pačios ginčo šalys, o teismas, remdamasis šalių pateiktais įrodymais, tik įvertina bylos faktus (Mikelėnas, *et al.*, 2020, p. 95). Įrodymų pateikimas yra ne tik šalių pareiga, bet ir galimybė joms apsaugoti savo interesus (Huseinbegovič, *et al.*, 2023, p. 109-110).

Vis dėlto, įrodinėjimo procese byloje dalyvaujančios šalys ne visuomet gali teismui pateikti įrodymus, pavyzdžiui, kai rašytinį įrodymą turi kitas asmuo. Tokiu atveju, proceso šalis gali prašyti teismo išreikalauti rašytinį įrodymą iš byloje dalyvaujančios šalies ar kitų asmenų. Įrodymų išreikalavimo institutas teisės doktrinoje suprantamas nevienareikšmiškai. Viena vertus, yra laikomasi pozicijos, kad niekas neprivalo padėti priešininkui laimėti bylą (lot. *nemo tenetur edere contra se*) arba „sudėti ginklus į priešininko rankas“. Šis požiūris gali būti kildinamas iš baudžiamojo proceso, t. y., privilegijos nuo savęs kaltinimo. Vėliau šis požiūris keitėsi ir įsitvirtino idėja, kad veiksminga teisė kreiptis į teismą yra neatsiejamai susijusi su tinkamais rezultatais dėl bylos esmės, todėl procese turi būti numatytos priemonės, suteikiančios šalims galimybę susipažinti su įrodymais, kurių jos neturi (Galič, 2015, p. 101-102). ELI/UNIDROIT taisyklių komentare taip pat nurodoma, kad ilgą laiką egzistavęs *nemo tenetur edere contra se* principas neturėtų būti taikomas išsivysčiusiose procesinėse sistemose (ELI/UNIDROIT, 2020, p. 96).

CPK 199 str. 1 d. 1-3 p. įtvirtinta, kad asmuo, prašantis teismo išreikalauti rašytinį įrodymą iš dalyvaujančių ar kitų asmenų, turi nurodyti: (1) rašytinį įrodymą, kurio reikalaujama; (2) pagrindą, kuriuo remiantis manoma, kad šį rašytinį įrodymą turi tas asmuo; (3) aplinkybes, kurias rašytinis įrodymas gali pagrįsti. Pavyzdžiui, Austrijos ZPO 303 str. 1 d. taip pat įtvirtinta, kad jeigu šalis teigia, jog su jos įrodinėjimu susijusį dokumentą turi priešinga šalis, teismas jos prašymu gali nutartimi įpareigoti priešingą šalį pateikti dokumentą. Tačiau priešingai nei CPK, Austrijos ZPO nenumato aplinkybių, kurias turi pagrįsti šalis, prašydama išreikalauti įrodymus.

Kasacinio teismo praktikoje išaiškinta, kad įrodymų išreikalavimas yra viena iš teismo bendradarbiavimo su dalyvaujančiais byloje asmenimis formų, siekiant tinkamai

išnagrinėti bylą, bet ne teismui perkeliama įrodinėjimo pareiga (LAT 2013-12-06 nutartis c. b. Nr. 3K-3-641/2013). Taigi, įrodymų išreikalavimo institutas visų pirma užtikrina bendradarbiavimo principą. Galima teigti, kad įrodymų išreikalavimo institutas atitinka ir socialinę civilinio proceso paskirtį. Pavyzdžiui, F. Kleinas kritikavo, kad XIX a. Austrijos teisinėje sistemoje byloje dalyvaujančios šalys buvo suverenios, nebuvo jokių galimybių vienai proceso šaliai priversti kitą bendradarbiauti faktų nustatymo procese. Priešingai, Anglijos teismo proceso šalys galėjo pasinaudoti informacijos atskleidimo (angl. *discovery*) priemonėmis, kad priverstų savo oponentus atskleisti įrodymus. Pasak F. Kleino, Austrijos sistema suteikė šalims neribotą laisvę atsisakyti bendradarbiauti procese (Verkerk, 2010, p. 266). Tad F. Kleinas pabrėžė, kad faktų nustatymo procese teismas turi turėti plačius įgaliojimus nustatyti faktinį ginčo pagrindą (van Rhee, *et al.*, 2005, p. 190). Kaip minėta (žr. 1.1 skyrių), bendrosios teisės tradicijos sistemoje teisminis procesas skirstomas į dvi pagrindines stadijas: (i) ikiteisminę stadiją, kuri vyksta tarp šalių su minimaliu teismo įsitraukimu; (ii) teisminę stadiją, kuri vyksta teisėjui ir prisiekusiesiems dalyvaujant. Pirmajame etape vyksta įrodymų atskleidimo procesas, kurio metu šalys keičiasi turimais įrodymais arba siekia gauti įrodymus iš priešingos šalies (Huseinbegovič, *et al.*, 2023, p. 124).

Sprendžiant dėl įrodymų išreikalavimo pagrindų gali kilti keli klausimai. *Pirma*, ar CPK 199 str. 1 d. 1-3 p. nustatyti kriterijai yra kumuliatyvūs, t. y. ar tais atvejais, kai netenkinamas bent vienas iš jų, teismas turėtų visai netenkinti prašymo išreikalauti įrodymus. Teisės doktrinoje nurodoma, kad CPK 199 str. 1 d. 1-3 p. nurodytų reikalavimų nesilaikymas suteikia teismui teisę atmesti prašymą dėl įrodymų išreikalavimo (Laužikas, *et al.*, 2003, p. 486). *Antra*, ar CPK 199 str. 1 d. 1-3 p. nustatytos sąlygos yra vienintelės, į kurias turi atsižvelgti teismas, sprenddamas klausimą dėl įrodymų išreikalavimo. Pavyzdžiui, socialinių mokslų daktaras J. Bartkus, be CPK nustatytų sąlygų, taip pat išskiria ir tai, kad įrodymas turi būti leistinas (Bartkus, 2024, p. 107).

Pirmu klausimu LAT praktikoje laikomasi pozicijos, kad teismas neturi riboti šalies įrodinėjimo galimybių, jeigu yra pagrindžiamas prašymas dėl įrodymų išreikalavimo (LAT 2017-02-01 nutartis c. b. Nr. 3K-3-3-695/2017). Taigi, įrodymų išreikalavimo taikymas siejamas su prašymo pagrindu. Tačiau, kaip minėta, įrodymų išreikalavimas yra viena iš bendradarbiavimo formų, siekiant tinkamai išnagrinėti bylą. Ar siekiant tinkamai išnagrinėti bylą, gali būti nepaisomi CPK 199 str. 1 d. 1-3 p. įtvirtinti kriterijai? Pavyzdžiui, vienoje iš LAT sprestų bylų kasatorius nurodė, kad žemesnės instancijos teismai nepagrįstai neišreikalavo jo prašytos ikiteisminio tyrimo medžiagos. Apeliacinės instancijos teismas konstatavo, kad pirmosios instancijos teismas nepažeidė CPK 199 str.,

o šią išvadą grindė tuo, kad kasatoriaus nenurodė, kokias konkrečias faktines bylos aplinkybes ikiteisminio tyrimo medžiagos pagrindu būtų galima nustatyti, neįvardijo, kokie dokumentai turėtų būti išreikalauti. Tuo tarpu LAT nurodė, kad žemesnės instancijos teismai nesilaikė bendradarbiavimo pareigos, o kasatoriaus prašymą atmetė formalaus pobūdžio motyvais, neįvertinus, jog byloje nėra pakankamai duomenų, patvirtinančių atsakovo sutartinių įsipareigojimų tinkamą įvykdymą, o kasatorius siekė pagrįsti papildomais įrodymais argumentus dėl atsakovo neteisėtų veiksmų buvimo fakto. Atsižvelgiant į tai, kasacinis teismas padarė išvadą, kad „*Esant pirmiau nurodytoms aplinkybėms, rašytinių įrodymų išreikalavimo klausimas spręstinas ne vien formaliai remiantis CPK 199 straipsnio 1 dalimi, bet ir įvertinant įrodymų neišreikalavimo padarinius.*“ (LAT 2013-12-06 nutartis c. b. Nr. 3K-3-641/2013). Toks LAT suformuotas CPK 199 str. aiškinimas galėtų sudaryti įspūdį, kad teismas, net ir ginčo šalies prašyme dėl įrodymų išreikalavimo netenkinus visų CPK 199 str. 1 d. 1-3 p. nurodytų kriterijų, gali išreikalauti įrodymus, siekiant teisingai išnagrinėti bylą, taip pat įvertinus įrodymų neišreikalavimo padarinius. Šią išvadą taip pat pagrindžia tai, kad aptartoje LAT byloje buvo spręstas klausimas dėl visos ikiteisminio tyrimo medžiagos išreikalavimo, o tai leidžia daryti išvadą, kad kasatorius nenurodė *konkretaus* rašytinio įrodymo, dėl ko nebuvo tenkinta CPK 199 str. 1 d. 1 p. nustatyta sąlyga. Kita vertus, LAT išvadą, kad žemesnės instancijos teismai nepagrįstai neišreikalavo įrodymų, grindė argumentais, kurie tiesiogiai nėra susiję su CPK 199 str. 1 d. nustatytais sąlygomis: (1) teismai nesilaikė bendradarbiavimo pareigos; (2) byloje nėra pakankamai įrodymų; (3) teismai *formaliai* rėmėsi CPK 199 str. Šio darbo autoriaus vertinimu, aukščiau nurodyti LAT motyvai gali būti kritikuojami, kadangi CPK 199 str. 1 d. 1-3 p. įtvirtintų kriterijų laikymasis yra svarbus tuo, jog byloje dalyvaujančios šalys šiuo institutu naudotųsi pagal paskirtį. Pavyzdžiui, JAV civiliniame procese žinomas „*fishing expedition*“ terminas, apibūdinantis situacijas, kuomet šalis „žvejoja“ įrodymus spėjimo būdu (plačiau žr. **2.1.2** skyrių). Išvengti tokių situacijų padeda CPK nustatyti kriterijai, leidžiantys teismui įvertinti, ar įrodymų išreikalavimo institutu naudojamas pagal paskirtį.

Į antrąjį klausimą, t. y., ar CPK 199 str. 1 d. 1-3 p. įtvirtinti kriterijai yra vieninteliai, į kuriuos turi atsižvelgti teismas, sprendamas proceso šalies prašymą dėl įrodymų išreikalavimo, taip pat atsako teismų praktikos analizė. Be CPK 199 str. 1 d. 1-3 p. įtvirtintų kriterijų, proceso šalis taip pat turi pateikti įrodymus, kad reikalaujamų įrodymų kita proceso šalis nepateikia. Vienoje iš bylų, atsižvelgdamas į CPK 199 str. prasmę, LAT išaiškino, kad teismas galėtų reikalauti tik tų įrodymų, kurių šalis dėl ne nuo jos priklausančių aplinkybių negali pateikti. Aptariamoje byloje kasacinis teismas nurodė, kad

ieškovė teismui nepateikė įrodymų apie kreipimąsi į atsakovą siekiant gauti reikalaujamą įrodymą, ir nepagrindė teiginio, kad atsakovas atsisako išduoti reikalaujamą įrodymą (LAT 2004-09-27 nutartis c. b. Nr. 3k-3-453). Taigi, nors eksplicitiškai CPK 199 str. 1 d. 1-3 p. neįtvirtinta, tačiau proceso šalis taip pat turi pateikti įrodymus, kad kreipėsi į kitą šalį dėl įrodymo pateikimo bei pagrįsti, jog kita šalis atsisako pateikti įrodymą.

Taip pat, darbo autoriaus vertinimu, tikslinga pabrėžti parengiamojo teismo nagrinėjimo stadijos svarbą. Lietuvoje yra įtvirtintas pagrindinio teismo posėdžio modelis, pagal kurį parengiamojoje teismo nagrinėjimo stadijoje proceso šalys turi pateikti visus įrodymus ir tokiu būdu užtikrinti, kad civilinė byla būtų išnagrinėta ir teismo sprendimas būtų priimtas per protingą laiką (Nekrošius, *et al.*, 2016, p. 14). Šalims yra nustatyta pareiga joms priklausančiomis procesinėmis teisėmis naudotis sąžiningai, o tai reiškia ir tinkamą pareigos rūpintis proceso skatinimu įgyvendinimą (Brazdeikis, *et al.*, 2016, p. 31). Teisės doktrinoje žinomas „atverstų kortų“ (angl. *cards on the table*) principas, kuris reiškia, kad šalys ankstyvojoje proceso stadijoje turi atskleisti visus faktinius elementus (van Rhee, 2014, p. 692). Tuo tarpu CPK 226 str. įtvirtinta, kad pasirengimo nagrinėti teisme metu šalys, be kita ko, turi nurodyti įrodymus, kurių jie negali pateikti, kartu nurodydami aplinkybes, trukdančias tai padaryti. Taigi, jau pasirengimo nagrinėti bylą teisme stadijoje, proceso šalys turi sąžiningai naudotis procesinėmis teisėmis ir pateikti prašymą dėl įrodymų išreikalavimo. Vienoje iš LAT sprendimų bylų, kasatorius nurodė, kad teikė du prašymus dėl įrodymų išreikalavimo. Pirmas prašymas, kuris buvo teiktas su dubliku, nebuvo tenkintas. Antras prašymas buvo atmestas kaip pateiktas pavėluotai. Kasacinis teismas konstatavo, kad pirmosios instancijos teismo sprendimas, kuriuo ieškovės pateiktas pakartotinis prašymas pripažintas pateiktu pavėluotai ir netenkintas, buvo priimtas nepažeidžiant CPK 227 str. 2 d. (LAT 2018-06-20 nutartis c. b. Nr. e3K-3-249-611/2018). Taigi, prašymas išreikalauti įrodymus turi būti pateiktas dar parengiamojoje bylos nagrinėjimo stadijoje. Tačiau gali susiklostyti situacija, kuomet prašymas išreikalauti įrodymus pateikiamas ir pasibaigus parengiamajai teismo nagrinėjimo stadijai, taip pat ir apeliacinės instancijos teismui. Darbo autoriaus vertinimu, tokiu atveju proceso šalis, be CPK 199 str. 1 d. 1-3 p. įtvirtintų sąlygų, turėtų pagrįsti, kodėl negalėjo pateikti prašymo dėl įrodymų išreikalavimo parengiamojoje stadijoje, o teismas – įvertinti, ar prašymo tenkinimas neužvilkins bylos nagrinėjimo. Pažymėtina, kad byloje dalyvaujantys asmenys privalo sąžiningai naudotis jiems priklausančiomis procesinėmis teisėmis ir rūpintis greitu bylos išnagrinėjimu, rūpestingai ir laiku pateikti teismui įrodymus (Brazdeikis, *et al.*, 2016, p. 35). LAT praktikoje taip pat išaiškinta, kad teismas turi teisę atmesti prašymą išreikalauti įrodymus, jeigu vėlesnis įrodymų

pateikimas užvilkins sprendimo priėmimą byloje ir (ar) prašymas dėl įrodymų išreikalavimo galėjo būti pateiktas anksčiau (LAT 2025-02-27 nutartis c. b. Nr. e3K-3-48-611/2025). Šio klausimo kontekste paminėtina LAT 2008-12-09 nutartis c. b. Nr. 3K-3-585/2008. Ieškovas apeliacinės instancijos teisme pareiškė prašymą išreikalauti įrodymus, kuriuos teismas atsisakė išreikalauti, motyvuodamas, kad juos išreikalaus esant reikalui, baigus bylą nagrinėti iš esmės ar priimant procesinį sprendimą. Kasacinis teismas nurodė, kad CPK 245 str. 3 d. nustatyta, jog net ir tuo atveju, kai teismas prašymą atmeta, tai neapriboja asmens teisės vėl jį pateikti vėliau, atsižvelgiant į nagrinėjimo teisme eigą. Kasacinis teismas sprendė, kad ieškovas tokia teise nepasinaudojo, todėl apeliacinės instancijos teismas nepažeidė CPK 199 str. Darbo autoriaus vertinimu, LAT neįžvelgė procesinės teisės normų pažeidimų. Lietuvos civilinis procesas paremtas ribotos apeliacijos modeliu, t. y. draudžiama pateikti naujus įrodymus. Nors šis draudimas nėra absoliutus, tačiau apeliacinės instancijos teismas turi įvertinti ar įrodymai negalėjo būti pateikti pirmosios instancijos teismui (Laužikas, *et al.*, 2005, p. 283). Taigi, aptariamoje LAT byloje, apeliacinės instancijos teismas, visų pirma, turėjo įvertinti, ar prašymas dėl įrodymų išreikalavimo buvo pateiktas pirmosios instancijos teismui, antra, negalėjo atsisakyti išreikalauti įrodymus remiantis tuo, kad juos išreikalaus esant reikalui jau baigus bylą nagrinėti iš esmės. Tuo atveju, kai pateikiamas prašymas dėl įrodymų išreikalavimo pasibaigus parengiamajai stadijai, prašančioji šalis turi nurodyti priežastis ir pagrįsti, kodėl negalėjo pateikti prašymo anksčiau. Tokiu būdu galima užtikrinti, kad proceso šalis nepiktnaudžiautų procesinėmis teisėmis. Kaip minėta, įrodymų išreikalavimo institutas yra viena iš bendradarbiavimo formų. Tai reiškia, kad proceso šalis taip pat turi pareigą bendradarbiauti su teismu, o tai leidžia priimti sprendimą per protingą laiką (Cadiet, 2016, p. 83) bei pasiekti didesnę proceso efektyvumą (van Rhee, *et al.*, 2008, p. 72).

Sprendžiant dėl įrodymų išreikalavimo, reikėtų paminėti, kad teismas gali asmeniui, kuris prašo išreikalauti rašytinį įrodymą, duoti liudijimą apie teisę gauti tą įrodymą, kad jis būtų pateiktas teismui (CPK 199 str. 4 d.). Įrodymų išreikalavimas ir teismo liudijimo išdavimas apie teisę gauti įrodymą skiriasi tuo, kad tokiais atvejais pats asmuo gauna ir pateikia teismui įrodymus. Tokiu būdu įgyvendinami proceso koncentruotumo, kooperacijos ir rungimosi principai (Valančius, *et al.*, 2005, p. 60). Pažymėtina, kad išreikalauti įrodymus galima ne tik iš byloje dalyvaujančių, bet ir kitų asmenų. Tad teismo liudijimo apie teisę gauti įrodymą išdavimas turėtų būti siejamas su tais atvejais, kai proceso šalis prašo išreikalauti įrodymą iš byloje nedalyvaujančių asmenų. Teismų praktikoje tokiais atvejais proceso šalims būna išduodamas teismo liudijimas. Pavyzdžiui, vienoje iš Lietuvos apeliacinio teismo (toliau – LApT) sprestų bylų, apeliacinės instancijos

teismas nurodė, kad iš bylos medžiagos nustatyta, jog apeliančės atstovui pirmosios instancijos teisme buvo išduotas teismo liudijimas, kurio suteikiama teisė gauti iš Lietuvoje veikiančių bankų atsakovės bankų išrašus (LApT 2023-01-05 nutartis c. b. Nr. e2A-418-464/2023).

Apibendrinus, CPK 199 str. 1 d. 1-3 p. įtvirtinti reikalavimai nėra vieninteliai – proceso šalis taip pat turi nurodyti konkrečius įrodymus, kad rašytinius įrodymus objektyviai negali gauti bei pagrįsti jų negalėjimą gauti. Be to, svarbu, kad proceso šalis prašymą dėl įrodymų išreikalavimo pateiktų pasirengimo bylą nagrinėti teisme stadijoje, o prašymą pateikus pasibaigus šiai stadijai, teismas turi įvertinti, ar proceso šalis nepiktnaudžiauja procesinėmis teisėmis.

2.1.2. Rašytinių įrodymų išreikalavimo ypatumai Lietuvos teismų praktikoje

Įrodinėjimo procese įrodymų pateikimas teismui yra itin reikšmingas, kadangi tai susiję ir su materialiosios tiesos nustatymu. Vis dėlto, bendrosios teisės tradicijos doktrinoje nurodoma, kad įrodymų atskleidimo (angl. *disclosure*) klausimas supriešina du fundamentalius interesus. Viena vertus, visos byloje dalyvaujančios šalys yra suinteresuotos susipažinti su visais įrodymais, kurie yra reikšmingi bylos nagrinėjimo dalykui nustatyti. Kita vertus, tokiam interesui atskleisti informaciją prieštarauja interesas išlaikyti paslaptį (Dennis, 2010, p. 347).

Austrijos ZPO 305 str. įtvirtinta, kad byloje dalyvaujanti šalis gali atsisakyti pateikti įrodymus, jeigu: (1) dokumento turinys susijęs su šeimos gyvenimo klausimais; (2) pateikdama dokumentą priešinga šalis pažeistų garbės pareigą; (3) dokumento atskleidimas sukeltų baudžiamojo persekiojimo riziką; (4) pateikdama dokumentą šalis pažeistų valstybės pripažintą konfidencialumo pareigą, nuo kurios ji nebuvo teisėtai atleista, arba meninę ar komercinę paslaptį; (5) yra kitų ne mažiau svarbių priežasčių, pateisinančių atsisakymą pateikti dokumentą. Olandijos civiliniame procese šalis gali atsisakyti pateikti įrodymus, kad būtų atskleista komercinė paslaptis (van Rhee, *et al.*, 2005, p. 287). Vokietijos civiliniame procese atsakovas taip pat gali atsisakyti pateikti įrodymus siekiant apsaugoti verslo paslaptis (Tran, 2022, p. 242).

ELI/UNIDROIT taisyklių 25(2) p. nurodyta, kad kiekviena šalis turi teisę prie neprivilegiuotų ir protingai identifikuotų įrodymų. Kitaip tariant, įrodymų išreikalavimo taikymas yra siejamas ir su tam tikromis privilegijomis, t. y. tam tikros informacijos neatskleidimas yra didesnė vertybė, nei tiesos nustatymas byloje.

Tuo tarpu Anglijos civiliniame procese taikomi du etapai sprendžiant klausimą dėl konfidencialios informacijos pateikimo: (1) pirmajame etape teismas sprendžia, ar informacijos atskleidimas yra būtinas siekiant teisingai išnagrinėti bylą; (2) jeigu atskleisti informaciją būtina, antrajame etape sprendžiama, ar teisingumas gali būti įvykdytas nepažeidžiant informacijos konfidencialumo (pvz., paslėpti konfidencialias dalis, surengti uždara teismo posėdį) (Zuckerman, 2013, p. 744).

CPK 199 str. 3 d. numatyta galimybė proceso šaliai atsisakyti pateikti rašytinius įrodymus. Nustatytos privilegijos susijusios su liudytojo teise atsisakyti duoti parodymus. Pavyzdžiui, CPK 189 str. 2 d. įtvirtinta, kad negali būti apklausiami kaip liudytojai atstovai ar gynėjai apie aplinkybes, kurias jie sužinojo būdami atstovu ar gynėju; asmenys, kurie dėl fizinių ar psichinių trūkumų nesugeba teisingai suvokti turinčių reikšmės bylai aplinkybių; dvasininkai apie aplinkybes, kurias jie sužinojo tikinčiojo išpažinties metu; medikai apie aplinkybes, sudarančias jų profesinę paslaptį; mediatoriai apie aplinkybes, kurias jie sužinojo mediacijos metu; bei kiti įstatymų nustatyti asmenys. Asmuo taip pat neprivalo pateikti rašytinių įrodymų CPK 188 str. bei 191 str. 2 d. nurodytais atvejais, t. y., jeigu asmuo turėtų pateikti parodymus prieš save, savo šeimos narius arba artimuosius giminaičius. Tiesa, teismų praktikoje yra retai sprendžiamas klausimas dėl CPK 199 str. 3 d. taikymo. Pavyzdžiui, vienoje Klaipėdos apygardos teismo (toliau – KLAT) 2021-09-02 nutartyje c. b. Nr. e2S-758-777/2021 ieškovas nurodė, kad turi teisę atsisakyti teikti įrodymus, kadangi jie reikalingi ne jam, o atsakovei, kuri juos panaudos prieš jį, o tai reiškia, kad tokių įrodymų pateikimas būtų įrodymai prieš patį ieškovą. Teismas tokius argumentus atmetė, motyvuodamas, kad ieškovas netinkamai aiškina ir interpretuoja CPK normas. Teismas plačiau nepasisakė, kodėl ieškovas netinkamai interpretuoja CPK normas. Darbo autoriaus vertinimu, tokia ieškovo argumentacija neteisinga, kadangi bene kiekvienas išreikalaujamas įrodymas gali būti nenaudingas proceso šaliai, tačiau tai nereiškia, kad galima atsisakyti pateikti įrodymus. Kaip minėta, principas, kad niekas neprivalo padėti priešininkui laimėti bylą, nebeturėtų būti taikomas šiuolaikiniame civiliniame procese.

Darbo autoriaus vertinimu, CPK 199 str. 3 d. reikėtų aiškinti kartu su CPK 177 str. 4 d., kuri įtvirtina, kad faktiniai duomenys, sudarantys valstybės ar tarnybos paslaptį, paprastai negali būti įrodymais civilinėje byloje, iki jie bus išslaptinti įstatymų nustatyta tvarka. Taip pat su CPK 177 str. 5 d., įtvirtinančia, kad duomenys, gauti mediacijos metu, negali būti įrodymais civiliniame procese, išskyrus Lietuvos Respublikos mediacijos įstatyme nustatytus atvejus. LAT yra išaiškinęs, kad CPK yra įtvirtinti dvejopo pobūdžio įrodymų leistinumo ribojimai. Vieni iš jų yra absoliutaus pobūdžio (CPK 177 str. 5 d.),

kitų ribojimas yra santykinis (CPK 177 str. 4 d.). Kasacinis teismas, atsižvelgdamas į santykinį įrodymų ribojimą, išaiškino, kad bylą nagrinėjantis teismas pirmiausia turi įvertinti, ar sprendimui priimti pakanka įrodymų, kurie nėra valstybės paslaptį sudaranti informacija, antra, teismo sprendimas negali būti grindžiamas šalims, ar vienai iš jų nežinoma vien valstybės paslaptį sudarančia informacija, trečia, teismas turi atidžiai vertinti, ar nėra galimybės įslaptintą informaciją išslaptinti (LAT 2023-04-20 nutartis c. b. Nr. e3K-7-41-943/2023). Įrodymų leistinumą ribojimo skirstymas į absoliutaus ir santykinio pobūdžio, atitinka ir ELI/UNIDROIT taisykles. Absoliučios privilegijos turi būti saugomos visais atvejais, o santykinės privilegijos gali būti panaikintos, atsižvelgiant į siekį nustatyti tiesą byloje (ELI/UNIDROIT, 2020, p. 207).

Tad sistemiškai aiškinant CPK nuostatas, galima daryti išvadą, kad atsisakyti pateikti rašytinius įrodymus galima CPK 199 str. 3 d., CPK 177 str. 4-5 d. nustatytais atvejais. Šio klausimo kontekste pažymėtina, kad ELI/UNIDROIT taisyklių 91(2)(c) p. taip pat numato, kad įrodymai gali būti neišreikalaujami ir dėl konfidencialios informacijos, komercinės paslapties ar kitokio panašaus intereso pažeidimo. Tuo tarpu CPK nenumato, kad teismas, sprenddamas klausimą dėl įrodymų išreikalavimo, privalo įvertinti, ar tai nepažeis šalies teisės į konfidencialios informacijos apsaugą. Todėl tikslinga šį klausimą taip pat apžvelgti, kadangi socialinio civilinio proceso modelis suteikia teismui teisę būti aktyviam bei siekti nustatyti materialią tiesą byloje. Tačiau siekiant šio tikslo, teismo veiksmai neturi pažeisti kitų fundamentalių principų.

LApT praktikoje yra išaiškinta, kad asmuo, kuris teismo įpareigotas pateikti konfidencialią informaciją, neturi teisės neteikti teismui duomenų remdamasis jų konfidencialumu, tačiau toks asmuo turi informuoti teismą apie jo reikalaujamų duomenų konfidencialumą (LApT 2021-06-10 nutartis c. b. Nr. e2-520-330/2021). LApT 2013-02-14 nutartyje c. b. Nr. 2-872/2013 pasisakydamas dėl konfidencialios informacijos išreikalavimo, nurodė, jog negalima situacija, kad teismas negalėtų išreikalauti įrodymų, reikalingų visapusiškam ir objektyviam bylos aplinkybių ištyrimui. Išreikalavęs įrodymus, teismas, vadovaudamasis CPK 9 ir 10 str. turi teisę pripažinti konfidencialia informacija bylos medžiagos dalį, kurią sudaro konfidencialūs įrodymų aspektai.

LApT 2023-03-14 nutartyje c. b. Nr. e2A-132-302/2023 taip pat buvo sprendžiamas klausimas dėl konfidencialių įrodymų išreikalavimo. Pirmosios instancijos teismas netenkino prašymo išreikalauti konfidencialius dokumentus. Apeliacinės instancijos teismas, atsižvelgdamas į tai, kad ieškovė nenurodė, kokių konkrečių duomenų, galinčių pagrįsti ieškiniu įrodinėtas aplinkybes, pirmosios instancijos teismas neišreikalavo, į tai, kad prašomi išreikalauti duomenys yra itin plačios apimties, pritarė pirmosios instancijos

teismui, jog nėra pagrindo išreikalauti įrodymus. LAPT taip pat nurodė, kad pirmosios instancijos teismas pagrįstai atsižvelgė į įmonių grupių veiklą toje pačioje rinkoje, sprendžiant klausimą dėl didelės apimties duomenų, kurių dalis komercinę paslaptį, išreikalavimo.

LAT 2015-01-09 nutartyje c. b. Nr. 3K-3-66/2015 buvo sprendžiamas klausimas dėl atsisakymo pateikti įrodymus. Atsakovai, atsisakydami pateikti reikalaujamus sutarties priedus, nurodė, kad reikalaujama pateikti informacija konfidenciali, susijusi su esminiais bendrovės veiklos klausimais, o kasatorius yra juridinis asmuo, kuris neatskleidžia savo naudos gavėjų, todėl nurodytos informacijos kasatoriui atskleidimas gali lemti neprognozuojamų bendrovės veiklai padarinių atsiradimą. LAT sprendė, kad šie argumentai apeliacinės instancijos teismo pagrįstai įvertinti kaip svarūs, suteikiantys pagrindą daryti išvadą, jog besąlyginis reikalavimo pateikti sutarties priedus įvykdymas gali pažeisti bylos dalyvių teisių ir pareigų pusiausvyrą.

Taigi, viena vertus, asmuo, kuris įpareigotas pateikti konfidencialią informaciją, neturi teisės neteikti teismui duomenų remdamasis jų konfidencialumu, kita vertus, teismai, sprenddami prašymą dėl įrodymų išreikalavimo, be kita ko, atsižvelgia į prašomų išreikalauti įrodymų konfidencialumą. Lietuvos teismų praktikos analizė leidžia teigti, kad šiuo klausimu nėra vieningo ir nuoseklaus požiūrio. Pasak A. Galič, verslo paslapčių apsauga neturėtų būti absoliutus ir besąlygiškas pagrindas atsisakyti pateikti dokumentus. Būtina rasti tinkamą pusiausvyrą tarp konkuruojančių vertybių – teisės į veiksmingą teismą ir būti išklausytam, bei konfidencialumo ir verslo paslapčių apsaugą (Galič, 2015, p. 115-116).

Su konfidencialios informacijos išreikalavimu gali kilti du klausimai. Pirma, kaip įvertinti, kad prašoma išreikalauti informacija nesiekiamą nesąžiningų veiksmų ir kad toks informacijos atskleidimas nesukels žalos. Antra, kaip apsaugoti konfidencialią informaciją ją išreikalavus.

Pirmuoju klausimu reikėtų atkreipti dėmesį, kad JAV civiliniame procese yra žinomas terminas *fishing expedition* (liet. įrodymų žvejyba). Šis terminas susijęs su atskleidimo (angl. *discovery*) procesu, kuris būdingas bendrosios teisės tradicijos valstybėms ir šiame darbe svarbus tik paaiškinant termino prasmę. Įrodymų žvejyba susijusi su informacijos atskleidimo tikslu, kuriai šalis neturi jokio pagrindo (Zuckerman, 2013, p. 758). Kitaip tariant, įrodymų žvejybos terminas nusako šalies veiksmus, kai yra ieškoma įrodymų pagrįsti savo teiginiams, kai nežinoma, ar tokie įrodymai egzistuoja. Lietuvos teisėje šis terminas nėra žinomas. Tačiau galima atkreipti dėmesį, kad R. Petkuvienė, viename iš mokslinių darbų teisingai pažymėjo: „<...> *pasitaiko atveju, kai*

šalis net apytiksliai nežino, kokie įrodymai galėtų patvirtinti faktines išskinių aplinkybes, ir spėjimo būdu prašo jų išreikalavimo.“ (Petkuvienė, 2013, p. 1070). Iš esmės toks situacijos apibūdinimas ir atitinka įrodymų žvejybą. Tuo tarpu teismų praktikoje tokia situacija apibūdinama taip – įrodymų išreikalavimo institutu turi būti naudojamosi pagal paskirtį. LApT 2023-03-14 nutartyje c. b. Nr. e2A-132-302/2023 nurodė, kad įrodymų išreikalavimas nėra skirtas tam, kad būtų galima sužinoti vienas ar kitas aplinkybes, o po to nuspręsti, kaip šiuos įrodymus panaudoti. Įrodymų žvejyba gali sukelti ir kitas neigiamas pasekmes. Pavyzdžiui, įpareigojant proceso šalį pateikti itin plačios apimties, neapibrėžtą informaciją, kuri neegzistuoja ir objektyviai negali būti pateikta. Proceso šalis gali reikalauti pateikti ne tik konkrečią, bet ir spėjamą informaciją, kad priešinga šalis privalėtų paneigti teiginius (Burkhard, B., Burkhard, G., 1994, p. 618). Tokiu atveju, proceso šaliai nepateikus įrodymų, CPK 199 str. 6 d. įtvirtinta, kad teismas gali skirti baudą. Kita neigiama pasekmė – teismas gali taikyti *contra spoliatorem* prezumpciją, kuria vadovaujantis, šaliai slepiant, sunaikinant ar atsisakant pateikti įrodymą, laikoma egzistuojant tai šaliai pačius nepalankiausius faktus, kuriuos tas nepateiktas įrodymas būtų patvirtinęs (LAT 2023-03-31 nutartis c. b. Nr. e3K-3-85-1120/2023). Taigi, teismas, sprendamas klausimą dėl įrodymų išreikalavimo, neapsiribojant įrodymų, kurie sudaro konfidencialią informaciją, turi atsižvelgti, kad įrodymų išreikalavimo institutu būtų naudojamosi pagal paskirtį.

Įvertinti, ar įrodymų išreikalavimo institutu naudojamosi pagal paskirtį, padeda būtent CPK 199 str. 1 d. įtvirtinti reikalavimai, kurie nėra savitiksliai, jų įvykdymas yra esminės sąlygos tam, kad įrodymų išreikalavimo institutu nebūtų naudojamosi ne pagal paskirtį. Prašymai pateikti informaciją, visų pirma, turi būti nukreipti į konkrečios informacijos dalis, siekiant išvengti įrodymų žvejybos (Alexander, 2011 p. 65). ELI/UNIDROIT taisyklių komentare taip pat nurodoma, kad nors kiekvienai šaliai yra suteikiama teisė susipažinti su įrodymais, kurie yra priešingos šalies dispozicijoje, tačiau tokie įrodymai turi būti protingai identifikuoti (angl. *reasonable identification*), siekiant išvengti neleistinos įrodymų žvejybos (ELI/UNIDROIT, 2020, p. 96). Reikalaujant nurodyti pakankamai išsamiai įrodymo turinį, kad būtų galima jį aiškiai identifikuoti, siekiama užkirsti kelią dokumentų, apie kurių egzistavimą jau žinoma, slėpimui. Tačiau ši taisyklė nėra naudinga, kai įrodymo egzistavimas nėra pakankamai žinomas prašančiajai šaliai (Galič, 2015, p. 113). Šiuo atveju gali kilti klausimas, kiek konkrečiai turi būti nurodytas ir detalizuotas prašomas išreikalauti įrodymas. Pavyzdžiui, LApT 2023-03-14 nutartyje c. b. Nr. e2A-132-302/2023 nurodė, kad prašomi išreikalauti įrodymai yra itin plačios apimties, sudarantys įmonės trejų metų sandorius. Tuo tarpu Kauno apygardos

teismas (toliau – KAT) 2022-02-08 nutartyje c. b. Nr. e2A-113-894/2022 nurodė, jog pirmosios instancijos teismas nepagrįstai neišreikalavo iš AB „Swedbank“ visos kreditinės asmens istorijos. Jau minėtoje LAT 2013-12-06 nutartyje c. b. Nr. 3K-3-641/2013 taip pat buvo išreikalauta visa ikiteisminio tyrimo medžiaga. Tokia teismų praktika, kuomet yra išreikalaujama plačios apimties informacija, gali būti kritikuojama. Kaip minėta, būtent *konkretaus* įrodymo išreikalavimas leidžia išvengti įrodymų žvejybos.

Kitas svarbus aspektas, sprendžiant klausimą dėl įrodymų išreikalavimo, yra užtikrinti galimybę kitai proceso šaliai pasisakyti dėl prašymo išreikalauti įrodymus iki prašymo išsprendimo. Reikėtų pažymėti, kad teisė būti išklausytam yra pamatinė, įtvirtinta ir ELI/UNIDROIT taisyklėse. Teisė būti išklausytam yra sudėtinė teisingo proceso dalis. Ginčo šalims turi būti suteikta galimybė susipažinti su visais teismo proceso aspektais (ELI/UNIDROIT, 2020, p. 54). Šiuo atveju, be to, kad šalių išklausymo teisė yra pamatinė, sudaryta galimybė kitai šaliai pasisakyti dėl prašymo išreikalauti įrodymus, leistų teismui visapusiškai įvertinti ar egzistuoja pagrindas išreikalauti įrodymus.

Taip pat galime prisiminti ir Anglijoje taikomą dviejų etapų testą – pirmajame etape turi būti nusprendžiama, ar informacijos atskleidimas yra būtinas siekiant teisingai išnagrinėti bylą. Darbo autoriaus vertinimu, šis kriterijus galėtų būti taikomas ir Lietuvos civiliniame procese, atsižvelgiant į tai, kad nors CPK nenumato, kad šalis gali atsisakyti pateikti konfidencialią informaciją, tačiau teismų praktikoje į tai yra atsižvelgiama. Tad pirmiausia turi būti įvertinta, ar sprendimui priimti pakanka kitų įrodymų, t. y. ar teismas gali priimti sprendimą neišreikalavęs konfidencialios informacijos. Būtent šis kriterijus, kaip minėta, taikomas sprendžiant klausimą dėl valstybės paslaptį sudarančios informacijos pateikimo (LAT 2023-04-20 nutartis c. b. Nr. e3K-7-41-943/2023).

Tuo tarpu teismui nusprendus tenkinti prašymą dėl konfidencialios informacijos išreikalavimo, akivaizdu, kad tokie duomenys turi būti apsaugoti. Visų pirma, teismas turi spręsti, ar pateikti duomenys yra konfidencialūs. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.116 str. 1 d. yra nustatyti trys kriterijai sprendžiant klausimą dėl informacijos pripažinimo komercine paslaptimi: slaptumas, vertingumas ir protingos pastangos, nukreiptos šiai informacijai išsaugoti. Konfidencialios informacijos kategorija yra platesnė už teisinę komercinės paslapties kategoriją, taigi komercinės paslaptys yra viena iš konfidencialios informacijos rūšių. Atribojant konfidencialios ir komercinės informacijos sąvokas, LAT yra išaiškinęs, kad pareiga saugoti konfidencialią informaciją paprastai egzistuoja, kai ji nustatyta sutartyje, o pareiga saugoti komercinę paslaptį visų pirma kyla iš įstatymo (LAT 2016-02-05 nutartis c. b. Nr. 3K-7-6-706/2016).

Nustačius, kad išreikalauta informacija sudaro komercinę paslaptį, teismas gali savo iniciatyva arba šalių prašymu taikyti CPK 10¹ str. 2 d., kuri numato, kad teismas gali nustatyti asmenis, turinčius teisę susipažinti su bylos medžiaga, kurioje pateikta komercinę paslaptį sudaranti informacija. Vienoje iš LApT spęstų bylų apeliacinės instancijos teismas sprendė, kad pirmosios instancijos teismas, neleidamas ieškovei susipažinti su nevieša bylos medžiaga, netinkamai įvertino CPK 10¹ str. 4 d. nustatytas aplinkybes ir nustatė neproporcingą apribojimą. Šioje byloje buvo leista vienam iš ieškovės advokatų susipažinti su nevieša bylos medžiaga (LApT 2019-09-10 nutartis c. b. Nr. e2-969-790/2019).

Kitų būdų apsaugoti konfidencialią informaciją CPK nėra numatyta, o Lietuvos teismų praktikoje taip pat nesuformuota. Pavyzdžiui, A. Galič kaip sprendimo būdą siekiant apsaugoti konfidencialią informaciją, siūlo redaguoti jautrias įrodymo dalis (Galič, 2015, p. 115). Tačiau Lietuvos teismų praktikoje konfidencialaus dokumento redagavimas (modifikavimas) nėra galimas. LAT yra išaiškinęs, kad teismas, gavęs dokumentą, kurio dalis uždengta, turi spręsti dėl įrodymų atitikties aptartam leistinumo kriterijui. Kasacinis teismas konstatavo, jog tokie įrodymai neatitinka jiems keliamų formaliųjų reikalavimų, todėl teismas turėjo išreikalauti minėtus įrodymus su visu tekstu ir šalių duomenimis ir atitinkamai spręsti dėl komercinių paslapčių apsaugos CPK 10¹ str. nustatyta tvarka (LAT 2023-03-31 nutartis c. b. Nr. e3K-3-85-1120/2023).

Taigi, išanalizavus komercinės informacijos apsaugos ypatumus civiliniame procese, galima daryti išvadą, kad priešinga šalis pati, arba per savo atstovus, neišvengiamai susipažins su konfidencialia informacija. Tad komercinių ir verslo paslapčių apsauga yra tik pagrindas neleisti visuomenei dalyvauti teismo posėdyje, tačiau tai neišsprendžia problemos, kai šalis nori apsaugoti savo komercines paslaptis prieš oponentą, kuris tuo pat metu gali būti jos konkurentas, ir užkirsti kelią žalai, kuri gali atsirasti dėl netinkamo komercinių paslapčių atskleidimo (Galič, 2015, p. 115). Žinoma, šiuo klausimu reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad absoliutus draudimas šaliai ar jos atstovui susipažinti su jau išreikalauta konfidencialia informacija, būtų nesuderinamas su rungimosi bei proceso šalių lygiateisiškumo principu. Darbo autoriaus vertinimu, būtent dėl šios priežasties yra itin svarbu teismui, sprendžiant proceso šalies prašymą dėl įrodymų išreikalavimo, įvertinti, ar nėra atliekamas įrodymų žvejojimas ir šiuo institutu naudojamosi sąžiningai. Šis argumentas pagrindžiamas tuo, kad Lietuvos civiliniame procese, nors ir yra priemonių kaip apsaugoti konfidencialią informaciją, tačiau tokia apsauga nėra besąlyginė ir yra derinama su pamatiniais rungimosi ir šalių lygiateisiškumo principais.

Apibendrinus, galima daryti išvadą, kad nors socialinis civilinio proceso modelis įtvirtina aktyvų teisėją, kuris turi nustatyti materialiąją tiesą byloje, tačiau CPK yra nustatytos privilegijos, leidžiančios proceso šaliai atsisakyti pateikti rašytinius įrodymus. Privilegijos, proceso šaliai atsisakyti pateikti įrodymus, ir kurios įtvirtintos CPK 199 str. 3 d., turėtų būti sistemiškai aiškinamos su CPK 177 str. 4-5 d. Nors CPK neįtvirtinta, tačiau sprendami klausimą dėl įrodymų išreikalavimo, teismai taip pat atsižvelgia į tai, ar prašomi išreikalauti įrodymai sudaro konfidencialią informaciją. Todėl teismas, sprendamas prašymą dėl rašytinių įrodymų išreikalavimo, turi atsižvelgti ir įvertinti, ar proceso šalis, prašanti išreikalauti rašytinius įrodymus, šiuo institutu naudojasi pagal paskirtį ir neatlieka „įrodymų žvejojimo“. Be to, teismas turi kitai proceso šaliai suteikti galimybę pasisakyti dėl prašymo išreikalauti įrodymus pagrįstumo. Galiausiai, sprendžiant dėl konfidencialios informacijos ar komercinę paslaptį sudarančios informacijos išreikalavimo, teismas galėtų įvertinti, ar be prašomos išreikalauti informacijos, pakanka įrodymų priimti byloje sprendimą.

2.2. TEISMO TEISĖ PASIŪLYTI ŠALIMS PATEIKTI PAPILDOMUS ĮRODYMUS

CPK 179 str. 1 d. numato, kad jeigu pateiktų įrodymų neužtenka, teismas gali pasiūlyti šalims ar kitiems byloje dalyvaujantiems asmenims pateikti papildomus įrodymus ir nustato terminą jiems pateikti. Nors šalių valia sprendžiant disponavimo ginčo dalyku klausimus turi lemiamą reikšmę, teismas turi teisę pasiūlyti šalims svarstyti įvairius klausimus, tarp jų – pateikti papildomus įrodymus (Nekrošius, Bartkus, 2024, p. 13). Ši nuostata visa apimtimi taikoma dispozityviose bylose, kilusiose iš materialųjų teisinių santykių, kurių subjektų galimybė laisvai disponuoti savo materialiosiomis teisėmis ir pareigomis nėra ribojama, ir jų nagrinėjimas bei sprendimas nėra susijęs su viešojo intereso apsauga (LAT 2015-06-26 nutartis c. b. Nr. 3K-3-399-701/2015). Tiesa, ir nedispozityviose bylose teismas gali pasiūlyti byloje dalyvaujančioms šalims pateikti papildomus įrodymus (LAT 2021-06-23 nutartis c. b. Nr. e3K-3-191-611/2021). Nors įrodymų rinkimas ir teikimas yra šalių pareigos dalykas, tai nereiškia, kad teismui įrodinėjimo procese tenka pasyvaus proceso stebėtojo vaidmuo (LAT 2018-12-21 nutartis c. b. Nr. e3K-3-531-248/2018). Pasak V. Nekrošiaus, viena iš pagrindinių teismo, įgyvendinančio aktyvų vaidmenį procese, teisių yra pasiūlyti dalyvaujantiems byloje asmenims pateikti papildomus įrodymus (Nekrošius, 2024, p. 625). Tad Lietuvos civiliniame procese teismas gali visais atvejais pasiūlyti byloje dalyvaujančioms šalims patikti įrodymus. Austrijos civiliniame procese teismas taip pat gali pasiūlyti šalims pateikti papildomus įrodymus, tačiau jeigu proceso šalis nevykdo teismo siūlymo, tuomet turi prisiimti pasekmes dėl negalėjimo įrodyti atitinkamo fakto ar aplinkybės (Krautgasser, Anzenberger, 2015, p. 19).

Teismo teisė pasiūlyti šalims pateikti papildomus įrodymus yra susijusi su bylos nagrinėjimo stadija. Pirmosios instancijos teisme, kuri yra pagrindinė bylos nagrinėjimo teisme instancija (Brazdeikis, *et al.*, 2016, p. 46), yra tiriami ir vertinami įrodymai. Galima vertinti, kad pasirengimo teisminiam nagrinėjimui stadijoje labiausiai pasireiškia teismo aktyvus vaidmuo. Teismui yra suteikiami materialaus vadovavimo procesui įgalinimai, o tai leidžia daryti įtaką šalių elgesiui teikiant įrodymus (Nekrošius, Bartkus, 2024, p. 13). Tokie įgalinimai numatyti CPK 225 str. Pavyzdžiui, priėmęs ieškinį, teismas, prireikus patikslina arba paskirsto šalių našą įrodinėti (CPK 225 str. 1 p.). Taigi, pasirengimo stadijos metu itin svarbu iki galo suformuoti reikalavimus, šalims pateikti ar teismui surinkti byloje reikalingus įrodymus. Tokiu būdu visas civilinės bylos nagrinėjimas pirmojoje instancijoje vyks sklandžiai (Brazdeikis, *et al.*, 2016, p. 54). Tokios pozicijos laikomasi ir LAT praktikoje – teismo teisė pasiūlyti šalims ir kitiems dalyvaujantiems

byloje asmenims pateikti papildomus įrodymus, jeigu pateiktų neužtenka, turi būti derinama ir aiškinama kartu su teismo išaiškinimo teisę reglamentuojančiomis normomis ir turi būti aiškinama nepaneigiant taisyklės, jog įrodymai teikiami pasirengimo nagrinėjimui iš esmės stadijoje. Tuo tarpu vykstant bylos nagrinėjimui iš esmės įrodymai neberenkami, tik tiriami ir vertinami rengimosi bylos nagrinėjimui teisme stadijoje nurodyti ir pateikti įrodymai (LAT 2025-02-27 nutartis c. b. Nr. e3K-3-48-611/2025). Tad teismo teisė pasiūlyti pateikti papildomus įrodymus galima pasirengimo stadijoje. Reikšmės pasirengimo stadijai suteikimas atitinka ir kontinentinėje Europoje paplitusį pagrindinio teismo posėdžio modelį, kuriam būdinga, kad pasirengimo stadija yra skirta surinkti visą reikalingą medžiagą, jog būtų įmanoma bylą išnagrinėti per vieną teismo posėdį (Nekrošius, *et al.*, 2016, p. 9). Teismo teisė pasiūlyti pateikti papildomus įrodymus pasirengimo stadijoje yra svarbi proceso koncentruotumo įgyvendinimui. CPK 7 str. 1 d. įtvirtintas proceso koncentracijos principas, kuris reiškia, kad teismas turi imtis visų priemonių, kad byla būtų išnagrinėta teismo vieno posėdžio metu. Užtikrinant efektyvų ir koncentruotą teismo procesą labai svarbus teismo vaidmuo (Valančius, 2002, p. 202). Teismas jau ankstyvojoje stadijoje turi kontroliuoti jos eigą (Cabral, 2023, p. 26). Tuo tarpu teismui tinkamai neužtikrinus ir nesiėmus veiksmų, kad pasirengimo stadijoje visi reikalingi įrodymai būtų surinkti ir pateikti, proceso koncentruotumo principas būtų pažeistas. Tai, ar šalis laiku pateikia teismui įrodymus, turi didelę įtaką bylos nagrinėjimo greitimui bei eigai, priešingai, pavėluotas įrodymų pateikimas gali užvilkinsi bylos nagrinėjimą (Li, 2023, p. 258).

Reikėtų atkreipti dėmesį, kad lingvistinis CPK 179 str. 1 d. aiškinimo metodas suponuoja, kad siūlymas pateikti papildomus įrodymus yra teismo teisė, bet ne pareiga. Tuo tarpu LAT 2009-03-20 nutartyje c. b. Nr. 3K-3-99/2009 yra išaiškinęs, kad teismas turėtų pasiūlyti proceso šalims pateikti papildomus įrodymus tais atvejais, kai įrodymų apskritai nėra arba jų akivaizdžiai neužtenka. Kitais atvejais tai yra teismo teisė, o ne pareiga. Kita vertus, pabrėžiama, kad teismui nėra atimama galimybė konstatuoti, jog tam tikros bylos aplinkybės yra neįrodytos dėl įrodymų nepakankamumo. LAT praktikoje taip pat išaiškinta, kad teismas, vadovaudamasis dispozityvumo ir rungimosi principais, turi teisę, bet ne pareigą, įvertinęs tai, ar byloje surinkta pakankamai įrodymų tam tikroms išvadoms priimti, pats nuspręsti dėl galimybės siūlyti byloje dalyvaujantiems asmenims pateikti papildomus įrodymus (LAT 2024-10-17 nutartis c. b. Nr. e3K-3-190-1075/2024). Vienoje byloje LAT sprendė, kad nesant jokių kitų įrodymų, teismai privalėjo imtis procesinių priemonių pasiūlydami pareiškėjams pateikti papildomus įrodymus juridinę reikšmę turinčio fakto nustatymui pagrįsti (LAT 2020-11-04 nutartis c. b. Nr. e3K-3-284-

219/2020). Iš aptartos kasacinio teismo praktikos galima spręsti, kad teismas privalo pasiūlyti ginčo šaliai pateikti įrodymus tik tuo atveju, jeigu šalis, nurodydama įrodinėjamas aplinkybes, visiškai nepateikia įrodymų, arba kai jie akivaizdžiai nepagrindžia įrodinėjamų aplinkybių. Kitu atveju, pasiūlyti pateikti papildomus įrodymus yra teismo teisė, bet ne pareiga. Gali kilti klausimas, ar teismas, siūlydamas byloje dalyvaujančioms šalims pateikti papildomus įrodymus, turėtų nurodyti ir *konkretų* įrodymą, kurį reikia pateikti. Pasak V. Nekrošiaus, neįvardinant konkretaus įrodymo išvengiama konflikto su teismo nešališkumo ir lygybės principais (Nekrošius, 2004, p. 15). Tokios pozicijos laikomasi ir LAT praktikoje – teismas neturi nurodyti šalims, kokius konkrečius įrodymus ji turi pateikti ir kiek pakaks šalies įrodinėjamoms aplinkybėms pripažinti įrodytomis (LAT 2025-02-27 nutartis c. b. Nr. e3K-3-48-611/2025). Tačiau pasiūlymas pateikti įrodymus neturėtų būti visiškai abstraktus, teismas turėtų „nukreipti“ šalis teisinga linkme, t. y., tokio pasiūlymo adresatas, vadovaujantis „protingo žmogaus“ standartu, galėtų suprasti, ko iš jo norima (Nekrošius, 2004, p. 15).

Taip pat yra tikslinga aptarti ir apeliacinio teismo teisę pasiūlyti šalims pateikti papildomus įrodymus. Pavyzdžiui, Austrijos civiliniame procese teismo pasiūlymas pateikti papildomus įrodymus iš esmės galimas iki bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme pabaigos (Krautgasser, Anzenberger, 2015, p. 19). Kaip minėta, Lietuvoje įtvirtintas ribotos apeliacijos modelis lemia, kad apeliacinės instancijos teismas atsisako priimti naujus įrodymus. Tačiau šis draudimas nėra absoliutus, apibendrinant LAT suformuotas taisykles, galima daryti išvadą, kad apeliacinės instancijos teisme nauji įrodymai gali būti priimti, įvertinus šias aplinkybes: (1) ar buvo objektyvi galimybė pateikti įrodymus bylą nagrinėjant pirmosios instancijos teise; (2) ar vėlesnis įrodymų pateikimas neužvilkins bylos nagrinėjimo; (3) ar šalis nepiktnaudžiauja įrodymų vėlesnio pateikimo teise; (4) ar naujai prašomas priimti įrodymas turės įtakos sprendžiant šalių ginčą (LAT 2019-06-27 nutartis c. b. Nr. e3K-3-237-684/2019). Natūraliai kyla klausimas, ar apeliacinės instancijos teismas taip pat gali pasiūlyti šalims pateikti papildomus įrodymus, atsižvelgiant į Lietuvos civiliniame procese egzistuojantį ribotos apeliacijos modelį. LAT vienoje iš bylų nurodė, kad apeliacinės instancijos teismas, padarydamas išvadą, kad pirmosios instancijos teismas nenustatė visų reikšmingų aplinkybių, galėjo iš naujo įvertinti byloje esančius įrodymus, o jeigu jų nepakanka, pasiūlyti atsakovui pateikti papildomus įrodymus (LAT 2022-03-09 nutartis c. b. Nr. e3K-3-50-313/2022). LAT 2023-01-13 nutartyje c. b. Nr. e3K-3-62-421/2023 buvo sprendžiamas klausimas dėl apeliacinės instancijos teismo teisės pasiūlyti pateikti papildomus įrodymus. Kasatorius nurodė, kad apeliacinės instancijos teismas: (1)

vienašališkai atnaujino įrodymų tyrimą ir išreikalavo įrodymus; (2) išreikalavęs naujus įrodymus išimtinai jais rėmėsi; (3) pažeidė rungimosi principą, nes sprendimą priėmė neatsiklausdamas šalių nuomonės. Kasacinis teismas su šiais argumentais nesutiko ir nurodė, kad apeliacinės instancijos teismas, nagrinėdamas bylą pagal atsakovės apeliaciniame skunde išdėstytą faktinį ir teisinį pagrindą, vadovaudamasis CPK 179 str. 1 d. bei 320 str. 1 d. normomis, turėdamas pareigą priimti teisėtą ir pagrįstą sprendimą, pagrįsti jį tais įrodymais ir aplinkybėmis, kurie buvo ištirti teismo posėdyje, nustatęs, kad byloje pateiktų įrodymų nepakanka, turėjo teisę pasiūlyti šalims, taip pat ir atsakovei, pateikti papildomus įrodymus apeliaciniame skunde keliamiems klausimams išspręsti.

Taigi, aptarta kasacinio teismo praktika leidžia daryti išvadą, kad apeliacinės instancijos teismas, nepakankant įrodymų, taip pat gali pasiūlyti šalims pateikti papildomus įrodymus. Darbo autoriaus vertinimu, tokia LAT formuojama pozicija gali būti kritikuojama, kadangi iš esmės visais atvejais apeliacinės instancijos teismui nusprendus, kad įrodymų nepakanka, būtų galima pasiūlyti šalims pateikti papildomus įrodymus. Visų pirma, reikia atkreipti dėmesį, jog šalių pareiga yra rūpintis proceso skatinimu ir jau pasirengimo teismui nagrinėjimui metu pateikti visus įrodymus. CPK 7 str. 2 d. nustatyta, kad bylos šalys turi rūpestingai ir laiku pateikti teismui įrodymus, kuriais grindžiami jų reikalavimai. Teisės doktrinoje nurodoma, kad ribotos apeliacijos pranašumas tas, kad ginčo šalys yra verčiamos atidžiau rūpintis proceso eiga ir jau pirmojoje instancijoje pateikti visus turimus įrodymus (Brazdeikis, *et al.*, 2016, p. 105). Apeliacija neturi būti suprantama kaip pirmosios instancijos teismo pakartojimas aukštesnės instancijos teisme (Ambrasaitė, 2003, p. 16). Pasak Ž. Terebeizos, jeigu per įstatymo ar teismo nustatytą terminą šalis nepateikė įrodymų, teismui turėtų būti nustatyta pareiga, o ne teisė atsisakyti priimti pavėluotai pateiktus įrodymus, išskyrus atvejus, jeigu įrodymai negalėjo būti pateikti dėl objektyvių, nuo šalies nepriklausančių priežasčių (Terebeiza, 2010, p. 307). Be to, socialinis civilinio proceso modelis reiškia ne tik aktyvų teisėją, bet ir proceso koncentruotumą. Neefektyviai išnaudojamas laikas vienoje byloje lemia ribotas priemones ginčams spręsti kitose bylose (van Rhee, 2023, p. 15). Taip pat reikėtų pažymėti, kad pagal CPK 327 str. 1 d. 2 p., apeliacinės instancijos teismas panaikina apskųstą teismo sprendimą ir perduoda bylą pirmosios instancijos teismui nagrinėti iš naujo, jeigu yra neatskleista bylos esmė ir pagal byloje pateiktus įrodymus negalima bylos išnagrinėti iš esmės apeliacinės instancijos teisme. Taigi, tais atvejais, jeigu nėra įmanoma pagal byloje pateiktus įrodymus išnagrinėti iš esmės bylos, apeliacinės instancijos teismas turi grąžinti bylą nagrinėti pirmosios instancijos teismui.

Be to, tokiu atveju galėtų kilti klausimas, ar apeliacinės instancijos teismui pasiūlius pateikti papildomus įrodymus, o ginčo šaliai juos pateikus, apeliacinės instancijos teismas turėtų atsižvelgti į ribotą apeliacijos modelį ir taikyti LAT praktikoje suformuotus įrodymų pateikimo apeliaciniam teismui kriterijus, t. y. įvertinti, ar pateikiamas įrodymas neužvilkins bylos, ar bylos šalis nepiktnaudžiauja vėlesnio įrodymo pateikimo teise. Į šį klausimą atsakymo teismų praktikoje darbo autoriui nepavyko rasti. Kita vertus, autoriaus nuomone, apeliacinio teismo pasiūlymas pateikti papildomus įrodymus *de facto* eliminuotų tris iš keturių LAT suformuotų kriterijų sprendžiant klausimą dėl įrodymų pateikimo apeliacinės instancijos teisme, o iš esmės vienintelis kriterijus, kuris būtų aktualus, ar pateikiamas įrodymas turės įtakos sprendžiant šalių ginčą. Pavyzdžiui, vien apeliacinio teismo siūlymas pateikti papildomus įrodymus suponuotų, kad įrodymo pateikimas neužvilkins bylos nagrinėjimo. Atitinkamai, šių kriterijų vertinimas būtų labiau dirbtinis. Tai papildomai pagrindžia, kad apeliacinės instancijos teismas, atsižvelgiant į ribotos apeliacijos modelį, neturėtų siūlyti byloje dalyvaujančioms šalims pateikti papildomus įrodymus.

Apibendrinus galima daryti išvadą, kad tuo atveju, jeigu įrodymų nėra, arba jų akivaizdžiai neužtenka, teismas turi ne tik teisę, bet ir pareigą byloje dalyvaujančioms šalims pasiūlyti pateikti papildomus įrodymus. Tačiau teismas pasiūlyti byloje dalyvaujančioms šalims pateikti papildomus įrodymus turi parengiamojoje bylos nagrinėjimo stadijoje. Tuo tarpu atsižvelgiant į Lietuvoje egzistuojantį ribotos apeliacijos modelį, į tai, kad pati proceso šalis turi rūpintis savo procesinėmis teisėmis, apeliacinės instancijos teismas neturėtų byloje dalyvaujančioms šalims siūlyti pateikti papildomus įrodymus.

2.3. TEISMO TEISĖ NAUDOTI DUOMENIS IŠ TEISMŲ INFORMACINIŲ SISTEMŲ IR REGISTRŲ

CPK 179 str. 3 d. įtvirtinta teismo teisė naudoti duomenis iš teismų informacinės sistemos (LITEKO), taip pat iš kitų informacinių sistemų ir registrų. Ši teismo teisė buvo nustatyta su 2011 m. CPK pakeitimais. Tiesa, teisės doktrinoje šio instituto taikymo pagrindas ir ribos, autoriaus žiniomis, nėra nagrinėtas. Pati teismų informacinė sistema LITEKO nuo sukūrimo 2004-2005 m. suteikė šias funkcijas: bylų registravimas ir apskaita; keitimasis su bylomis susijusia informacija tarp teismų; panašių bylų ir informacijos paieška; teismo dokumentų šablonai; statistinių ataskaitų formavimas; teismų procesinių sprendimų skelbimas. Vėliau LITEKO sistema buvo integruota su kitais registrais ir informacinėmis sistemomis (Vėbraitė, Latušinskaja, 2023, p. 225).

Šiame skyriuje tikslinga apžvelgti ir įvertinti situacijas, kuomet teismas naudojasi viešai prieinamais duomenis, kurie byloje tampa įrodymu. Tokiu atveju kyla klausimas, ar teismas gali remtis informacinių sistemų ar registrų informacija ir dispozityviose bylose, kai šia informacija nesiremia nei viena iš proceso šalių? Atitinkamai, siekiant atsakyti į šį klausimą, verta apžvelgti LAT formuojamą praktiką.

Vienoje iš bylų LAT sprendė, kad apeliacinės instancijos teismas, sprenddamas ginčą neapsiribojo byloje esančiais duomenimis bei vadovavosi teismų informacinės sistemos, kitų viešųjų registrų duomenimis, viešai prieinama informacija. LAT taip pat nurodė ir šios informacijos gavimo pagrindą – CPK 179 str. 3 d. Kasacinis teismas sprendė, kad nagrinėjamoje byloje konstatavus viešojo intereso buvimą, teismas turėjo teisę pasinaudoti informacinės sistemos duomenimis, viešai prieinama informacija (LAT 2014-06-30 nutartis c. b. Nr. 3K-3-368/2014). Iš šio kasacinio teismo aiškinimo, būtų galima daryti išvadą, kad teismas savo iniciatyva rinkti ir byloje remtis informacinės sistemos duomenimis ar kitais registrais galėtų nedispozityviuose bylose, *inter alia*, bylose, kuriose vyrauja viešasis interesas.

Tačiau vėlesnė LAT praktika sukelia daugiau neaiškumų sprendžiant dėl CPK 179 str. 3 d. taikymo. Vienoje iš bylų kasatorius nurodė, kad apeliacinės instancijos teismas, priimdamas sprendimą, nustatė naujas aplinkybes dėl atstumo iki šiukšlių konteinerio. LAT nurodė, kad nors [google.lt/maps](https://www.google.lt/maps) nėra informacinė sistema CPK 179 str. 3 d. prasme, tačiau, pasinaudojant šia internetine nuoroda, galima objektyviai nustatyti tam tikras aplinkybes. Kasacinis teismas sprendė, kad vien aplinkybė, jog apeliacinės instancijos teismas pasinaudojo interneto tinklalapio galimybėmis ir nustatė šiukšlių konteinerio vietą, nesudaro pagrindo teigti, jog teismas nustatė naujas aplinkybes ar kad ši aplinkybė nustatyta pažeidus rungimosi ir nešališkumo principus (LAT 2017-05-12 nutartis c. b. Nr.

3K-3-215-915/2017). Kitoje byloje LAT sprendė, kad pirmosios instancijos teismas, siekdamas nustatyti teisingą ir protingą kompensacijos už nuostolius, patirtus dėl servituto nustatymo, dydį, patikslindamas šalių įrodinėjamos valstybinės žemės sklypo rinkos kainos dydį taip pat ir VĮ Registrų centro duomenimis, tinkamai taikė CPK 179 str. 3 d., naudodamas šiuos viešai prieinamus duomenis turinčioms reikšmės bylai aplinkybėms nustatyti (LAT 2020-07-01 nutartis c. b. Nr. 3K-3-221-916/2020). Pažymėtina, kad aptariamais išaiškinimais buvo pateikti *dispozityviose* bylose, kas suponuoja, jog CPK 179 str. 3 d. galima taikyti nepriklausomai nuo bylos kategorijos. Tikslinga aptarti ir dar vieną LAT spęstą situaciją. Apeliacinės instancijos teismas, priteisdamas ieškovei neturtinės žalos atlyginimą dėl dalykinės reputacijos pažeidimo, rėmėsi vieninteliu įrodymu – savo iniciatyva gautais duomenimis, kad suvedus ieškovės pavadinimą internete, vieša paieška pateikia šios įmonės asociacijas su bylos dalyku esančiais atsakovo paskleistais teiginiais. LAT sprendė, kad (1) duomenys, gauti iš paieškos internete, nepatenka į CPK 179 str. 3 d.; (2) apeliacinės instancijos teismas, nagrinėdamas dispozityvią bylą, nesant teisinio pagrindo būti aktyviam, remdamasis savo iniciatyva gautais duomenimis, pažeidė proceso teisės normas (LAT 2024-03-14 nutartis c. b. Nr. e3K-3-37-781/2024).

Taigi, iš aukščiau nurodytos LAT praktikos išaiškinimų, galima daryti išvadą, kad dispozityvioje byloje teismas gali vadovautis savo iniciatyva surinktais duomenimis iš informacinių sistemų ar viešų registrų, tačiau savo iniciatyva teismas neturėtų rinkti duomenis, gautus iš paieškos internete, o tokie veiksmai vertinami kaip paneigiantys rungimosi ir dispozityvumo principus. Vis dėlto, šiuos LAT išaiškinimus reikėtų įvertinti ne tik CPK 179 str. 3 d., bet įrodymų rinkimo, kontekste.

Registrų teikiami duomenys, kuriuos teismas patikrina ir vadovaujasi byloje, gali būti laikomi įrodymais CPK 177 str. prasme. Teisės doktrinoje išskiriami keturi įrodymų požymiai: (1) bet kuris įrodymas yra tam tikri duomenys, informacija, žinios apie faktus, sudarančius įrodinėjimo dalyką; (2) antras požymis yra įrodymų turinio, t. y. informacijos ryšys su byla, faktais, sudarančiais įrodinėjimo dalyką; (3) tik įstatymo nustatyta tvarka gauta, pateikta, surinkta, ištirta ir įvertinta informacija gali būti laikoma įrodymu; (4) įrodymai turi būti leistini (Laužikas, *et al.*, 2003, p. 450-453). Tad įrodymai iš esmės yra visos priemonės, kurios gali būti panaudotos siekiant nustatyti tiesą (Tran, 2022, p. 52). Tiesa, reikėtų pažymėti, kad teismas, naudodamasis teismų informacinės sistemos (LITEKO) duomenimis, gali nustatyti informaciją apie prejudicinius faktus. Pagal kasacinio teismo praktiką, šia informacija teismas gali naudotis tiesiogiai. Teismas taip pat gali naudoti duomenimis apie kitoje byloje priimtus procesinius sprendimus. Tokie teismo veiksmai nelaikytini įrodymų rinkimu. Pavyzdžiui teismas pagal pareigas privalo

patikrinti, ar ginčas nagrinėtinas teisme (LAT 2021-06-23 nutartis c. b. Nr. e3K-3-197-1075/2021). Tuo tarpu prejudiciniai faktai reiškia, kad tai, kas nuspręsta teismo, yra privaloma visiems teisės subjektams (LAT 2023-01-19 nutartis c. b. Nr. e3K-3-67-403/2023).

Tačiau kiti duomenys, kuriais teismas vadovaujasi iš informacinių sistemų ar registrų, turi būti laikomi įrodymais, kurie gali būti renkami vadovaujantis įrodymų rinkimo taisyklėmis. Gali kilti klausimas, ar teismas, vadovaudamasis informacinėse sistemose ar registruose pateiktais duomenimis, kurie pagrindžia ar paneigia šalių įrodinėjamas aplinkybes, yra saistomas tų pačių taisyklių, kurios įtvirtintos CPK 179 str. 2 d., t. y., teismas savo iniciatyva rinkti įrodymus gali tik įstatymų numatytais atvejais, arba kai to reikalauja viešasis interesas. Darbo autoriaus vertinimu, CPK 179 str. 3 d. įtvirtinta teisė teismui naudoti duomenis iš informacinių sistemų ar registrų, nepaneigia, kad tokie teismo veiksmai turi būti atlikti laikantis įrodinėjimą reglamentuojančių taisyklių.

Pirma, įrodymų rinkimas *ex officio* yra siejamas su viešojo intereso apsauga. Nedispozityviosiose bylose viešas interesas yra ypatingai aiškiai išreikštas arba materialios tiesos nustatymu byloje, arba socialinio dialogo užtikrinimu, todėl teismas savo veikloje vadovaujasi inkviziciniu veiklos metodu, kuris iš esmės yra svetimas klasikinių civilinių bylų nagrinėjimui. Teismui šiose bylose yra suteikiama teisė rinkti įrodymus savo iniciatyva (Nekrošius, 2012, p. 1103). Net ir nedispozityviosiose, pavyzdžiui šeimos bylose, teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus nėra absoliuti, kadangi teismui suteikiama galimybė tik esant būtinybei veikti savo iniciatyva (Tamošiūnienė, Michailovienė, 2013, p. 261). Pavyzdžiui, Austrijos civiliniame procese teismas savo iniciatyva rinkti rašytinius įrodymus gali tik tuo atveju, jeigu bent viena iš šalių jais rėmėsi (van Rhee, *et al.*, 2005, p. 304). Užsienio teisės doktrinoje nurodoma, kad teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus, egzistuojanti tiek bendrojoje, tiek kontinentinėje teisės tradicijoje, turi papildomą, viršijantį (angl. *extra-legal*) teisinį pagrindą, kuris peržengia galiojančios teisės ribas (van Rhee, *et al.*, 2012, p. 104). Tad teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus gali būti įgyvendinta tik išimtiniais atvejais, kai to reikalauja viešasis interesas.

Antra, teismas yra saistomas dispozityvumo ir rungimosi principų. Teisėjas negali rinkti įrodymų ir jų tirti savo iniciatyva. Jeigu teismas stotų kurios nors šalies pusėn ir kartu pradėtų rinkti įrodymus, būtų pažeisti ir šalių lygiateisiškumo, ir teisėjo nešališkumo bei neutralumo principai (Mikelėnas, *et al.*, 2020, p. 95-96). Taigi, nepaisant to, kad CPK 179 str. 3 d. yra įtvirtinta teismo teisė naudoti duomenis iš teismų informacinės sistemos,

taip pat iš kitų informacinių sistemų ir registrų, tačiau tai nereiškia, kad atlikdamas tokius veiksmus teismas nėra saistomas pamatinių dispozityvumo ir rungimosi principų.

Trečia, dispozityviose bylose teismas yra mažiau aktyvus, tačiau turi tinkamai vadovauti procesui. Vadovavimas procesui pasireiškia tuo, kad teisėjas, likdamas nešališkas ir neutralus bei nepažeisdamas dispozityvumo, rungimosi, lygiateisiškumo principų, kontroliuoja šalių veiksmus. Tačiau teismas nesikiša ir šalių materialųjų ir procesinių teisių disponavimą (Mikelėnas, *et al.*, 2020, p. 112).

Ketvirta, ir tuo atveju, jeigu teismas renka įrodymus savo iniciatyva, turi būti sudaryta galimybė proceso šalims pasisakyti dėl visų įrodymų. Aptartoje LAT 2020-07-01 nutartyje c. b. Nr. 3K-3-221-916/2020 kasatorius nurodė, jog teismas, išėjęs į sprendimo priėmimo kambarį, ėmėsi aktyvaus vaidmens: pasinaudojęs vieša prieiga prie VĮ Registrų centro duomenų, ieškojo žemės sklypo vidutinės rinkos vertės ir vėliau ją vadovavosi priimdamas sprendimą ir nustatydamas ieškovo nuostolių dydį negautų pajamų forma. Tačiau kasacinis teismas neižvelgė procesinės teisės normų pažeidimo. Pažymėtina, kad sprendimas turi būti priimtas tik teismui atidžiai išklausius abi ginčo šalis (lot. *audiatur et altera pars*). Šio principo pažeidimas yra pagrindas panaikinti teismo sprendimą apeliacine arba kasacine tvarka (Mikelėnas, *et al.*, 2020, p. 114). Austrijos civiliniame procese taip yra įtvirtintas teisingo bylos nagrinėjimo principas, pagal kurį, proceso šaliai turi būti suteikta galimybė aptarti įrodymų rinkimo rezultatus (Krautgasser, Anzenberger, 2015, p. 3). Šaliai turi būti suteikta galimybė ginčyti visas faktines išvadas, o teisėjas negali savo išvadų grįsti vien tik savo asmeniniais pastebėjimais (van Rhee, *et al.*, 2012, p. 105). Tad teisė būti išklaustam turi būti realiai įgyvendinta, taip pat ir tais atvejais, kai teismas savo iniciatyva vadovaujasi viešų registrų duomenimis. Aptariamoje LAT byloje, žemesnės instancijos teismas pradėjo ieškoti informacijos išėjęs į sprendimo priėmimo kambarį, t. y. jau pasibaigus pasirengimo nagrinėti bylą stadijai, kurioje renkami įrodymai. Be to, pasibaigus ir teismo nagrinėjimo stadijai. Tai taip pat turėtų būti vertinama kaip procesinės teisės normų pažeidimas, kadangi visi įrodymai turi būti ištiriami teismo nagrinėjimo metu (Laužikas, *et al.*, 2005, p. 72), bet ne pasibaigus šiai stadijai. CPK 14 str. įtvirtintas tiesioginio dalyvavimo principas, kuris reiškia, kad šalims turi būti sudarytos sąlygos susipažinti su byloje esančiais įrodymais, o teismas savo sprendimą gali grįsti tik įrodymais, ištirtais teismo posėdyje (Mikelėnas, *et al.*, 2020, p. 101). Darbo autoriaus vertinimu, tos pačios taisyklės turi būti taikomos ir teismo surinktiems įrodymams iš viešai prieinamų registrų. Priešingas aiškinimas paneigtų CPK įtvirtintą betarpiškumo principą.

Penkta, galima būtų sutikti, kad materialiosios tiesos nustatymas byloje yra vienas iš civilinio proceso tikslų, siekiant priimti teisingą sprendimą. Tačiau pačios tiesos iškėlimas į visų procesinių vertybių viršūnę gali turėti neigiamų pasekmių ir būti nepateisinamas (van Rhee, *et al.*, 2012, p. 3). Siekiant užtikrinti tiesos nustatymo principą, kiekviena šalis turi griežtai vykdyti pareigą teikti išsamius paaiškinimus dėl faktinių aplinkybių, o šios pareigos tinkamo įvykdymo užtikrinimą turi garantuoti teismas (Terebeiza, 2011, p. 1025). Tad šio darbo autoriaus vertinimu, būtent pasirengimo bylą nagrinėti stadijoje, teismas gali imtis aktyvesnių veiksmų ir pasinaudoti išaiškinimo teise (CPK 225 str. 1 p.), pasiūlyti pateikti papildomus įrodymus (CPK 179 str. 1 d.). Kitaip tariant, teismas gali byloje dalyvaujančias šalis „nukreipti“ tinkama linkme, tokiu būdu nepažeisdamas rungimosi ir dispozityvumo principų bei išlikdamas nešališku arbitru. Tuo tarpu rinkimas ir rėmimasis savo iniciatyva surinktais duomenimis iš registrų, bylose tarp privačių subjektų, kurie patys turi sąžiningai ir aktyviai naudotis procesinėmis teisėmis, *inter alia*, rinkti ir teikti įrodymus, nėra suderinamas su rungimosi ir dispozityvumo principais.

Apibendrinus, LAT praktikoje laikomasi pozicijos, kad CPK 179 str. 3 d. pagrindu teismas dispozityviose bylose gali savo iniciatyva rinkti ir vadovautis viešai prieinamais registrų duomenimis. Tokia formuojama LAT praktika iš esmės pažeidžia įrodinėjimą reglamentuojančias teisės normas. Savo iniciatyva rinkti įrodymus, įskaitant ir duomenis iš viešai prieinamų registrų duomenų, teismas gali tik išimtiniais atvejais, visų pirma, įstatyme numatytais, arba, kai tai būtina siekiant apginti viešąjį interesą. Todėl teismas, nepažeisdamas rungimosi, dispozityvumo principų, likdamas nešališkas byloje dalyvaujančių asmenų atžvilgiu, parengiamojoje teismo nagrinėjimo stadijoje gali pasinaudoti CPK 225 str. įtvirtinta išaiškinimo teise bei pasiūlyti byloje dalyvaujančioms šalims pateikti papildomus įrodymus. Tokie veiksmai užtikrintų, kad teismas išliks nešališku ir neutraliu arbitru proceso dalyvių atžvilgiu. Tačiau veiksmai, kuomet teismas CPK 179 str. 3 d. pagrindu dispozityvioje byloje, kurioje sprendžiamas privatus ginčas ir neegzistuoja viešasis interesas, imasi veiksmų ir renka bei vadovaujasi viešų registrų duomenimis, gali būti vertinami kaip pažeidžiantys rungimosi ir dispozityvumo principus.

2.4. TEISMO TEISĖ UŽTIKRINTI ĮRODYMUS CIVILINIAME PROCESU

2.4.1. Įrodymų užtikrinimo taikymo pagrindai

CPK 221 str. numatyta, kad asmenys, kurie turi pagrindą baimintis, kad pateikti jiems reikalingus įrodymus vėliau pasidarys negalima arba sunku, gali prašyti teismo, tiek prieš ieškinio padavimą, tiek ir jį padavus, užtikrinti šiuos įrodymus. CPK 222 str. įtvirtinta, kad asmens prašyme dėl įrodymų užtikrinimo turi būti nurodoma: (1) įrodymai, kuriuos reikia užtikrinti; (2) aplinkybės, kurias įrodymas turi patvirtinti; (3) priežastys, dėl kurių pareiškėjas prašo užtikrinti įrodymus. Pareiškimu nenurodžius šių aplinkybių teismas gali prašymą atmesti (Laužikas, *et al.*, 2003, p. 509).

Panašus reguliavimas yra nustatytas ir Austrijos ZPO. Įrodymų užtikrinimas galimas tiek prieš pagrindinį teismo posėdį, tiek pagrindinio teismo posėdžio metu pateikus prašymą. Įrodymų užtikrinimas yra leistinas tik tuo atveju, jeigu yra ypatingas pareiškėjo interesas: (i) yra pagrindas baimintis, kad įrodymas bus prarastas arba jo panaudojimas bus gerokai apsunkintas; (ii) yra teisinis interesas nustatyti dabartinį objekto statusą (Krautgasser, Anzenberger, 2015, p. 33-34). Austrijos civiliniame procese įrodymų užtikrinimas, kaip ir Lietuvos civiliniame procese, yra savarankiškas procesinis institutas, kurio taikymo sąlygas nustato Austrijos ZPO 384-389 str.

Įrodymų užtikrinimas teisės doktrinoje apibrėžiamas kaip įrodymų išsaugojimas ir užfiksavimas esant realiam pavojui, jog iki bylos teismo išnagrinėjimo bylai reikšminga informacija neišliks (išnyks, pasikeis) arba esant pagrindo manyti, kad gauti minėtą informaciją vėliau taptų negalima arba sudėtinga (Mikelėnas, *et al.*, 2020, p. 423). Pavyzdžiui, liudytojas gali išvykti į ilgalaikę komandiruotę ar gyventi užsienį, gali dingti daiktas, atsakovas gali sunaikinti rašytinius įrodymus (Laužikas, *et al.*, 2003, p. 508-509). Įrodymų išsaugojimas gali būti lemiamas veiksnys tiek proceso šalies gebėjimui įrodyti įrodinėjamas aplinkybes, tiek teismui nustatyti faktus ir priimti teisingą sprendimą (ELI/UNIDROIT, 2020, p. 355). Iš pirmo žvilgsnio, įrodymų užtikrinimo institutas neturėtų kelti neaiškumų. Tačiau tarp teisės mokslininkų kyla ginčas, ar įrodymų užtikrinimas turėtų būti priskiriamas prie laikinųjų apsaugos priemonių (Nekrošius, 2010, p. 9). Pasak profesoriaus V. Mizaro, laikinosios apsaugos priemonės skirstomos į kelias grupes pagal tai, kokio tikslo siekiama: (1) galutinio sprendimo vykdymą užtikrinančios priemonės; (2) prevencinės priemonės; (3) įrodymus užtikrinančios priemonės (Mizaras, 2003, p. 264). Pavyzdžiui, arbitražo teisėje įrodymų užtikrinimas pagal UNICITRAL pavyzdinio įstatymo 17 str. pripažįstamas kaip laikinoji apsaugos priemonė

(ELI/UNIDROIT, 2020, p. 355). Taip pat ELI/UNIDROIT taisyklėse įrodymų užtikrinimas pripažįstamas kaip laikinoji apsaugos priemonė (ELI/UNIDROIT, 2020, p. 355), be to, šis institutas reglamentuojamas ELI/UNIDROIT taisyklių X skyriuje (laikinosios ir apsaugos priemonės).

Lietuvos teismų praktikoje taip pat kyla klausimų atskiriant laikinųjų apsaugos priemonių ir įrodymų užtikrinimo institutus. LAT yra nurodęs, kad pagal siekiamą tikslą laikinosios apsaugos priemonės skirstomos į atskiras grupes: (1) galutinio sprendimo įvykdymą užtikrinančios priemonės; (2) prevencinės priemonės; (3) įrodymus užtikrinančios priemonės (LAT 2008-04-07 nutartis c. b. Nr. 3K-3-206/2008). Tuo tarpu LAT 2010-12-15 bendrųjų klausimų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo apžvalgoje Nr. AC-34-2 buvo analizuotas laikinųjų apsaugos priemonių santykis su įrodymų užtikrinimu. Apžvalgoje nurodyta, kad nors įrodymų užtikrinimas ir laikinųjų apsaugos priemonių taikymas turi bendrų bruožų (abi priemonės taikomos teismo nutartimi, kol byla nėra išnagrinėta; abi priemonės tam tikru mastu gali varžyti atsakovo interesus), tačiau skiriasi šių institutų paskirtis, tikslai ir taikymo prielaidos. Pirma, laikinųjų apsaugos priemonių taikymas reglamentuotas CPK XI skyriaus 5 skirsnyje, o įrodymų užtikrinimą reglamentuoja CPK XIII skyriaus 9 skirsnio „*Įrodymai*“ normos. Antra, laikinosios apsaugos priemonės yra nukreiptos į būsimo teismo sprendimo įvykdymo užtikrinimą, tuo tarpu įrodymų užtikrinimo tikslas – sudaryti sąlygas, kad teismas galėtų surinkti medžiagą, nustatyti bylai teisiškai reikšmingas aplinkybes ir priimti sprendimą byloje. Trečia, laikinųjų apsaugos priemonių taikymo pagrindas yra tikimybė, kad teismo sprendimo įvykdymas gali pasunkėti arba pasidaryti nebeįmanomas, tuo tarpu įrodymai užtikrinami, jei kyla pavojus, kad pateikti reikalingus įrodymus vėliau pasidarys negalima arba sunku. Taigi, galima daryti išvadą, kad Lietuvos civiliniame procese įrodymų užtikrinimo ir laikinųjų apsaugos priemonių institutai yra savarankiški. Tiesa, reikėtų atkreipti dėmesį, kad LAT rengiamos teismų praktikos apžvalgos neturi precedento galios. Siekiant visapusiškai įvertinti įrodymų užtikrinimo institutą, tikslinga toliau apžvelgti Lietuvos teismų praktikos ypatumus taikant šį institutą.

2.4.2. Įrodymų užtikrinimo taikymo ypatumai Lietuvos teismų praktikoje

Įrodymų užtikrinimo pagrindas yra ne bet kokia, o pagrįsta *abejonė*, jog vėliau pateikti reikalingus įrodymus bus sunku ar toks jų pateikimas pasidarys negalimas (LApT 2007-10-25 nutartis c. b. Nr. 2-688/2007). Tiesa, vėlesnė teismų formuojama praktika keitėsi ir

buvo suformuotas naujas įrodymų užtikrinimo pagrindas – pagrįsta *grėsmė* įrodymų pateikimo galimybei, kuri, nesiėmus procesinių įrodymų užtikrinimo priemonių, apsunkintų proceso dalyvio įrodinėjimo pareigos įgyvendinimą ir jo galimybę įrodyti savo reikalavimų ar atsikirtimų faktinį pagrindą (LApT 2014-02-18 nutartis c. b. Nr. 2-255/2014). Tuo tarpu teisės doktrinoje įrodymų užtikrinimas siejamas su pagrįsta abejojė, kad vėliau pateikti reikalingus įrodymus pasidarys neįmanoma, arba sunku (Driukas, Valančius, 2006, p. 694).

Pagrįstos *grėsmės*, arba pagrįstos *abejonės* sąvokas, t. y., kokius įrodymus turi pateikti ginčo šalis, siekianti pagrįsti būtinybę taikyti įrodymų užtikrinimą, atskleidžia nuosekliai formuojama teismų praktikos analizė:

- (1) vien tai, jog reikšmingi įrodymai yra atsakovo žinioje, savaime nereiškia ir neįrodo, kad atsakovas ėmėsi, ar gali imtis kokių nors priemonių šiuos įrodymus sunaikinti ar paslėpti (LApT 2018-12-13 nutartis c. b. Nr. e2-1700-464/2018);
- (2) neužtenka nurodyti vien psichologinį santykį su vėlesne įrodymų išnykimo ar pasunkėjimo galimybe, bet turi būti pateikti objektyvūs duomenys, bent preliminarieji pagrindžiantys tikėtiną grėsmę, jog prašomi užtikrinti įrodymai negalės būti gauti vėliau (LApT 2017-03-16 nutartis c. b. Nr. e2-392-516/2017);
- (3) vien tik bylos pobūdis pats savaime nelemia teismo pareigos taikyti įrodymų užtikrinimą (LApT 2017-06-15 nutartis c. b. Nr. e2-875-516/2017).

Įrodymų užtikrinimo instituto taikymas taip pat turi atitikti ir tikslingumo bei proporcingumo kriterijus. Pavyzdžiui, kai nagrinėjimas teisme yra pasiekęs dubliko ir triplikio pateikimo stadiją, įrodymų užtikrinimo instituto taikymas yra praradęs tikslingumą (LApT 2018-05-10 nutartis c. b. Nr. e2-597-516/2018). Tad, nors ieškinio netikėtumo atsakovui faktorius nėra būtina sąlyga taikant įrodymų užtikrinimą, tačiau į tai atsižvelgiama teismų praktikoje. Kitoje byloje LApT sprendė, kad aplinkybė, jog atsakovai iki prašymo užtikrinti įrodymus žinojo apie ieškovės atsiradusius įtarimus, paneigia įrodymų užtikrinimo instituto tikslingumą (LApT 2017-03-16 nutartis c. b. Nr. e2-392-516/2017). Sprendžiant dėl proporcingumo principo, LApT praktikoje nurodyta, kad taikant įrodymų užtikrinimą asmeninės informacijos bei komercinių paslapčių gavimas, kuris nesusijęs su byla, neatitiktų proporcingumo ir protingumo principų (LApT 2017-06-15 nutartis c. b. Nr. e2-875-516/2017).

Tiesa, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad nuodugni LApT praktikos analizė atskleidžia, kad teismų formuojama praktika aptariamam klausimui keitėsi. Pavyzdžiui, LApT 2007-09-20 nutartyje c. b. Nr. 2-608/2007 sprendė klausimą dėl įrodymų užtikrinimo ieškovui pareiškus ieškinį dėl nesąžiningos konkurencijos veiksmų. Pirmosios instancijos teismas

atmetė prašymą užtikrinti įrodymus, motyvuodamas tuo, kad ieškovo teiginiai dėl įrodymų užtikrinimo yra abstraktūs, nenurodyta, kokias konkrečias aplinkybės gali patvirtinti ieškovo prašomi užtikrinti įrodymai. Tuo tarpu apeliacinės instancijos teismas nurodė, kad CPK 222 str. „*įtvirtinti formalaus pobūdžio reikalavimui tokio prašymo turiniui*“, o prašymas užtikrinti įrodymus atitinka įstatymo reikalavimus – ieškovas nurodė, kad egzistuoja reali grėsmė, kad atsakovai ir toliau gali atlikti ieškovo atžvilgiu žalingus veiksmus, stengtis trukdyti teisingam ir operatyviam bylos išnagrinėjimui, bandyti nuslėpti įrodymus, juos pakeisti ar sunaikinti.

LApT 2014-02-18 nutartyje c. b. Nr. 2-255/2014 nurodė, kad konkurencijos bylose didelė pareiškėjo įrodinėtinas aplinkybes patvirtinančių įrodymų dalis paprastai būna atsakovo žinioje, kurių pateikimas į bylą apsunkina pareiškėjo įrodinėjimo pareigos ir rungimosi principo efektyvų įgyvendinimą. Todėl egzistuojant pareiškėjo pagrįstomis prielaidomis grindžiamai tikimybei dėl jo teisių pažeidimo priešingos šalies nesąžiningos konkurencijos veiksmais, įrodymų užtikrinimo, kaip prevencinių apsaugos priemonių, taikymas atitinka CPK 221 str. įtvirtintą jų taikymo pagrindą.

Taigi, iš aukščiau pateiktos LApT bylų analizės, galima daryti išvadą, kad teismai laikėsi pozicijos, jog bylų kategorija, konkrečiai konkurencijos bylos, suponuoja poreikį taikyti įrodymų užtikrinimo institutą. Ši pozicija pasikeitė LApT 2016-03-17 priėmus nutartį c. b. Nr. e2-535-516/2016. Apeliacinės instancijos teismas nenustatė pagrindo taikyti įrodymų užtikrinimą bei nurodė, kad ieškovai prašymą iš esmės grindžia tik pačios bylos specifiška ir tuo, kad reikšmingi įrodymai yra pas atsakovus, kurie dėl to turi neribotą galimybę keisti ar naikinti įrodymus. Apeliacinės instancijos teismas pateikė reikšmingus išaiškinimus ir nurodė, kad CPK 221 str. įtvirtina asmens, prašančio taikyti įrodymų užtikrinimą, pareigą įrodinėti tokio pagrindo buvimą. Apeliacinės instancijos teismas nurodė, kad, pirma, ieškinio preliminarus pagrindumas automatiškai nepagrindžia, kad atsakovas naikins reikšmingus įrodymus. Antra, įrodymų užtikrinimo institutui taikyti nepakanka aplinkybės, kad ieškovui svarbūs įrodymai yra pas atsakovą. Trečia, aplinkybė, jog atsakovai jau prieš pusmetį iki ieškinio pateikimo teismui žinojo apie ieškovams atsiradusią abejonę dėl galimo atsakovų nesąžiningo konkuravimo veiksmų, paneigia įrodymų užtikrinimo instituto taikymo tikslingumą, kadangi atsakovai jau turėjo pakankamai laiko panaikinti jiems nenaudingus duomenis. Ketvirta, prašomi užtikrinti įrodymai yra itin plačios apimties, o tai akivaizdžiai pažeidžia proporcingumo principą.

Taigi, galima daryti išvadą, kad teismų praktika keitėsi ir įrodymų užtikrinimo instituto taikymui buvo suformuoti griežtesni reikalavimai, nei buvo prieš tai. Kyla pagrįstas klausimas, kas nulėmė tokį, savo esme kardinalų, pokytį teismų praktikoje

vertinant, ar yra pagrindas užtikrinti įrodymus. Šio darbo autoriaus vertinimu, tokį pokytį galėjo lemti tai, kad panašiu laikotarpiu pradėjo keistis ir teismų formuojama praktika taikant laikinasias apsaugos priemones. Šio darbo tikslas nėra išsamiai atskleisti laikinųjų apsaugos priemonių taikymo tendencijas ir pokyčius, tačiau, siekiant atsakyti į klausimą, kas galėjo lemti teismų praktikos formavimosi pokytį taikant įrodymų užtikrinimo institutą, tikslinga apžvelgti ir juos. Pavyzdžiui, ankstesnėje teismų praktikoje didelė ieškinio suma preziumavo būtinumą taikyti laikinasias apsaugos priemones, kadangi tai gali padidinti būsimo teismo sprendimo neįvykdymo riziką (LApT 2008-06-12 nutartis c. b. Nr. 2-906/2008). Tuo tarpu vėlesnė teismų praktika pakito ir didelė ieškinio suma savaime nebėra laikoma pakankama sąlyga laikinųjų apsaugos priemonių taikymui (LApT 2017-12-22 nutartis c. b. Nr. 2-1440-178/2017). Teismų praktika taip pat kito ir vertinant atsakovo nesąžiningumą sprendžiant dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo. Atsakovo nesąžiningus veiksmus nebuvo būtina pagrįsti siekiant pritaikyti laikinasias apsaugos priemones. Ši situacija pasikeitė 2016 m. LApT išaiškinus, kad laikinosios apsaugos priemonės gali būti taikomos, kai yra duomenų apie atsakovo nesąžiningumą, pavyzdžiui, kad atsakovas ketina perleisti, įkeisti turimą turtą ir pan. (LApT 2016-01-07 nutartis c. b. Nr. 2-27-407/2016). Viešojoje erdvėje pateiktose publikacijose taip pat nurodoma, kad teismų praktika laikinųjų apsaugos priemonių bylose reikšmingai evoliucionavo ir laikinųjų apsaugos priemonių taikymas yra nebe taisyklė, kaip buvo anksčiau, o išimtis (Lapėnas, 2021). Teisės doktrinoje nurodoma, kad teismų praktika formuoja vis aiškesnį ir konkretesnį laikinųjų apsaugos priemonių sąlygų taikymą (Doržinkevič, Maculevičienė, 2023, p. 147).

Atsakant į klausimą, kodėl įvykė pokyčiai laikinųjų apsaugos priemonių bylose galėjo turėti įtakos ir formuojamai teismų praktikai įrodymų užtikrinimo bylose, visų pirma, verta atsižvelgti į tai, kad teismų praktikoje įrodymų užtikrinimo institutas ne kartą buvo sietas su laikinųjų apsaugos priemonių institutu. Antra, dažnu atveju, kartu su įrodymų užtikrinimu būna pateikiamas ir prašymas dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo. Trečia, nuo 2014 m. LApT praktikoje buvo pradėta formuoti pozicija, kad įrodymų užtikrinimas yra prevencinė procesinė priemonė, kurios taikymas bylos nagrinėjimo metu gali sukelti priešingos šalies teisių suvaržymus (LApT 2014-02-18 nutartis c. b. Nr. 2-255/2014). Tuo tarpu LAT praktikoje išaiškinta, kad vienas iš laikinųjų apsaugos priemonių tikslų yra prevencinis (LAT 2024-08-24 nutartis c. b. Nr. e3K-3-158-1075/2024).

Pokyčius teismų praktikoje taikant įrodymų užtikrinimo institutą bei jų reikšmę Lietuvos teisės doktrinai galima įvertinti keliais aspektais. Pirma, proporcingumo principo

taikymas sprendžiant dėl įrodymų užtikrinimo nėra tiesiogiai reglamentuojamas CPK, tačiau galima pastebėti, kad atitinka laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygas. Pavyzdžiui, ELI/UNIDROIT taisyklėse nurodyta, kad įrodymų užtikrinimui taikomas proporcingumo principas – lygiai taip pat, kaip ir kitoms laikinosioms apsaugos priemonėms (ELI/UNIDROIT, 2020, p. 355). CPK XI skyriaus 5 skirsnis, reglamentuojantis laikinasias apsaugos priemones, taip pat neįtvirtina proporcingumo principo, tačiau jis yra suformuotas teismų praktikoje (Doržinkevič, 2022, p. 88). Taigi, sprendžiant klausimą dėl įrodymų užtikrinimo vadovaujamasi proporcingumo principu, siekiant užtikrinti šalių interesų pusiausvyrą. Šio principo taikymas sprendžiant klausimą dėl įrodymų užtikrinimo pateisinamas tuo, kad kišimasis į proceso šalies privačią nuosavybę, siekiant užtikrinti įrodymus, yra griežta priemonė (ELI/UNIDROIT, 2020, p. 356). Be to, taikant įrodymų užtikrinimo priemones, yra būtina konfidencialios informacijos apsauga (Mizaras, 2009, p. 440). Antra, įrodymų užtikrinimo taikymas siejamas su „netikėtumo faktoriumi“, kas leidžia daryti išvadą, kad šio instituto taikymo galimybės pateikus ieškinį yra ribotos. CPK 221 str. įtvirtinta, kad prašyti užtikrinti įrodymus galima ir pateikus ieškinį, t. y. „netikėtumo faktoriaus“ kriterijus tiesiogiai nėra įtvirtintas CPK. Vis dėlto, šis praktikoje taikomas kriterijus taip pat yra labiau susijęs su laikinųjų apsaugos priemonių taikymu (Pelenis, 2004, p. 116). Trečia, įrodymų užtikrinimas gali būti taikomas be išankstinio pranešimo proceso šaliai, taip pat, kaip ir laikinosios apsaugos priemonės (EL/UNIDROIT, 2020, p. 355). Ketvirta, teismų praktikoje įrodymų užtikrinimas laikomas prevencine procesine priemone. Pasak V. Mizaro, laikinasias apsaugos priemones ir įrodymų užtikrinimo priemones reikėtų vadinti procesinio pobūdžio prevencinėmis teisių gynimo priemonėmis. Profesoriaus nuomone, įrodymų užtikrinimo priemonėms būdingas tikslas užtikrinti, kad nebus sunaikinti reikalingi įrodymai, nėra savaime svetimas ir taikant laikinasias apsaugos priemones. Todėl įrodymų užtikrinimo priemonių išskyrimas į atskirą prevencinių procesinių gynimo priemonių grupę yra labiau dirbtinis, nei pagrįstas kokiais nors teoriniais ar praktiniais motyvais, reiškiny. Be to, įrodymų užtikrinimo priemonių tvarka ir sąlygos iš esmės nesiskiria nuo laikinųjų apsaugos priemonių taikymo. Galiausiai, kartais ta pati priemonė gali būti ir laikinoji apsaugos priemonė, ir įrodymų užtikrinimo priemonė (Mizaras, 2009, p. 414-415).

Kita vertus, reikėtų pažymėti, kad laikinųjų apsaugos priemonių ir įrodymų užtikrinimo tikslai skiriasi. Laikinųjų apsaugos priemonių taikymo tikslas yra apsaugoti kreditoriaus interesus nuo sprendimo įvykdymą apsunkinančių ar jo įvykdymą darančių apskritai neįmanomu skolininko veiksmų (Pelenis, 2004, p. 115), tuo tarpu įrodymų

užtikrinimas siejamas su įrodymų išsaugojimu ir užfiksavimu, esant realiam pavojui, kad iki bylos teismo nagrinėjimo bylai reikšminga informacija neišliks (Mikelėnas, *et al.*, 2020, p. 423). Taigi, įrodymų užtikrinimo institutas siejamas su tinkamu įrodinėjimo procesu. Kaip yra nurodyta ir LApT praktikoje, įrodymų užtikrinimas siejamas su proceso šalies įrodinėjimo pareigos įgyvendinimu (LApT 2014-02-18 nutartis c. b. Nr. 2-255/2014). Todėl darbo autoriaus nuomone, vertinant teoriniu aspektu, aptartų institutų tikslai ir paskirtis yra skirtingi. Tačiau praktinis taikymas, kaip minėta, labiau panašus į laikinųjų apsaugos priemonių. Darbo autoriaus vertinimu, griežtesni reikalavimai, kurių pobūdis panašus į laikinųjų apsaugos priemonių, sprendžiant klausimą dėl įrodymų užtikrinimo taikymo, yra pagrįstas. Nors galima teigti, kad įrodymų užtikrinimo institutas gali užtikrinti efektyvų rungimosi procesą įrodinėjimo procese, tačiau pati intervencija į privačias ar verslo patalpas, kuriose yra prašomi užtikrinti įrodymai, gali kelti klausimą ar tai yra suderinama su būsto neliečiamumo teise (Mizaras, 2009, p. 439). Tad kišimasis į asmens privačią nuosavybę savo esme yra griežta priemonė. Todėl nustatyti griežti reikalavimai taikant tokio pobūdžio priemonę yra pagrįsti ir atitinkantys proporcingumo reikalavimą. Galima paminėti, kad ELI/UNIDROIT taisyklių komentare yra pabrėžiama, jog esminę reikšmę veiksmingam ir tinkamam teisingumo vykdymui turi bendrasis proporcingumo principas, kuris nuo XXI a. pradžios pats savaime tampa vis svarbesniu procesiniu principu visoje Europoje (ELI/UNIDROIT, 2020, p. 34).

Apibendrinus galima daryti išvadą, kad įrodymų užtikrinimo ir laikinųjų apsaugos priemonių institutai Lietuvos civiliniame procese yra savarankiški, nepriklausomi vienas nuo kito, o jų taikymo tikslai ir paskirtis yra skirtingi. Įstatymo leidėjo siekis įrodymų užtikrinimo institutą reglamentuoti atskirai nuo laikinųjų apsaugos priemonių nėra neįprastas, kadangi ne visose Europos valstybėse įrodymų užtikrinimas laikomas kaip laikinoji apsaugos priemonė (ELI/UNIDROIT, 2020, p. 355). Tačiau Lietuvos teismų praktikoje įrodymų užtikrinimo instituto taikymas savo esme yra labiau panašus į laikinųjų apsaugos priemonių taikymą, t. y. abiejų institutų taikymo sąlygos yra panašaus pobūdžio. Tokia teismų formuojama praktika yra pagrįsta, užtikrinanti proceso šalių interesų pusiausvyrą ir proporcingumo principą.

3. TEISMO TEISĖ SAVO INICIATYVA RINKTI ĮRODYMUS NEDISPOZITYVIOSE BYLOSE

3.1. ĮRODYMŲ RINKIMO SAVO INICIATYVA PAGRINDAI

Teismas turi teisę ne tik pasiūlyti proceso šalims pateikti reikalingus įrodymus, bet ir esant poreikiui, *ex officio* rinkti įrodymus, siekiant nustatyti reikšmingas bylai faktines aplinkybes (CPK 179 str. 2 d.). Tokiems atvejams priskirtini CPK ir kitų įstatymų nustatyti atvejai, taip pat kai to reikalauja viešasis interesas ir nesiėmus šių priemonių būtų pažeistos asmens, visuomenės ar valstybės teisės ir teisėti interesai. Kaip minėta (žr. 1.2 skyrių), teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus taikoma šeimos, darbo, ypatingosios teisenos, juridinių asmenų nemokumo, viešųjų pirkimų, vartojimo teisinių santykių bylose. LAT taip pat yra išaiškinęs, kad byloms, kuriose sprendžiami reikalavimai dėl savavališkos statybos ar statybos pagal neteisėtai išduotą statybą leidžiantį dokumentą padarinių šalinimo statinių nugriovimo būdu, yra būdingas viešojo intereso elementas, todėl teismas turi teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus (LAT 2021-08-26 nutartis c. b. Nr. 3K-3-219-701/2021).

Teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus yra susijusi su viešojo intereso gynimu. Kaip yra išaiškinęs LAT – viešasis interesas civiliniame procese ginamas, be kita ko, suteikiant teismui teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus (LAT 2014-10-27 nutartis c. b. Nr. 3K-7-414/2014). Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad viešuoju interesu laikytinas ne bet koks teisėtas asmens ar grupės asmenų interesas, o tik toks, kuris atspindi ir išreiškia pamatines visuomenės vertybes, kurias įtvirtina, saugo ir gina Lietuvos Respublikos Konstitucija – tai *inter alia* visuomenės atvirumas ir darna, teisingumas, asmens teisės ir laisvės, teisės viešpatavimas ir kt. (Konstitucinio Teismo 2006-09-21 nutarimas). Tiesa, reikėtų atkreipti dėmesį, kad tarp teisės mokslininkų šis Konstitucinio Teismo nutarimas sulaukė kritikos. Pasak V. Nekrošius, Konstitucinio Teismo pateiktas viešojo intereso išaiškinimas yra toks platus, kad apima kone visas gyvenimo sritis ir teismas kiekvienoje byloje gali įžvelgti egzistuojantį viešąjį interesą (Nekrošius, 2024, p. 627). Tačiau verta pažymėti, kad dažniausiai teismo aktyvumas siejamas su socialiai pažeidžiamų asmenų apsauga. Pasak V. Valančiaus, teisėjo aktyvumas yra kur kas didesnis nagrinėjant bylas, kuriose vyrauja „silpnesniosios šalies“ elementas, suprantant teisėją ne tik kaip nešališką ginčo arbitrą, bet ir kaip „visuomenės gydytoją“ (Valančius, 2002, p. 202).

Taigi, teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus įtvirtinta sprendžiant nedispozityvias bylas, taip pat, kai to reikalauja viešasis interesas. Siekiant visapusiškai atskleisti teismo vaidmenį renkant įrodymus *ex officio*, tikslinga apžvelgti ir įvertinti

atskiras bylų kategorijas, kuriose teismas gali savo iniciatyva rinkti įrodymus. Toliau bus nurodomos ir apžvelgiamos darbo autoriaus vertinimu pagrindinės bylų kategorijos, kuriose teismas gali savo iniciatyva rinkti įrodymus.

3.1.1. Įrodymų rinkimo savo iniciatyva ypatumai šeimos bylose

Vienas iš šeimos bylų ypatumų – aktyvaus teismo vaidmuo. Teismas turi teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus, kuriais šalys nesiremia, jeigu, jo nuomone, tai yra būtina siekiant teisingai išspręsti bylą (Laužikas, *et al.*, 2005, p. 194). Nagrinėjant šeimos bylas siekiama užtikrinti viešojo intereso apsaugą, todėl galimi ir teismo proceso ypatumai, tad svarbesnis nei kitose civilinėse bylose ir teisėjo vaidmuo. Šeimos bylose teismo aktyvumas yra ne formalus, o materialus (Asser, *et al.*, 2007, p. 266). Aktyvus teismo vaidmuo šeimos bylose ir galimybė savo iniciatyva rinkti įrodymus gali būti pagrįsta kelias aspektais.

Pirma, šeimos bylose vyrauja viešasis interesas. Šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas, todėl pati valstybė prioritetiškai saugo šeimą, o ginčų, kylančių iš šeimos santykių nagrinėjimas reiškia ne individualių asmens teisių ir teisėtų interesų gynimą, o viešojo intereso apsaugą, kuriuo siekiama išsaugoti visuomenės sandraudos pagrindus (Tamošiūnienė, Michailovienė, 2013, p. 214). Sustiprėjęs viešasis interesas, egzistuojantis šeimos teisinių santykių reguliavimo srityje, negali likti nuošalyje ir nagrinėjant iš šių teisinių santykių kylančius ginčus bei padidėjusiu visos visuomenės suinteresuotumu šeimos bylų baigtimi (Jonaitis, 2003, p. 124). Tiesa, kasacinio teismo praktika atskleidžia, kad ne visose šeimos bylose egzistuoja viešasis interesas. Teismas savo iniciatyva rinkti įrodymus šeimos bylose gali tik tuo atveju, jeigu ginami socialiai pažeidžiamų asmenų interesai. LAT plenarinė sesija yra išaiškinusi, kad CPK 376 str. įtvirtinta teismo pareiga savaime nereiškia teismo pareigos būti aktyviam visose šeimos bylose ar visų bylose pareikštų reikalavimų apimtimi. Ši teismo pareiga turi būti derinama su asmenų procesinio lygiateisiškumo, rungimosi ir dispozityvumo principais, todėl ši išimtinė taisyklė neturi tapti privaloma visiems reikalavimams šeimos bylose (LAT 2010-05-20 nutartis c. b. Nr. 3K-P-186/2010). Kasacinis teismas taip pat yra išaiškinęs, kad teismas šeimos bylose įgalinamas veikti aktyviai, kad būtų maksimaliai apsaugoti nepilnamečių vaikų interesai, o ginčų, nesusijusių su vaikų teisėmis ir interesais, atvejais būtinybė veikti aktyviai tiek, kiek reikia, kad būtų užtikrintas sutuoktinių lygiateisiškumas (LAT 2023-02-23 nutartis c. b. Nr. e3K-3-37-611/2023). Pavyzdžiui, LAT 2010-10-04 nutartyje c. b. Nr. 3K-3-

375/2010 nurodė, kad nors kasaciniame skunde nurodoma, jog teismas turėjo savo iniciatyva rinkti įrodymus, tačiau kasacinis teismas sprendė, kad kasatorius nepagrindė, jog teismas turėjo rinkti įrodymus dėl nepilnamečių, nedarbingų asmenų gynimo. Taigi, šeimos bylose teismo aktyvumas neturi būti suvokiamas kaip absoliutus, kadangi teismui suteikiama galimybė tik esant būtinybei veikti savo iniciatyva (Tamošiūnienė, Michailovienė, 2013, p. 261).

Antra, šeimos bylos turi būti išnagrinėtos operatyviai ir greitai – teismas, aktyviai renkant įrodymus ir aiškinantis visas bylai svarbias aplinkybes, turi užtikrinti, kad šeimos bylos būtų išnagrinėtos kuo operatyviau (LAT 2011-03-29 nutartis c. b. Nr. 3K-3-141/2011). Teismo proceso koncentruotumą gali užtikrinti teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus (Asser, *et al.*, 2007, p. 266).

Trečia, šeimos bylose įrodinėjimo tikslas – nustatyti materialiąją tiesą, todėl teismas privalo savo iniciatyva surinkti kiek įmanoma daugiau susijusių su byla įrodymų, jei šalių pateiktų duomenų nepakanka (Asser, *et al.*, 2007, p. 267). LAT praktikoje išaiškinta, kad siekdamas ne tik formaliuoju, bet ir materialiuoju aspektu priimti teisingą sprendimą, įstatymų leidėjas šeimos bylą nagrinėjančiam teismui suteikia galimybę veikti aktyviai, savo iniciatyva rinkti įrodymus (LAT 2023-10-11 nutartis c. b. Nr. e3K-3-249-378/2023).

Gali kilti klausimas, ar teismas turi teisę, ar pareigą rinkti įrodymus savo iniciatyva? Kaip minėta, doktrinoje pateikiama pozicija, kad teismas privalo surinkti kiek įmanoma daugiau įrodymų. Teisės doktrinoje taip pat galima rasti atskyrimą tarp teismo teisės ir pareigos rinkti įrodymus savo iniciatyva. Teisę rinkti įrodymus *ex officio* teismas turi tuomet, jeigu jo nuomone, tai yra būtina siekiant teisingai išspęsti bylą. Pareigą rinkti įrodymus savo iniciatyva teismas turi tuomet, jeigu byloje dalyvaujantys asmenys jų nepateikia, arba kai pateiktų įrodymų nepakanka reikšmingoms aplinkybėms nustatyti (Driukas, Valančius, 2009, p. 403). Tuo tarpu LAT praktikoje nurodoma, kad teismas šeimos bylose turi teisę, bet neprivalo savo iniciatyva rinkti įrodymus (LAT 2004-03-08 nutartis c. b. Nr. 3K-3-173). Kasacinis teismas taip pat yra išaiškinęs, kad CPK 376 str. 1 d. nustatyta šeimos bylą nagrinėjančio teismo teisė, bet ne pareiga rinkti įrodymus – teismas savo iniciatyva galėtų rinkti įrodymus, kuriuos dėl tam tikrų aplinkybių šaliai sunku gauti, o jie būtini sprendžiant, pavyzdžiui, išlaikymo klausimą (LAT 2006-03-08 nutartis c. b. Nr. 3K-3-178/2006).

Bylose dėl nepilnamečių vaikų išlaikymo teismai neretai savo iniciatyva renka ir vadovaujasi įvairių registrų pateiktais duomenimis, kadangi yra būtina surinkti duomenis apie tėvų turtinę padėtį. Pavyzdžiui, KAT 2015-12-01 nutartyje c. b. Nr. e2S-2402-324/2015 nustatęs, kad byloje vyrauja viešasis interesas, sprendė, jog pirmosios

instancijos teismas nepagrįstai taikė ieškinio trūkumų institutą ir turėtų pasinaudoti dviem alternatyviais būdais – išduoti teismo liudijimą, arba pasinaudoti viešojo registro duomenimis savo iniciatyva siekiant gauti įrodymus. KLAT 2024-02-29 nutartyje c. b. Nr. e2S-339-618/2024 buvo sprendžiamas klausimas dėl santuokos apskaitos įrašo panaikinimo, turto padalijimo, kompensacijos priteisimo. Pirmosios instancijos teismas nustatė terminą ieškinio trūkumams pašalinti, kadangi ieškovas nepateikė VĮ „Registru centras“ pažymų. Apeliacinės instancijos teismas sprendė, kad pareikštas ieškinys nagrinėtinas pagal šeimos bylų proceso ypatumus, todėl teismas duomenis galėjo gauti naudodamasis informacine sistema. Šie teismų praktikos pavyzdžiai leidžia teigti, kad žemesniųjų teismų praktikoje CPK 179 str. 3 d. taikymas yra siejamas su konkrečia bylos kategorija ir aktyvesniu teismo vaidmeniu. Kita vertus, kaip atskleista 2.3 skyriuje, LAT praktikoje CPK 179 str. 3 d. taikymo galimybės nėra skirstomos pagal dispozityvias ir nedispozityvias bylas. Vis dėlto, šio darbo autoriaus vertinimu, naudojimasis duomenimis iš informacinių sistemų ar registru yra įrodymų rinkimas *ex officio*, kuris gali būti pateisinamas bylos kategorija, kurioje teismo aktyvumo ribos yra platesnės.

Kitas teismų praktikoje dažnai sprendžiamas klausimas – sutuoktinių turto padalijimas. LAT praktikoje laikomasi pozicijos, kad tinkamu teismo aktyvumo šeimos bylose įgyvendinimu gali būti pripažįstamas ir pasiūlymas šalims pateikti tinkamus įrodymus, termino šiems veiksams atlikti nustatymas (LAT 2012-12-14 nutartis c. b. Nr. 3K-3-566/2012). Šalims papildomų įrodymų dėl bendrąja jungtine sutuoktinių nuosavybe esančio turto vertės nepateikus, teismas dalytino turto vertę nustato pagal byloje esančius įrodymus, kuriais jis suformuluoja savo įsitikinimą (LAT 2016-12-22 nutartis c. b. Nr. 3K-3-529-916/2016). Tad sprendžiant klausimą dėl sutuoktinių turto padalijimo, teismas savo iniciatyva nerenka įrodymų, tačiau gali pasiūlyti byloje dalyvaujančioms šalims pateikti papildomus įrodymus. Tokiai LAT formuojamai praktikai galima pritarti. Iš tiesų, dviejų sutuoktinių privatus ginčas neturėtų būti priežastis teismui nepaisyti rungimosi ir dispozityvumo principų bei savo iniciatyva rinkti įrodymus. Tiesa, dviejų sutuoktinių ginče teismas irgi gali būti aktyvus tais atvejais, kai reikia užtikrinti sutuoktinių lygiateisiškumą (LAT 2023-02-23 nutartis c. b. Nr. e3K-3-37-611/2023). Darbo autoriaus vertinimu, tokie atvejai, kai reikia užtikrinti sutuoktinių lygiateisiškumą, galėtų būti, kai vienas iš sutuoktinių negali gauti kvalifikuotos advokato pagalbos. Teisės doktrinoje taip pat nurodoma, kad teismas galėtų rinkti įrodymus savo iniciatyva, kai šalis turi mažiau galimybių gauti kvalifikuotą teisinę pagalbą (Turrone, 2024, p. 11).

Apibendrinus, teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus šeimos bylose nėra absoliuti. Teismas, rinkdamas įrodymus savo iniciatyva, visų pirma, turi įvertinti ar byloje

egzistuoja viešasis interesas, o tuo tarpu LAT praktika atskleidžia, kad toks viešasis interesas egzistuoja siekiant apginti socialiai pažeidžiamų asmenų interesus.

3.1.2. Įrodymų rinkimo savo iniciatyva ypatumai juridinių asmenų nemokumo byloje

Lietuvos Respublikos juridinių asmenų nemokumo įstatymo (toliau – JANĮ) 3 str. 4 p. įtvirtintas teisėjo vadovavimo procesui principas, kuris, be kita ko, reiškia, kad teismas gali savo iniciatyva rinkti įrodymus. Iki JANĮ priėmimo teisė rinkti įrodymus savo iniciatyva buvo kildinama iš CPK 179 str., Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo 9 str. 2 d. 2, 6 p., o restruktūrizavimo procese iš Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatymo 7 str. 1 d. 2, 4 p. (Višinskis, Jokubauskas, 2019, p. 450). Susisteminus teismų praktiką juridinių asmenų nemokumo byloje, galima teigti, kad dažniausiai teismo aktyvumas ir viešasis interesas egzistuoja sprendžiant klausimus dėl: (1) bankroto ir restruktūrizavimo bylos iškėlimo; (2) kreditoriaus reikalavimo tvirtinimo; (3) tyčinio bankroto pripažinimo.

Sprendžiant dėl bankroto bylos iškėlimo itin svarbi yra pasirengimo stadija, kurioje turi būti surinkti įrodymai, kuriais remiantis galima nustatyti įmonės turtinę būseną. (Kavalnė, Norkus, 2011, p. 49). Teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad tais atvejais, kai įmonės vadovas neteikia teismui duomenų, reikalingų išspręsti bankroto bylos iškėlimo įmonei klausimą, teismas apie įmonės mokumą gali spręsti iš paties teismo surinktų duomenų, net jeigu jie nėra pakankamai išsamūs, o išsamesnių į bylą nepateikta (LApT 2015-01-08 nutartis c. b. Nr. 2-197-943/2015). Toks teismo aktyvus vaidmuo grindžiamas tuo, kad atsižvelgiant į bankroto (ne)iškėlimo pasekmes tiek finansinių sunkumų turinčiai įmonei, tiek kreditoriams, tiek visai valstybei, šios bylos turi viešo intereso požymių (LApT 2012-04-26 nutartis c. b. Nr. 2-1014/2012). Bankroto bylos iškėlimas sukelia sunkių padarinių ir tai lemia teisėjo aktyvumą (Norkus, 2004, p. 83). JANĮ taip pat numato nemokumo bylos iškėlimo pasekmes – pavyzdžiui, nuo teismo nutarties iškelti nemokumo bylą įsiteisėjimo dienos draudžiama vykdyti juridinio asmens prievoles, išieškoti skolas ir pan. (JANĮ 28 str.) – kreditorių reikalavimų vykdymo sustabdymas yra esminis draudimas iškėlus nemokumo bylą (Jokubauskas, 2021, p. 109). Aktyvesnis teismo vaidmuo šio darbo autoriaus vertinimu pagrįstas, viena vertus, iškėlus nemokumo bylą padarinius patiria ne tik įmonė, bet ir jos kreditoriai, kita vertus, nepagrįstai neiškėlus nemokumo bylos, įmonė gali didinti įsiskolinimus kreditoriams ir padaryti dar daugiau žalos. Tiesa, šiuo aspektu taip pat reikėtų pažymėti, kad teismo

aktyvumas sprendžiant klausimą dėl bankroto bylos iškėlimo yra ribotas – teise rinkti įrodymus teismas naudojasi tuo atveju, kai byloje pateiktų įrodymų nepakanka esminėms aplinkybėms nustatyti (LApT 2018-02-09 nutartis c. b. Nr. e2-498-370/2018). Kitaip tariant, teismas turi teisę rinkti įrodymus savo iniciatyva sprendžiant klausimą dėl bankroto bylos iškėlimo tuo atveju, jeigu: (1) įmonės vadovas neteikia duomenų; (2) ir duomenų nepakanka esminėms aplinkybėms nustatyti.

Pirmu atveju teismas turėtų išreikalauti duomenis iš įmonės vadovo. Tokios pozicijos laikomasi ir doktrinoje – teismas savo iniciatyva rinkti įrodymus turėtų tais atvejais, kai kitu būdu viešojo intereso apsaugoti nepavyksta, t. y. teismas turėtų naudotis CPK 199 str. reglamentuojamomis įrodymų pateikimo taisyklėmis (Višinskis, Jokubauskas, 2019, p. 451-452). Pavyzdžiui, vienoje iš bylų LApT nurodė, kad nagrinėjant bylą iš naujo, pirmosios instancijos teismas turi imtis priemonių, kad atsakovas pateiktų visus reikalingus duomenis, taip pat išreikalauti iš atsakovo kitus įrodymus (LApT 2015-04-02 nutartis c. b. Nr. e2-678-381/2015).

Antru atveju, jeigu duomenų pakanka nustatyti esmines aplinkybes, teismo aktyvus vaidmuo taip pat yra ribotas. Svarbi taisyklė, kad mokumo pagrindimo našta perkeliama įmonei, kuriai prašoma iškelti bankroto bylą. Vienoje iš bylų LApT nurodė, kad pati bendrovė galėjo į bylą pateikti dokumentus, kurie gali turėti reikšmės nagrinėjant klausimą dėl bankroto bylos iškėlimo (LApT 2020-11-12 nutartis c. b. Nr. 2-1716-798/2020). Taigi, jeigu pakanka duomenų nustatyti esmines aplinkybes, teismas turi būti mažiau aktyvus ir papildomai savo iniciatyva rinkti įrodymų neturėtų, o įmonė, kuriai prašoma iškelti nemokumo bylą, turėtų pateikti įrodymus, pagrindžiančius bendrovės mokumą.

Tokia formuojama teismų praktika atitinka ir doktrinoje pateikiamą poziciją, kad už įrodymų rinkimą atsakingi tiek teismas, tiek kiti proceso dalyviai (Kavalnė, Norkus, 2011, p. 49). Teismas nemokumo bylos iškėlimo stadijoje yra aktyvus, kiek tai suderinama su pagrindiniais civilinio proceso principais (rungimosi, šalių lygiateisiškumo) ir veiksmingu nemokumo procesu (Jokubauskas, 2021, p. 73).

Teismui suteikiama teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus ir sprendžiant klausimą dėl kreditoriaus finansinio reikalavimo tvirtinimo bankroto byloje. Kasacinio teismo praktikoje išaiškinta, kad teismas kreditoriaus reikalavimą tvirtina tuo atveju, jei iš byloje esančių duomenų galima išvada, jog jis pagrįstas įrodymais. Nesant byloje pakankamai duomenų išvadai dėl kreditoriaus reikalavimo pagrįstumo, teismas turi imtis priemonių išaiškinti kreditoriaus reikalavimo patvirtinimui reikšmingas aplinkybes (LAT 2013-06-19 nutartis c. b. Nr. 3K-3-308/2013). Tiesa, sprendžiant kreditoriaus reikalavimo tvirtinimo klausimą viešasis interesas reikalauja tik to, kad nebūtų patvirtintas nepagrįstas

kreditoriaus reikalavimas. Teismo aktyvumas, skirtas aiškintis aplinkybes, padedančias kreditoriui įrodyti savo reikalavimą, galimas tik tais atvejais, kai viešuoju interesu pasižymi patys teisiniai santykiai (mokesčių, darbo, vartojimo ir pan.) (LApT 2022-05-12 nutartis c. b. Nr. e2-508-407/2022). Sprendžiant dėl kreditorinio reikalavimo tvirtinimo, turi būti atsižvelgiama į patį reikalavimą, bei į kitus kreditorius. Gali susiklostyti situacija, kuomet bendrovės kreditoriai yra tik privatūs subjektai. Pavyzdžiui, vienoje byloje LApT sprendė, kad pareiškėjos reikalavimas viešuoju interesu nepasižymi, t. y. nesusijęs su mokesčių, darbo vartojimo ar panašiais teisiniais santykiais, todėl byloje dominuoja rungimosi principas (LApT 2023-10-10 nutartis c. b. Nr. e2-962-798/2023). Taigi, jeigu pats finansinis reikalavimas nepasižymi viešuoju interesu, ginčas kyla tarp dviejų privačių kreditorių, teismas savo iniciatyva rinkti įrodymų neturėtų. Pažymėtina, jog teisės doktrinoje nurodoma, kad viešojo intereso samprata neturėtų būti suvokiama pernelyg plačiai, nes priešingu atveju gali būti ne tik pažeistas dispozityvumo principas, bet ir apskritai paneigta civilinio proceso prigimtis (Višinskis, Jokubauskas, 2019, p. 447).

Teismas savo iniciatyva gali rinkti įrodymus sprendžiant klausimą dėl tyčinio bankroto. Tačiau tokio pobūdžio byloje, teismo pareiga būti aktyviu negali būti suprantama kaip teismo pareiga savo iniciatyva rinkti įrodymus dėl kiekvieno galimo neteisėtos veikos epizodo įtakos juridinio asmens mokumui (LApT 2024-12-12 nutartis c. b. Nr. e2-997-910/2024). Pasak R. Jokubausko, sprendžiant klausimą dėl įmonės bankroto pripažinimo tyčiniu, turi būti vadovaujamas CPK principais (Jokubauskas, 2021, p. 221). Tyčinio bankroto bylose svarbi taisyklė – asmuo, teikiantis prašymą pripažinti bankrotą tyčiniu, turi įrodyti tyčinio bankroto pagrindus, todėl teismui neturi būti perkeliama įrodinėjimo pareiga (LApT 2021-06-17 nutartis c. b. Nr. e2-758-407/2021). Šio darbo autoriaus vertinimu, įrodymų rinkimas savo iniciatyva, siekiant pagrįsti neteisėtus bendrovės vadovo veiksmus, būtų nesuderinamas su teisėjo nešališkumo, rungimosi principais. Bankroto procesas pasižymi rungimosi ir tyrimo derinimo principu. Teismo aktyvus vaidmuo ir tyrimo (inkviziciniai) elementai negali sudaryti sąlygas pažeisti teismo nešališkumo ir šalių procesinio lygiateisiškumo principo (Kavalnė, *et al.*, 2009, p. 148).

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, galima daryti išvadą, kad nors JANĮ numato, kad teismas *ex officio* gali rinkti įrodymus, tačiau teismų praktikoje, priklausomai nuo bylos dalyko, skiriasi teismo aktyvumo ribos ir pagrindai, t. y. skiriasi saugotinos vertybės, kurios įgalina teismą veikti savo iniciatyva. Teismas, esant būtinumui, turi išreikalauti įrodymus, o savo iniciatyva juos rinkti turėtų tik išimtiniais atvejais.

3.1.3. Įrodymų rinkimo savo iniciatyva ypatumai darbo bylose

CPK 414 str. 1 d. įtvirtintas teismo vaidmuo nagrinėjant darbo bylas – teismas turi teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus, kuriais šalys nesiremia, jeigu mano, kad tai būtina siekiant teisingai išspręsti bylą. Darbo bylose egzistuoja dvejopas visuomenės suinteresuotumas. Pirma, siekiama kiek galima taikiau išspręsti darbo ginčą, kartu išsaugant tolesnio bendradarbiavimo galimybę. Antra, tokio ginčo šalys iš esmės nėra lygios, nes darbdavys visada yra ekonomiškai ir teisiškai kur kas stipresnė šalis. Trečia, ginčo baigtis yra susijusi su darbuotojo gyvenimo šaltiniu (Laužikas, *et al.*, 2005, p. 220).

Teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus yra susijusi su darbuotojo apsauga. Užtikrinti procesinę šalių lygybę darbo byloje yra kur kas sunkiau nei kitų kategorijų bylose, kadangi darbdavys paprastai turi daug didesnes galimybes veiksmingai ir tinkamai įgyvendinti procesinę teisę (Bužinskas, 2010, p. 101). Tad teismo pareigos būti aktyviam įtvirtinimu siekiama užtikrinti darbuotojo, kaip darbo ginčo šalies, kuri socialiniu ir ekonominiu požiūriu šiuose santykiuose vertinama kaip silpnesnė, interesų adekvačią apsaugą (LAT 2015-11-25 nutartis c. b. Nr. 3K-3-615-469/2015). LAT yra išaiškinęs, kad viešasis interesas darbo bylose pasižymi ir tuo, kad ginčo baigtis dažniausiai susijusi su darbuotojo ir (ar) jo šeimos pragyvenimo šaltiniu, o tai turi įtakos visuomenės interesams (LAT 2011-12-22 nutartis c. b. Nr. 3K-3-541/2011). Tokio požiūrio laikomasi ir teisės doktrinoje, kurioje pabrėžiama, kad teismas darbo bylose privalo būti aktyvus, siekdamas apsaugoti privatų darbuotojo ir viešąjį interesą (Driukas, Valančius, 2009, p. 483).

Aktyvus teismo vaidmuo susijęs ne tik su darbuotojo, kaip silpnesnės ginčo šalies, apsauga, bet ir su operatyviu bylos išnagrinėjimu. Europos Žmogaus Teisių Teismas sprendime byloje *Frydlander prieš Prancūziją* Nr. 30979/96 išaiškino, kad darbo ginčai dėl savo pobūdžio reikalauja greito sprendimo. LAT taip pat laikomasi pozicijos, kad turi būti užtikrinamas greitas ir operatyvus darbo bylų nagrinėjimas (LAT 2021-05-26 nutartis c. b. Nr. 3K-3-132-969/2021). Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad CPK 413 str. 1 d. įtvirtinta, jog pasirengimas bylą nagrinėti teisme turi būti baigtas ne vėliau kaip per trisdešimt dienų nuo ieškinio priėmimo dienos. Tuo tarpu byla turi būti išnagrinėta ne vėliau kaip per trisdešimt dienų nuo dienos, kurią buvo baigta pasirengimo bylos nagrinėjimui teisme stadija (CPK 413 str. 3 d.). Taigi, aiškus ir įstatymo leidėjo siekis, kad darbo bylos būtų išnagrinėtos operatyviai.

Darbo bylose įrodymų rinkimas pasižymi tam tikra specifika. Teismas turi ne tik teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus. CPK 415 str. įtvirtinta, kad rengdamasis bylą nagrinėti teisme, teismas išreikalauja iš atsakovo dokumentus apie ieškovo priėmimą ir atleidimą iš

darbo bei kitus bylai nagrinėti būtinus dokumentus. Darbo bylose dažniausiai būtent darbdavys disponuoja tam tikrais įrodymais. Todėl teismui parengiamojoje teismo nagrinėjimo stadijoje yra suteikta teisė išreikalauti įrodymus savo iniciatyva. Tokiu būdu galima teismui surinkti byloje reikalingus įrodymus, o visas bylos nagrinėjimas pirmojoje instancijoje vyks sklandžiau ir sparčiau (Brazdeikis, *et al.*, 2016, p. 54). Taigi, parengiamoji teismo nagrinėjimo stadija itin svarbi. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad parengiamoji stadija darbo bylose svarbi atsižvelgiant ir į susitaikymo svarbą (Brazdeikis, *et al.*, 2016, p. 50).

Nors darbuotojas yra silpnesnioji darbo santykių šalis, tačiau tai nereiškia, kad darbuotojas gali būti pasyvus, t. y., darbuotojas nėra atleidžiamas nuo pareigos būti aktyviu proceso dalyviu. Vienoje iš bylų LAT sprendė, kad darbuotojas pirmiausia pats turi vykdyti jam tenkančias procesines, įskaitant ir įrodinėjimo, pareigas. Nagrinėjamo atveju darbuotojas nepateikė įrodymų, patvirtinančių, kad darbdavės nurodymu vykdė savo darbo funkcijas, viršydamas nustatytą darbo laiko trukmę (LAT 2019-11-27 nutartis c. b. Nr. e3K-3-359-701/2019). Galima sutikti su LAT argumentais, kad teismas neturėtų imtis už patį darbuotoją surinkti visus reikšmingus įrodymus. Tokie veiksmai galėtų būti vertinami ir kaip teismo šališkumas. Paminėtina, kad teisės doktrinoje vyrauja nuomonė, jog rinkti įrodymus *ex officio* leistina tik ypatingomis aplinkybėmis, o ne vien dėl to, kad šalis nepateikė tinkamų reikalavimų (van Rhee, *et al.*, 2005, p. 305). Tačiau šiuo klausimu svarbus ir teisėjo vadovavimo procesui principas. Teismas, matydamas, kad trūksta tam tikrų įrodymų, gali pasinaudoti CPK 179 str. 1 d. įtvirtinta teise pasiūlyti pateikti papildomus įrodymus. Tad, kaip minėta, būtent parengiamojoje teismo nagrinėjimo stadijoje yra itin svarbu surinkti visus įrodymus tolimesnei proceso eigai. Atsižvelgiant į tai, kad pasirengimo nagrinėti darbo bylą stadijoje teismo vaidmuo yra aktyvus, *inter alia*, gali savo iniciatyva išreikalauti įrodymus, šios teisės pasinaudojimas turi būti skatinamas. Tuo tarpu rinkti įrodymus savo iniciatyva teismas turėtų tik tuo atveju, jeigu kitais būdais nėra įmanoma surinkti įrodymų. Tokios situacijos, darbo autoriaus vertinimu, galėtų būti, kai nei viena proceso šalis nepateikia įrodymų.

Apibendrinus, galima daryti išvadą, kad darbo bylose teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus susijusi su darbuotojų teisių ir interesų apsauga. Darbo bylose dažniausiai įrodymais disponuoja darbdavys, todėl teismo vaidmuo pasirengimo teismui nagrinėjimui stadijoje yra itin svarbus – teismas, esant būtinybei, turi išreikalauti įrodymus savo iniciatyva iš darbdavio. Tačiau aktyvus teismo vaidmuo darbo bylose neatleidžia darbuotoją nuo pareigos taip pat būti aktyviu proceso dalyviu.

3.1.4. Įrodymų rinkimo savo iniciatyva ypatumai ypatingosios teisenos byloje

Ypatingoji teisena pasižymi tuo, kad ji grindžiama inkviziciniu principu (Žemkauskienė, 2002, p. 219). Inkvizicinis (tardomasis) principas įtvirtintas CPK 443 str. 8 d., kuriame nustatyta, kad teismas, nagrinėdamas bylą ypatingąja teise, turi imtis visų priemonių, kad būtų visapusiškai išaiškintos bylos aplinkybės. Teismas privalo pasiūlyti byloje dalyvaujantiems asmenims pateikti papildomus įrodymus ir nustatyti terminą jiems pateikti, o kai yra būtina – išreikalauti atitinkamus įrodymus, turinčius reikšmės bylai teisingai išnagrinėti (Žemkauskienė, 2014, p. 368), tačiau skirtingai nei ginčo teise, teismas gali nurodyti, kokius konkrečius įrodymus yra būtina pateikti (Laužikas, *et al.*, 2005, p. 386-387). Teismas, nagrinėdamas bylą ypatingosios teisenos tvarka, privalo patikrinti visas aplinkybes, galinčias turėti įtakos sprendimui. Teismas, neapsiribodamas byloje pateikta medžiaga, išsiaiškina visas esmines bylos aplinkybes, t. y. jis įpareigojamas nustatyti objektyvią tiesą (Žemkauskienė, 2003, p. 46). Taigi, ne ginčo teisena reikalauja, kad teisėjas aktyviai dalyvautų nustatant faktines aplinkybes (Phander, Birk, 2015, p. 1407). Teismo aktyvus vaidmuo grindžiamas pačios ypatingosios teisenos esme. Ypatingosios teisenos susiformavimą lėmė tai, kad tam tikrose srityse prieš priimančią sprendimą, būtina patikrinti tam tikrų sąlygų egzistavimą itin kruopščiai, o teismo teisės neturi būti varžomos teisinių santykių dalyvių valios. Tad būtent viešasis interesas nulemia, jog yra savarankiška ypatingoji teisena (Vėbraitė, 2008, p. 114).

Tačiau gali kilti klausimas, ar visose bylose, kurios nagrinėjamos ypatingosios teisenos tvarka, teismas savo iniciatyva gali rinkti įrodymus. Teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad asmens pripažinimo neveiksniu klausimas yra viešojo intereso dalykas, todėl teismas turi teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus (Panevėžio apygardos teismo 2024-03-13 nutartis c. b. Nr. e2A-136-425/2024). Tačiau kitoje byloje teismas nurodė, kad CPK nenumato, jog nagrinėjant bylas dėl antstolio veiksmų teismas turi būti aktyvus ir savo iniciatyva rinkti įrodymus (Vilniaus apygardos teismo – (toliau VAT) 2024-05-09 nutartis c. b. Nr. 2S-1056-603/2024). Byloje dėl juridinę reikšmę turinčio fakto nustatymo, apeliacinės instancijos teismas sprendė, jog pirmosios instancijos teismas nepagrįstai konstatavo, kad byla nėra dėl viešojo intereso gynimo, todėl teismas neturi savo iniciatyva rinkti byloje įrodymus (KLAT 2021-04-29 nutartis c. b. Nr. e2A-438-777/2021). Kitoje byloje apeliacinės instancijos teismas nurodė, kad nagrinėjama byla nėra priskirtina prie bylų, kuriuose teismas turi pareigą savo iniciatyva rinkti įrodymus, kadangi prašomas pripažinti nežinia kur esančiu asmuo neturi nepilnamečių vaikų, kuriems būtina neatidėliotina apsauga, todėl byloje nėra ginamas viešasis interesas (VAT 2013-11-22

nutartis c. b. Nr. 2S-1514-431/2013). Tad ypatingą teisena nagrinėjamosiose bylose žemesnės instancijos teismai nustato ar byloje vyrauja viešasis interesas, sprenddami klausimą dėl įrodymų rinkimo savo iniciatyva. Tiesa, reikėtų pažymėti, kad teisės doktrinoje nurodoma, jog CPK nustatytas inkvizicinis (tardomasis) ypatingosios teisenos bylų modelis (Žemkauskienė, 2014, p. 367). Kitaip tariant, doktrinoje laikomasi pozicijos, kad visose ypatingosios teisenos tvarka nagrinėjamosiose bylose vyrauja inkvizicinis modelis. Inkvizicinis modelis taip pat reiškia, kad tiek teismas, tiek proceso šalys gali rinkti įrodymus (Krautgasser, Anzenberger, 2015, p. 2). Užsienio teisės doktrinoje taip pat nurodoma, kad ne ginčo tvarka nagrinėjamosiose bylose būdingi platūs inkviziciniai įgaliojimai, suteikti bylą nagrinėjančiam teisėjui (Phander, Birk, 2015, p. 1408). Taigi, viena vertus, pati ypatingoji teisena ir jai būdingas inkvizicijos modelis suteikia teismui teisę būti aktyviam ir rinkti įrodymus savo iniciatyva, kita vertus, Lietuvos teismų praktikoje ypatingosios teisenos bylose teismai atsižvelgia, ar vyrauja viešasis interesas, suteikiantis teismui teisę rinkti įrodymus savo iniciatyva. Darbo autoriaus vertinimu, teismų praktika, kurioje kiekvienu konkrečiu atveju yra nustatoma, ar egzistuoja viešasis interesas, pateisinantis teismo galimybę rinkti įrodymus savo iniciatyva, yra pagrįsta. Pastebėtina, kad ne visuomet ypatingoje teismoje nėra ginčo (Laužikas, *et al.*, 2005, p. 373). Kitaip tariant, gali susiklostyti situacija, kuomet ypatingosios teisenos bylose vyrauja rungtimosi principas. Pavyzdžiui, kai kyla ginčas dėl antstolio veiksmų. Be to, teisės doktrinoje laikomasi pozicijos, kad ypatingoji teisena nereiškia, jog teismas turėtų dirbti už byloje dalyvaujančius asmenis (Laužikas, *et al.*, 2005, p. 386-387). Todėl galima vertinti, kad inkvizicinis modelis ypatingoje teismoje neturėtų būti taikomas pilna apimtimi, o proceso šalys, taip pat turi būti atsakingos už įrodymų rinkimą ir pateikimą.

Apibendrinus galima daryti išvadą, kad ypatingosios teisenos tvarka nagrinėjamosiose bylose didelę reikšmę turi inkvizicinis principas, kuris leidžia teismui aktyviai veikti renkant įrodymus. Tačiau apibendrinus analizuotą teismų praktiką, galima teigti, jog teismai ne visose ypatingosios teisenos tvarka nagrinėjamosiose bylose veikia aktyviai ir savo iniciatyva renka įrodymus – tai priklauso nuo to, ar byloje egzistuoja viešasis interesas, kurį kiekvienu konkrečiu atveju nustato bylą nagrinėjantis teismas.

3.2. ĮRODYMŲ RINKIMO SAVO INICIATYVA PROBLEMINIAI ASPEKTAI

Aptarus teismo teisės savo iniciatyva rinkti įrodymus pagrindus bei atlikus sisteminę atskirų kategorijų bylų analizę, šio darbo autoriaus vertinimu, tikslinga identifikuoti probleminius aspektus ir iššūkius, su kuriais susiduria teismai sprendžiant klausimą dėl įrodymų rinkimo *ex officio*.

Pirma, teisės doktrinoje ir teismų praktikoje nėra vieningo požiūrio, ar nedispozityviosiose bylose teismas turi teisę, ar privalo rinkti įrodymus savo iniciatyva. Pavyzdžiui, LAT praktikoje nurodoma, kad teismas šeimos bylose turi teisę, bet neprivalo savo iniciatyva rinkti įrodymus (LAT 2004-03-08 nutartis c. b. Nr. 3K-3-173). Tuo tarpu LAT 2015-06-26 nutartyje c. b. Nr. 3K-3-399-701/2015 išaiškino, kad nedispozityviosiose bylose teismas ne tik turi teisę, bet ir privalo savo iniciatyva rinkti įrodymus, jeigu dalyvaujantys byloje asmenys nepateikia įrodymų, taip pat tais atvejais, kai pateiktų įrodymų nepakanka reikšmingoms bylai aplinkybėms nustatyti. Darbo autoriaus vertinimu, teismui turi būti paliekama teisė spręsti dėl įrodymų rinkimo savo iniciatyva, bet ne nustatyta pareiga savo iniciatyva surinkti kuo daugiau įrodymų. Pavyzdžiui, *travaux préparatoires* atskleidžia, kad įstatymo leidėjo valia buvo teismui palikti teisę tam tikrais atvejais rinkti įrodymus savo iniciatyva: „<...> šalių valia, sprendžiant disponavimo ginčo dalyku klausimus turi lemiamą reikšmę, tačiau teismas turi teisę pasiūlyti šalims svarstyti įvairius klausimus: pasirūpinti atstovavimu, pateikti papildomus įrodymus; tam tikrais atvejais teismui paliekama teisė rinkti įrodymus savo iniciatyva.“ (Aiškinamasis raštas Dėl Lietuvos Respublikos...). Darbo autoriaus vertinimu, nustatyta teismo pareiga rinkti įrodymus savo iniciatyva labiau atitiktų ne socialinį, bet inkvizicinį civilinio proceso modelį, kuriame teismas turi neribotas galias rinkti įrodymus (Nekrošius, 2024, p. 623). Pažymėtina, kad Austrijos civiliniame procese teismas gali rinkti įrodymus savo iniciatyva, o tai įvardinama kaip teismo diskrecijos teisė (angl. *discretionary power*) (Krautgasser, Anzenberger, 2015, p. 9). Šveicarijoje teisėjo diskrecijai paliekamas sprendimas, ar įrodymai turėtų būti renkami *ex officio* (van Rhee, *et al.*, 2005, p. 305).

Su klausimu, ar teismas turi diskrecijos teisę, ar privalo rinkti įrodymus, susijęs ir kitas klausimas – kokia apimtimi ir kiek plačiai teismas turi rinkti įrodymus savo iniciatyva. Įvertinus atskirų bylų kategorijų ypatumus, teisės mokslininkų įžvalgas, vertintina, kad įrodymus savo iniciatyva teismas turėtų rinkti išimtiniais atvejais, tik tuomet, kai pačiai šaliai nepavyksta surinkti įrodymų. Taigi, pirmiausia pati proceso šalis turi aktyviai siekti įgyvendinti savo procesines teises. Pavyzdžiui, kai kuriose posocialistinėse valstybėse proceso šalys turėjo lūkesčius, kad teismas rinks įrodymus, o

tai sukėlė neigiamą efektą – paskatino šalių pasyvumą ir piktnaudžiavimą procesu (Uzelac, 2014, p. 21). Taip pat svarbu, kad teismas nustatytų pagrindą rinkti įrodymus. Toks pagrindas yra susijęs su egzistuojančiu viešuoju interesu, kuris dažniausiai pasireiškia silpnosios šalies interesų gynimu. Šeimos bylose tai susiję su nepilnamečių vaikų, darbo bylose – su darbuotojų apsauga. Tačiau ir šiuo aspektu teismas turi įvertinti, ar iš tiesų egzistuoja interesas, dėl kurio reikėtų rinkti įrodymus savo iniciatyva. Pavyzdžiui, vien tai, kad darbuotojas yra laikomas silpnesne šalimi, nereiškia, kad jis gali būti pasyvus proceso dalyvis.

Net jeigu ir ginčo šaliai nepavyksta surinkti įrodymų, byloje esančių įrodymų turi nepakakti įrodinėjamoms aplinkybėms, tam, kad teismas galėtų rinkti įrodymus *ex officio*. Pasak profesorius D. Turrone, jeigu yra įrodymų, kad faktinis teiginys yra teisingas, papildomai teismo *ex officio* surinkti įrodymai gali kelti klausimų, ar tokia priemonė nėra perteklinė, be to, tai yra pagrindas įtarti, kad teisėjas turi nusistatymą vienos iš šalių naudai (Turrone, 2024, p. 15) LAT praktikoje taip pat laikomasi pozicijos, kad teismui nusprendus, jog įrodymų pakanka tam, kad būtų išaiškintos visos bylos išnagrinėjimui reikšmingos aplinkybės, teismas papildomai rinkti įrodymų savo iniciatyva neturi – tai nėra laikomas įrodinėjimą ir įrodymų vertinimą reglamentuojančių taisyklių pažeidimas (LAT 2012-01-04 nutartis c. b. Nr. 3K-3-350/2012). Juridinių asmenų nemokumo bylose suformuota praktika teismui savo iniciatyva rinkti įrodymus leidžia tik tais atvejais, kai byloje pateiktų įrodymų nepakanka esminėms aplinkybėms nustatyti.

Teismas savo iniciatyva rinkti įrodymus galėtų ir tais atvejais, kai viena iš proceso šalių vengia pateikti įrodymus, kurie būtini siekiant apsaugoti viešąjį interesą. Dažniausiai tai susiję su siekiu įvertinti tėvų turtinę padėtį sprendžiant klausimą dėl vaikų išlaikymo, taip pat kai sprendžiamas klausimas dėl įmonės bankroto ar restruktūrizavimo iškelimo, o vadovas neteikia svarbių dokumentų. Tokie atvejai, kuomet teismas savo iniciatyva gali rinkti įrodymus, yra pripažįstami ir teisės doktrinoje, t. y. tik ypatingomis aplinkybėmis teismas gali rinkti įrodymus, pavyzdžiui, kai siekiama užkirsti kelią teismo apgaulei (van Rhee, *et al.*, 2005, p. 305).

Taigi, teismas savo iniciatyva rinkti įrodymus gali tik išimtiniais atvejais, kai jų nepavyksta surinkti kitomis priemonėmis. Kitais atvejais, šio darbo autoriaus vertinimu, teismas turėtų pasinaudoti CPK 179 str. 1 d. nustatyta teise pasiūlyti pateikti papildomus įrodymus. Tokiu būdu taip pat yra įgyvendinamas aktyvus teismo vaidmuo. Pasak V. Nekrošiaus, teismas, aktyviai bendradarbiaudamas su šalimis, turėdamas galimybę patikslinti jų įrodinėjimo pareigą, pateikti joms klausimų ar duoti nurodymų, gali tinkamai pasirengti nagrinėti bylą ir tuo užtikrinti, kad ji bus išnagrinėta per pirmąjį teismo posėdį

(Nekrošius, 2002, p. 40). Aktyvus teismo vaidmuo siekiant „nukreipti“ šalis tinkama linkme, bet ne renkant įrodymus savo iniciatyva, gali užtikrinti ir teismo nešališkumą. Teisės doktrinoje nurodoma, kad rinkdamas įrodymus savo iniciatyva, teismas visada veikia vienos iš proceso šalių naudai (Asser, *et al.*, 2007, p. 268). Ginčo šalis, matydama, kad teismas, be kita ko, kitos šalies naudai reikalauja įrodymus savo iniciatyva, gali suabejoti teismo nešališkumu (Nekrošius, 2002, p. 42).

Tad siekiant išvengti tokių situacijų, teismas, išlikdamas nešališku ir neutraliu arbitru byloje dalyvaujančių asmenų atžvilgiu, turėtų, visų pirma, pasinaudoti jam priklausančia išaiškinimo pareiga, taip pat pasiūlyti byloje dalyvaujančioms šalims pateikti papildomus įrodymus, o savo iniciatyva rinkti įrodymus išimtiniais atvejais. Šių veiksmų tinkamas atlikimas itin svarbus parengiamojoje stadijoje, siekiant, kad visas tolimesnis procesas vyktų sklandžiai ir byla būtų išnagrinėta operatyviai.

Antra, teismui renkant savo iniciatyva įrodymus, byloje dalyvaujanti šalis turi turėti galimybę dėl tokių įrodymų pasisakyti. Šiuo klausimu vertėtų apžvelgti kelias bylas, kuriose buvo sprendžiamas klausimas dėl teismo įrodymų rinkimo savo iniciatyva, prieš tai nesuteikus byloje dalyvaujančioms šalims dėl jų pasisakyti. Byloje dėl juridinės reikšmės fakto nustatymo apeliacinės instancijos teismas, priimdamas sprendimą, be kita ko, rėmėsi „Vikipedijos“ duomenimis. LAT sprendė, kad proceso šalių teisė žinoti ir komentuoti visus įrodymus turi būti užtikrinta ir tais atvejais, kai teismas įrodymus renka savo iniciatyva. Tad sprendimas, kuriame remiamasi teismo iniciatyva surinktais įrodymais, apie kuriuos proceso dalyviai nebuvo informuoti, taip pat laikytinas siurpriziniu teismo sprendimu, pažeidžiančiu proceso dalyvių teisę būti išklausytiems (LAT 2021-09-29 nutartis c. b. Nr. e3K-3-233-823/2021). Byloje dėl žalos, padarytos juridinio asmens vadovų neteisėtais veiksmais, atlyginimo, kai įmonei iškelta bankroto byla, LAT sprendė, jog apeliacinės instancijos teismas, savo iniciatyva surinkęs teismui prieinamuose registruose, informacinėje sistemoje LITEKO esančius duomenis ir konstatavęs aplinkybes, kurios nebuvo minimos procesiniuose dokumentuose, prieš tai nesuteikęs teisės dėl jų pasisakyti ir į jas atsikirsti, pažeidė rungimosi ir proceso šalių lygiateisiškumo principus (LAT 2015-07-03 nutartis c. b. Nr. 3K-3-429-313/2015).

Aptarti teismų praktikos pavyzdžiai leidžia daryti išvadą, kad teismų praktikoje pasitaiko atvejų, kai teismui renkant įrodymus savo iniciatyva, proceso šalims nėra suteikiama galimybė dėl jų pasisakyti. Teisė pasisakyti dėl visų klausimų, įskaitant ir dėl teismo surinktų įrodymų, yra itin svarbi. Pasak profesoriaus D. Turrone, kuo tiksliau įgyvendinama ši garantija, tuo mažesnis yra poreikis plėsti teismo įgaliojimus įrodymų rinkimo srityje (Turrone, 2024, p. 19). Be to, kaip minėta, teismui renkant įrodymus savo

iniciatyva, susiduriama su teismo nešališkumo problema. Todėl visais atvejais teismas turi informuoti proceso šalis apie *ex officio* veiksmus (Uzelac, 2017, p. 9). ELI/UNIDROIT taisyklės taip pat numato teismo pareigą nenustebinti proceso šalių ir bendradarbiauti su jomis (ELI/UNIDROIT, 2020, p. 99).

Trečia, teismų praktikoje advokato dalyvavimas yra įvertinamas įrodymų rinkimo savo iniciatyva aspektu. Vienoje iš bylų buvo atmesti ieškovo argumentai, kad pirmosios instancijos teismas nerinko įrodymų. Teismas pažymėjo, kad ieškovą atstovauja advokatas, todėl procesinės teisės ir pareigos, taip pat ir pareiga įrodinėti savo reiškiamų prašymų ir reikalavimų pagrįstumą, ieškovui yra išaiškintos ir žinomos (KLAT 2022-01-27 nutartis c. b. Nr. e2S-251-513/2022). Pavyzdžiui, bylose dėl juridinę reikšmę turinčio fakto nustatymo, proceso šalys, ypačingai tais atvejais, kai jos atstovaujamos advokatų, neatleidžiamos nuo pareigos rinkti ir pateikti įrodymus (VAT 2025-01-14 nutartis c. b. Nr. e2A-211-794/2025). Taigi, advokato dalyvavimams svarbus sprendžiant dėl įrodymų rinkimo *ex officio*. Tačiau teisės doktrinoje šiuo klausimu nuomonės skiriasi. Vieni mokslininkai teigia, kad nėra skirtumo, ar šalis atstovaujama advokato, kiti teigia, kad teisėjas turėtų būti pasyvesnis (Nekrošius, 2002, p. 42). Nors, reikėtų pastebėti, kad šiuolaikiniame civiliniame procese advokatai atlieka pagrindinį vaidmenį bei dažnai bendradarbiauja su teisėju dėl įrodymų rinkimo (Seidman, 2016, p. 25). Pavyzdžiui, teisės doktrinoje nurodoma, kad teismas gali savo iniciatyva rinkti įrodymus, kai šalis yra nekvalifikuotai ir prastai atstovaujamos (van Rhee, *et al.*, 2005, p. 305), arba kai turi mažiau galimybių gauti kvalifikuotą teisinę pagalbą (Turroni, 2024, p. 11). Darbo autoriaus vertinimu, jeigu proceso šalis netinkamai atstovaujama, teismas galėtų savo iniciatyva rinkti įrodymus, tačiau tik prieš tai nustatčius byloje egzistuojantį viešąjį interesą, įvertinus, ar byloje yra surinkta pakankamai įrodymų. Kitaip tariant, vien advokato (ne)atstovavimo faktas neturėtų būti lemiamas sprendžiant dėl įrodymų rinkimo *ex officio*.

Ketvirta, neretai teismų praktikoje teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus siejama su materialiosios tiesos nustatymu (LAT 2023-10-11 nutartis c. b. Nr. e3K-3-249-378/2023), o teisės doktrinoje – ir su objektyviosios tiesos nustatymu (Žemkauskienė, 2003, p. 46). Šiuo aspektu reikėtų pažymėti, kad kiekvienoje konkrečioje byloje materialiosios tiesos nustatymas yra vienas iš civilinio proceso tikslų (Nekrošius, 2024, p. 624). Kitaip tariant, materialioji tiesa turi būti nustatyta kiekvienoje nagrinėjamoje byloje, taip pat ir dispozityvioje, sprendžiant dviejų privačių subjektų ginčą. Tokios pozicijos laikomasi ir teisės doktrinoje – materialioji tiesa turi būti nustatyta visose civilinėse bylose (Nekrošius, Bartkus, 2024, p. 16). V. Nekrošius, kaip vieną iš civilinio proceso tikslų, taip

pat yra išskyręs materialiosios tiesos nustatymą byloje (Nekrošius, 2024, p. 624). Bendrai galima teigti, kad materialiosios tiesos nustatymas labiausiai atitinka socialinio civilinio proceso modelį. Tuo tarpu pasisakant apie objektyviosios tiesos nustatymą, reikėtų pabrėžti, kad tarp pačių teisės mokslininkų nėra vieningo sutarimo, ar apskritai yra įmanoma pasiekti objektyviąją tiesą priimant sprendimą. Pavyzdžiui, V. Nekrošiaus teigimu, objektyvioji tiesa reiškia ne ką kitą kaip šimtaprocentinį praeities įvykių atkūrimą teisme. Daugeliu atveju nustatyti objektyviąją tiesą yra neįmanoma (Nekrošius, 2012, p. 1103-1104). Taigi, šio darbo autoriaus vertinimu, siekis nustatyti materialiąją tiesą neturėtų būti kriterijus sprendžiant klausimą dėl įrodymų rinkimo *ex officio*, kadangi iš esmės visais atvejais teismas galėtų rinkti įrodymus savo iniciatyva siekiant nustatyti materialiąją tiesą nedispozityviose bylose. Kitaip tariant, pagrindas rinkti įrodymus *ex officio* turi būti siejamas su viešojo intereso apsauga. Tuo tarpu siekis nustatyti materialiąją tiesą byloje įgyvendinamas nustatant teismui instruktavimo pareigą, pavyzdžiui, pasiūlant byloje dalyvaujančioms šalims pateikti papildomus įrodymus. Nepaisant siekio nustatyti materialiąją tiesą byloje, šalių autonomija ir privatinų teisinių santykių dispozityvusis pobūdis turi būti išsaugotas (Nekrošius, 2024, p. 625).

Apibendrinus galima daryti išvadą, kad teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus Lietuvos civiliniame procese yra ribota ir šiuos veiksmus teismas gali atlikti išimtiniais atvejais. Toks požiūris yra sveikintinas ir atitinka socialinį CPK tikslą. Teismas, visų pirma, vadovauja procesui, turi galimybę pasinaudoti išaiškinimo teise, pasiūlyti pateikti papildomus įrodymus. Tokie veiksmai, „nukreipiant“ šalis tinkama linkme leidžia teismui išlikti nešališkam. Kaip ir dispozityviose, taip ir nedispozityviose bylose teismas turi siekti išlikti nešališku arbitru ir užtikrinti proceso šalių lygiateisiškumą, todėl itin svarbu, kad teismas teisę rinkti įrodymus *ex officio* rinktųsi išimtiniais atvejais.

IŠVADOS

1. Teisės doktrinoje išskirtos trys civilinio proceso mokyklos, kiekviena iš jų yra paremta skirtingu teismo vaidmeniu bei jo aktyvumo ribomis įrodymų rinkimo etape. Nors įrodymų rinkimas yra proceso šalių pareiga, Lietuvos civiliniame procese teismui yra suteikta teisė tiek padėti byloje dalyvaujančioms šalims surinkti įrodymus, tiek juos rinkti savo iniciatyva. Šių teismo procesinių veiksmų taikymo pagrindai skiriasi, atsižvelgiant į bylos pobūdį, tačiau abiem aptariamais atvejais išreiškiama socialinė civilinio proceso paskirtis.
2. Teismo pagalba byloje dalyvaujančioms šalims surinkti įrodymus civiliniame procese išreiškiami bendradarbiavimo ir teisėjo vadovavimo procesui principai. Darbe išanalizavus procesinius institutus, leidžiančius teismui padėti byloje dalyvaujančioms šalims rinkti įrodymus, darytinos šios išvados:
 - 2.1. Rašytinių įrodymų išreikalavimas nėra skirtas „įrodymų žvejybai“, todėl teismas turi įvertinti ar šiuo procesiniu institutu naudojamasi sąžiningai, o tai įvertinti leidžia CPK 199 str. 1 d. 1-3 p. kriterijai. Šie kriterijai vertintini kaip kumuliatyvūs, nes priešingu atveju atsirastų „įrodymų žvejybos“ ir tuo pačiu nesąžiningumo, rizika. Taip pat, atsižvelgiant į proceso koncentruotumo principą, teismas gali tenkinti proceso šalies prašymą parengiamojoje teismo nagrinėjimo stadijoje – prašymą pateikus vėliau, proceso šalis turi tai pagrįsti, o teismas – įvertinti, ar prašymo tenkinimas neužvilkins bylos nagrinėjimo.
 - 2.2. Proceso šalies teisė atsisakyti pateikti įrodymus įtvirtinta CPK 199 str. 3 d., kuri turi būti aiškinama sistemiškai su CPK 177 str. 4-5 d. Ši teisė neapima galimybės atsisakyti pateikti įrodymus, kurie sudaro konfidencialią ar komercinę paslaptį sudarančią informaciją; priešingai negu ELI/UNIDROIT taisyklės bei Austrijos ZPO, CPK tokios teisės nenumato. Nepaisant to, Lietuvos teismų praktikoje, sprendžiant klausimą dėl įrodymų išreikalavimo, atsižvelgiama, ar prašomas išreikalauti įrodymas sudaro konfidencialią informaciją ar komercinę paslaptį. Todėl atsižvelgiant į tai, kad teismui išreikalavus įrodymus proceso šalis negali atsisakyti jų pateikti dėl jos konfidencialumo, siūlytina, kad teismas, prieš priimdamas sprendimą dėl įrodymų išreikalavimo įvertintų, ar be prašomos išreikalauti konfidencialios

informacijos, pakanka įrodymų priimti sprendimą byloje, taip užtikrinant konfidencialios informacijos ir komercinės paslapties apsaugą.

- 2.3. Teismas turi teisę pasiūlyti byloje dalyvaujančioms šalims pateikti papildomus įrodymus, tačiau tokie teismo veiksmai turi būti atlikti parengiamojoje teismo nagrinėjimo stadijoje. Kasacinis teismas formuoja praktiką, jog apeliacinės instancijos teismas gali proceso šalims pasiūlyti pateikti papildomus įrodymus, tačiau atsižvelgiant į ribotos apeliacijos modelį, šalių pareigą rūpintis proceso skatinimu ir laiku pateikti įrodymus, tokia formuojama praktika kritikuotina – apeliacinės instancijos teismas neturėtų siūlyti byloje dalyvaujančioms šalims pateikti papildomus įrodymus.
- 2.4. CPK 179 str. 3 d., suteikianti teismui teisę naudoti duomenis iš teismų informacinės sistemos, kitų informacinių sistemų ir registrų, turi būti aiškinama kartu su įrodymų rinkimo taisyklėmis. Šios normos pagrindu, teismas tiek dispozityviose, tiek nedispozityviose bylose gali naudotis duomenimis apie kitoje byloje priimtus procesinius sprendimus, nustatyti prejudicinius faktus. Tačiau veiksmai, kuomet teismas savo iniciatyva renka įrodymus iš viešų informacinių sistemų ar registrų, gali būti atlikti nedispozityviose bylose, nustatčius pagrindą veikti *ex officio*. Tuo tarpu naudodamasis CPK 179 str. 3 d., teismas turi sudaryti galimybę proceso šalims pasisakyti dėl atliekamų procesinių veiksmų bei visų teismo surinktų įrodymų.
- 2.5. Įrodymų užtikrinimo institutas ELI/UNIDROIT taisyklių ir teisės mokslininkų tarpe suprantamas kaip procesinio pobūdžio prevencinė priemonė, kuris turi būti reglamentuojamas kartu su laikinosiomis apsaugos priemonėmis. Tuo tarpu Lietuvos civiliniame procese įrodymų užtikrinimo institutas yra savarankiškas procesinis institutas, reglamentuotas atskirai nuo laikinųjų apsaugos priemonių ir atitinkantis Austrijos civilinio proceso modelį. Tačiau Lietuvos teismų praktikoje įrodymų užtikrinimo instituto taikymas, atsižvelgiant į sąlygų pobūdį, sprendžiant, ar egzistuoja pagrindas taikyti įrodymų užtikrinimą, savo esme yra panašus ir atitinkantis laikinųjų apsaugos priemonių taikymo sąlygas. Tad įstatymo leidėjo valia įrodymų užtikrinimo institutą reglamentuoti atskirai nuo laikinųjų apsaugos priemonių teismų formuojamai praktikai įtakos neturi.
3. Teismas turi teisę, bet ne pareigą rinkti įrodymus savo iniciatyva, o tokie teismo veiksmai, atsižvelgiant į teisėjo nešališkumo, rungimosi principus, gali būti atlikti

išimtiniais atvejais. Atlikus pasirinktų nedispozityvių bylų kategorijų analizę, prieita prie šių išvadų:

- 3.1. Teismas savo iniciatyva gali rinkti įrodymus, visų pirma, prieš tai kiekvienoje byloje nustatčius, kad tai būtina siekiant apginti viešąjį interesą. Antra, teismo teisė savo iniciatyva rinkti įrodymus yra susijusi su proceso šalių negalėjimu juos surinkti arba vengimu juos pateikti. Todėl pati proceso šalis turi aktyviai siekti įgyvendinti savo procesines teises. Trečia, nustatčius, kad egzistuoja pagrindas rinkti įrodymus savo iniciatyva, teismas tokius veiksmus gali atlikti tik tuo atveju, kai byloje nepakanka įrodymų įrodinėjamoms aplinkybėms nustatyti.
- 3.2. Siekdamas išlikti neutraliu ir nešališku arbitru, teismas pirmiausia turėtų pasiūlyti proceso šalims pateikti papildomus įrodymus arba juos išreikalauti, o rinkti įrodymus savo iniciatyva tik išimtiniais atvejais.
- 3.3. Teisės doktrinoje ir teismų praktikoje nurodoma, kad tikslas nustatyti materialiąją tiesą byloje yra pagrindas rinkti įrodymus savo iniciatyva. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad nustatyti materialiąją tiesą svarbu kiekvienoje byloje, nepriklausomai nuo jos kategorijos, o teismo teisė rinkti įrodymus *ex officio* siejama su viešojo intereso apsauga, toks teisės doktrinoje ir teismų praktikoje pateikiamas požiūris kritikuotinas. Įrodymų rinkimas *ex officio* turi būti siejamas ne su materialiosios tiesos nustatymu, bet su viešojo intereso apsauga.

LITERARŪROS SĄRAŠAS

Norminiai aktai

Nacionaliniai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 36-1340.
2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, Nr. 74 – 2262;
3. Lietuvos Respublikos juridinių asmenų nemokumo įstatymas (2019). TAR, Nr. 2019-10324.

Užsienio valstybių teisės aktai

4. Zivilprozessordnung (Austrija) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.jusline.at/gesetz/zpo> [žiūrėta 2025-02-01].

Specialioji literatūra

5. Alexander, R. (2011). E-Discovery Practice, Theory, an Precedent: Finding the Right Pond, Lure, and Lines without Going on a Fishing Expedition. [interaktyvus] *South Dakota Law Review*, vol. 56(1), p. 25- 85. Prieiga per internetą: <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/sdlr56&i=33> [žiūrėta 2025-03-01].
6. Ambrasaitė, G. (2003). Apeliacinis procesas: pagrindinės civilinio proceso kodekso naujovės. *Jurisprudencija*, t. 37(29), p. 8-18.
7. Asser, D., et al. (2007). *Lietuvos CPK įgyvendinimo problemos: nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
8. Bartkus, J. (2024). The Impact of the EU General Data Protection Regulation on the admissibility of evidence in Lithuanian civil procedure. *Teisė*, t. 131, p. 102-112.
9. Brazdeikis, A., et al. (2016). *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
10. Burkhard, B., Bukhard, G. (1994). Admission and presentation of evidence in Germany [interaktyvus]. *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Journal*, 16(3), p. 609-628. Prieiga per internetą: <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/loyint16&i=619> [žiūrėta 2025-03-01].
11. Bužinskas, G. (2010). *Darbo ginčai: teorija ir praktika*. Vilnius: Registrų centras.

12. Cabral, A. (2023). New Trends and Perspectives on Case Management: Proposals on Procedural Agreements and Case Assignment Management. Iš: Cadiet, L., Fu, Y. (eds.) On Judicial Management from Comparative Perspective. *Contemporary Chinese Civil and Commercial Law*. Springer, Singapore, p. 25-74. Prieiga per internetą: https://doi.org/10.1007/978-981-19-8673-4_3 [žiūrėta 2025-03-14].
13. Cadiet, L. (2016). Sources and Destiny of French Civil Procedure in a Globalized World. [interaktyvus]. Iš: Picker, C., Seidman, G. (eds.) The Dynamism of Civil Procedure - Global Trends and Developments. *Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice*, t. 48, p. 63-84. Springer, Cham. Prieiga per internetą: https://doi.org/10.1007/978-3-319-21981-3_4 [žiūrėta 2025-03-15].
14. Cappelletti, M. (1970). Social and Political Aspects of Civil Procedure-Reforms and Trends in Western and Eastern Europe [interaktyvus]. *Michigan Law Review* 69. Prieiga per internetą: https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/mlr69&div=53&g_sent=1&casa_token=D5trQGc9QlkAAAAA:70j82M3IKSAqdf_fb_KTe7ZDapr0IU7AQH6jJGhCCmNs61uxhs04JMT2IdCiel6jC5lm-QBBpA4&collection=journals [žiūrėta 2025-02-12].
15. Dennis, I. (2010). *The Law of Evidence. Fourth Edition*. Sweet & Maxwell.
16. Doržinkevič, A., Maculevičienė, I. (2023). Laikinių apsaugos priemonių taikymo sąlygos specialių kategorijų civilinėse bylose. *Jurisprudencija*, t. 30(1), p. 138-158.
17. Doržinkevič, A. (2022). Proporcingumo principas ir šį principą įgyvendinančių priemonių klasifikavimas laikinių apsaugos priemonių kontekste. *Teisė*, t. 123, p. 85-97.
18. Driukas, A., Valančius, V. (2005). *Civilinis procesas: teorija ir praktika. I tomas*. Vilnius: teisinės informacijos centras.
19. Driukas, A., Valančius, V. (2006). *Civilinis procesas: teorija ir praktika. II tomas*. Vilnius: teisinės informacijos centras.
20. Driukas, A., Valančius, V. (2009). *Civilinis procesas: teorija ir praktika. IV tomas*. Vilnius: teisinės informacijos centras.
21. Galič, A. (2015). Disclosure of Documents in Private Antitrust Enforcement Litigation. [interaktyvus]. *Yearbook of Antitrust and Regulatory Studies (YARS)*, t.

- 12, p. 99-126. Prieiga per internetą: <https://www.cceol.com/search/viewpdf?id=751133> [žiūrėta 2025-02-20].
22. Huseinbegović. A., *et al.* (2023). Presentation of Evidence in Civil Proceedings. [interaktyvus]. *Actualities of Civil Procedural Law. National and Comparative Legal Theoretical and Practical Achievements*, p. 107-132. Prieiga per internetą: <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/acvplw2023&i=125>. [žiūrėta 2025-02-28].
23. Jokubauskas, R. (2021). *Juridinių asmenų nemokumo procesas: monografija*. Krokva: Mykolo Romerio universitetas.
24. Jonaitis, M. (2003). Atskirų kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumai pagal naująjį Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą. [interaktyvus]. *Jurisprudencija*, t. 42(34), p. 121-129. Prieiga per internetą: <https://cris.mruni.eu/cris/entities/publication/6c1a4efa-9b0c-47b0-9e61-e9526040617d> [žiūrėta 2025-02-29].
25. Kavalnė, S., *et al.* (2009). *Bankroto teisė. Pirmoji knyga*. Vilnius: Justitia.
26. Kavalnė, S., Norkus, R. (2011). *Bankroto teisė. Antroji knyga*. Vilnius: Justitia.
27. Krautgasser, B., Anzenberger, P. (2015). Evidence in Civil Law – Austria [interaktyvus]. Lex Localis. Prieiga per internetą: <http://www.lex-localis.press/index.php/LexLocalisPress/catalog/book/24> [žiūrėta 2025-01-29].
28. Lastauskienė, G. (2023). Tiesos sąvoka teisėje. *Teisė*, t. 128, p. 8-20.
29. Laužikas, E. *et al.* (2003). *Civilinio proceso teisė: vadovėlis. I tomas*. Vilnius: Justitia.
30. Laužikas, E., *et al.* (2005). *Civilinio proceso teisė: vadovėlis. II tomas*. Vilnius: Justitia.
31. Li, H. (2023). The Civil Case Management in Chinese Court: Focusing on the Time Limit for Adjudication and Adducing Evidence. Iš: Cadiet, L., Fu, Y. (eds.) *On Judicial Management from Comparative Perspective. Contemporary Chinese Civil and Commercial Law*. Springer, Singapore, p. 255-260. Prieiga per internetą: https://doi.org/10.1007/978-981-19-8673-4_9 [žiūrėta 2025-03-14].
32. Mikelėnas, V. *et al.* (2020). *Civilinio proceso teisė. Bendroji dalis. I knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
33. Mizaras, V. (2003). *Autorių teisės: civiliniai gynimo būdai*. Vilnius: Justitia.

34. Mizaras, V. (2009). *Autorių teisė: monografija. Antras tomas*. Vilnius: Justitia.
35. Nekrošius, V. (1999). Francas Kleinas apie civilinio proceso tikslus ir principus bei jų įgyvendinimo metodus. *Teisė*, t. 33(1), p. 43-52.
36. Nekrošius, V. (2002). *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia.
37. Nekrošius, V. (2004). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimo „Dėl Civilinio proceso kodeksų normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje“ teorinė ir praktinė analizė. *Justitia*, 3(57), p. 13–21.
38. Nekrošius, V. (2007). Kai kurie civilinio proceso teisės klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrinoje. *Teisė*, t. 63, p. 76-87.
39. Nekrošius, V. (2010). Europos Sąjungos valstybių narių bendradarbiavimas renkant įrodymus civilinėse ir komercinėse bylose. *Teisė*, t. 75, p. 7–20.
40. Nekrošius, V. (2012). Viešojo intereso gynimas civiliniame procese ir Konstitucinio Teismo doktrina. *Jurisprudencija*, t. 19(3), p. 1101-1110.
41. Nekrošius, V. et al. (2016). Pasirengimo nagrinėti civilines bylas teisme įtaka bylai išnagrinėti per protingą laiką. *Teisė*, t. 98, p. 7-15.
42. Nekrošius, V., Bartkus, J. (2024). Įrodinėjimo standarto paieškos Lietuvos Respublikos civiliniame procese. *Teisė*, t. 132, p. 8-19.
43. Nekrošius, V. (2024). Kiek viešojo intereso yra civiliniame procese? [interaktyvus]. *Vilnius University Open Series*, p. 620–630. Prieiga per internetą: <https://www.zurnalai.vu.lt/open-series/article/view/38080/35694> [žiūrėta 2025-02-15].
44. Norkus, R. (2004). Procesiniai bankroto bylų nagrinėjimo ypatumai [interaktyvus] *Jurisprudencija*, t. 57(49), p. 82-94. Prieiga per internetą: <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/3213> [žiūrėta 2025-03-03].
45. Pelenis, D. (2004). Laikiniosios teisinės apsaugos institutas naujajame Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse: pamatinės nuostatos. *Teisė*, t. 50, p. 113-124.
46. Petkuvienė, R. (2013). Teisingumas ir nešališkumas civiliniame procese. *Jurisprudencija*, t. 20(3), p. 1061-1080.

47. Pfander, J. E., Birk, D. D. (2015). Article iii judicial power, the adverse-party requirement, and non-contentious jurisdiction [interaktyvus] *Yale Law Journal*, 124(5), p. 1346-1475. Prieiga per internetą: https://heinonline.org/HOL/Page?collection=journals&handle=hein.journals/ylr124&id=1391&men_tab=srchresults [žiūrėta 2025-03-05].
48. Rechberger, W. (2007). Social Civil Proceedings. The Concept of the Austrian Civil Procedural Law according to Franz Klein. *Teisė*, t. 65, p. 158-165.
49. Seidman, G. I. (2016). Comparative Civil Procedure. [interaktyvus]. Iš: Picker, C., Seidman, G. (eds.) *The Dynamism of Civil Procedure - Global Trends and Developments. Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice*, t. 48, p. 3-17, Springer, Cham. Prieiga per internetą: https://doi.org/10.1007/978-3-319-21981-3_1 [žiūrėta 2025-03-15].
50. Seidman, G. I. (2016). Comparative Civil Procedure. [interaktyvus]. Iš: Picker, C., Seidman, G. (eds.) *The Dynamism of Civil Procedure - Global Trends and Developments. Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice*, t. 48, p. 19-44, Springer, Cham. Prieiga per internetą: https://doi.org/10.1007/978-3-319-21981-3_1 [žiūrėta 2025-03-15].
51. Storme, M. (2013). Civil Procedure in Cross-Cultural Dialogue: Eurasia Context [interaktyvus]. *IAPL World Conference on Civil Procedure, September 18-21, Moscow, Russia: Conference Book/Edited by Dmitry Maleshin; International Association of Procedural Law, Moscow, 2012, UC Irvine School of Law Research Paper No. 2013-119, University of Cambridge Faculty of Law Research Paper No. 25/2013*. Prieiga per internetą: <https://ssrn.com/abstract=2280682> [žiūrėta 2025-03-13].
52. Stürner, R. (2005). The Principles of Transnational Civil Procedure: An Introduction to Their Basic Conceptions [interaktyvus]. *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privat*, t. 69, p. 201-254. Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/27878513?seq=1> [žiūrėta 2025-02-11].
53. Tamošiūnienė E., Michailovienė I. (2013). *Šeimos bylų nagrinėjimo ir teismo sprendimų vykdymo ypatumai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
54. Terebeiza, Ž. (2010). Įrodinėjimo našta ar pareiga. *Socialinių mokslų studijos*, t. 2(6), p. 299-311.

55. Terebeiza, Ž. (2011). Tiesos nustatymo problema šiuolaikiniame civiliniame procese. *Socialinių mokslų studijos*, t. 3(3), p. 1015-1029.
56. Tran, Q. A. (2022). Electronic Evidence in Civil and Commercial Dispute Resolution [interaktyvus] *European Yearbook of International Economic Law*, t. 27. Springer, Cham. Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-18572-4> [žiūrėta 2025-03-10].
57. Turrone, D. (2024). Party Disposition and Ex Officio Powers in the Taking of Evidence: How to Make Mutual Cooperation Work. [interaktyvus] *Revista Ítalo-española De Derecho Procesal*, (1), p. 15–35. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.37417/rivitsproc/2193> [žiūrėta 2025-03-02].
58. Uzelac, A. (2014). Goals of Civil Justice and Civil Procedure in the Contemporary World [interaktyvus]. *Goals of Civil Justice and Civil Procedure in Contemporary Judicial Systems*. Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/302411607_Goals_of_Civil_Justice_and_Civil_Procedure_in_the_Contemporary_World [žiūrėta 2025-03-11].
59. Uzelac, A. (2017). Towards European rules of civil procedure: Rethinking procedural obligations [interaktyvus]. *Hungarian Journal of Legal Studies* 58(1). Prieiga per internetą: <https://akjournals.com/view/journals/2052/58/1/article-p3.xml> [žiūrėta 2025-03-10].
60. Valančius, V. (2002). Kai kurie naujojo civilinio proceso kodekso bruožai. *Jurisprudencija*, t. 28(20), p. 192-201.
61. Valančius, V., et al. (2004). *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. I dalis. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia.
62. Valančius, V., et al. (2005). *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. II dalis. Procesas pirmosios instancijos teisme*. Vilnius: Justitia.
63. van Rhee, C. H. et al. (2005). *European Traditions in Civil Procedure* [interaktyvus] Intersentia Antwerpen: Oxford. Prieiga per internetą: https://www.academia.edu/15515412/European_Traditions_in_Civil_Procedure [žiūrėta 2025-02-21]
64. van Rhee, C. H. (2008). *Judicial Case Management and Efficiency in Civil Litigation* [interaktyvus]. Intersentia. Prieiga per internetą:

- https://www.academia.edu/16120801/Judicial_Case_Management_and_Efficiency_in_Civil_Litigation [žiūrėta 2025-03-13].
65. van Rhee, C. H., *et al.* (2012). *Truth and Efficiency in Civil Litigation: Fundamental Aspects of Fact-finding and Evidence-taking in a Comparative Context* [interaktyvus] Intersentia. Prieiga per internetą: [https://www.academia.edu/33872607/Truth_and_Efficiency_in_Civil_Litigation_Fundamental Aspects of Fact finding and Evidence taking in a Comparative Context](https://www.academia.edu/33872607/Truth_and_Efficiency_in_Civil_Litigation_Fundamental_Aspects_of_Fact_finding_and_Evidence_taking_in_a_Comparative_Context) [žiūrėta 2025-02-20].
 66. van Rhee, C. H. (2014). Obligations of the parties and their lawyers in Civil Litigation: The ALI/UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure [interaktyvus] Iš J. Adolphsen, *et al.* (eds.), *Festschrift für Peter Gottwald zum 70. Geburtstag*, p. 669-679. Verlag C. H. Beck. Prieiga per internetą: https://www.academia.edu/9904869/Obligations_of_the_Parties_and_their_Lawyers_in_Civil_Litigation_In_J_Adolphsen_and_et_al_Eds_Festschrift_f%C3%BCr_Peter_Gottwald_zum_70_Geburtstag_pp_669_679_M%C3%BCnchen_C_H_Beck_2014 [žiūrėta 2025-03-11].
 67. van Rhee, C. H. (2018). Case Management in Europe: A Modern Approach to Civil Litigation. *International Journal of Procedural Law*, 8(1), p. 65-84.
 68. van Rhee, C. H. (2023). Case Management and the Principle of Co-operation in Europe: A Modern Approach to Civil Litigation [interaktyvus]. Iš: Cadiet, L., Fu, Y. (eds.) *On Judicial Management from Comparative Perspective. Contemporary Chinese Civil and Commercial Law*. Springer, Singapore, p. 13-24. Prieiga per internetą: https://doi.org/10.1007/978-981-19-8673-4_2 [žiūrėta 2025-03-14].
 69. Verkerk, R. R. (2010). *Fact-finding in civil litigation: a comparative perspective*. Intersentia: Antwerp. Prieiga per internetą: <https://cris.maastrichtuniversity.nl/en/publications/fact-finding-in-civil-litigation-a-comparative-perspective> [žiūrėta 2025-02-10].
 70. Vėbraitė, V., Latušinskaja G. (2023). Digitalization of justice in Lithuania [interaktyvus]. *Impact of the COVID-19 Pandemic on Justice Systems*. Prieiga per internetą: <https://www.vr-elibrary.de/doi/pdf/10.14220/978373737015820#page=224> [žiūrėta 2025-03-02].
 71. Vėbraitė, V. (2008). Šalių sutikimas kaip civilinio proceso tikslas ir jo galimybės Lietuvoje. *Teisė*, t. 69, p. 106–116.

72. Višinskis, V., Jokubauskas, R. (2019). Teismo vaidmuo juridinių asmenų nemokumo procese [interaktyvus]. *Jurisprudencija*, t. 26(2), p. 442-456. Prieiga per internetą: <https://www.cceol.com/search/viewpdf?id=848026> [žiūrėta 2025-03-03].
73. Zuckerman, A. (2013). *Zuckerman on Civil Procedure: Principles of Practice. Third Edition*. Sweet & Maxwell.
74. Žemkauskienė, I. (2002). Ypatingoji teisena naujajame civilinio proceso kodekse. *Jurisprudencija*, t. 28(20), p. 212-218.
75. Žemkauskienė, I. (2003). Ypatingosios teisenos reformos prielaidos. *Jurisprudencija*, t. 37(20), p. 42-49.
76. Žemkauskienė, I. (2014). Ypatingosios teisenos samprata [interaktyvus]. *Privatinės teisės doktrina ir praktika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. Prieiga per internetą: <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/e3d3eb93-f6f2-45a0-9cff-4670ac532f51/content> [žiūrėta 2023-03-04].

Teismų praktika

Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai

77. *Frydlander prieš Prancūziją* [EŽTT] Nr. 30979/96, [2000-06-27].

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimai

78. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006-01-16 nutarimas.
79. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006-09-21 nutarimas.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika

80. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2025-02-27 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-48-611/2025.
81. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024-10-17 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-190-1075/2024.
82. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024-08-24 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-158-1075/2024.
83. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024-03-14 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-37-781/2024.
84. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023-10-11 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-249-378/2023.

85. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023-04-20 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-7-41-943/2023.
86. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023-03-31 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-85-1120/2023.
87. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023-02-23 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-37-611/2023.
88. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023-01-19 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-67-403/2023.
89. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023-01-13 nutartyje civilinėje byloje Nr. e3K-3-62-421/2023.
90. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022-03-09 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-50-313/2022.
91. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021-09-29 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-233-823/2021.
92. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021-08-26 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-219-701/2021.
93. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021-06-23 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-191-611/2021.
94. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021-06-23 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-197-1075/2021
95. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021-05-26 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-132-969/2021.
96. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020-11-04 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-284-219/2020.
97. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020-07-01 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-221-916/2020.
98. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019-11-27 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-359-701/2019.
99. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019-06-27 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-237-684/2019.

100. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018-12-21 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-531-248/2018.
101. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018-06-20 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-249-611/2018.
102. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017-05-12 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-215-915/2017.
103. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017-02-01 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-3-695/2017.
104. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016-12-22 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-529-916/2016.
105. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016-02-05 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-6-706/2016
106. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015-11-25 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-615-469/2015.
107. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015-07-03 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-429-313/2015.
108. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015-06-26 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-399-701/2015.
109. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015-01-09 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-66/2015.
110. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014-10-27 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-414/2014.
111. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014-06-30 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-368/2014.
112. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013-12-06 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-641/2013.
113. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013-06-19 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-308/2013.
114. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012-12-14 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-566/2012.

115. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012-01-04 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-350/2012.
116. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011-12-22 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-541/2011.
117. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011-03-29 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-141/2011.
118. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010-10-04 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-375/2010.
119. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010-05-20 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-P-186/2010.
120. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009-03-20 nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-99/2009.
121. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008-12-09 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-585/2008.
122. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008-10-28 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-536/2008.
123. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008-04-07 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-206/2008.
124. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006-03-08 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-178/2006.
125. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004-09-27 nutartis civilinėje byloje Nr. 3k-3-453.
126. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004-03-08 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-173.

Lietuvos apeliacinio teismo praktika

127. Lietuvos apeliacinio teismo 2024-12-12 nutartis civilinėje byloje Nr. e2-997-910/2024.
128. Lietuvos apeliacinio teismo 2023-10-10 nutartis civilinėje byloje Nr. e2-962-798/2023.
129. Lietuvos apeliacinio teismo 2023-03-14 nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-132-302/2023.

130. Lietuvos apeliacinio teismo 2023-01-05 nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-418-464/2023.
131. Lietuvos apeliacinio teismo 2022-05-12 nutartis civilinėje byloje Nr. e2-508-407/2022.
132. Lietuvos apeliacinio teismo 2021-06-17 nutartis civilinėje byloje Nr. e2-758-407/2021.
133. Lietuvos apeliacinio teismo 2021-06-10 nutartis civilinėje byloje Nr. e2-520-330/2021.
134. Lietuvos apeliacinio teismo 2020-11-19 nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1725-798/2020.
135. Lietuvos apeliacinio teismo 2020-11-12 nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1716-798/2020.
136. Lietuvos apeliacinio teismo 2019-09-10 nutartis civilinėje byloje Nr. e2-969-790/2019.
137. Lietuvos apeliacinio teismo 2018-12-13 nutartis civilinėje byloje Nr. e2-1700-464/2018.
138. Lietuvos apeliacinio teismo 2018-05-10 nutartis civilinėje byloje Nr. e2-597-516/2018.
139. Lietuvos apeliacinio teismo 2018-02-09 nutartis civilinėje byloje Nr. e2-498-370/2018.
140. Lietuvos apeliacinio teismo 2017-12-22 nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1440-178/2017.
141. Lietuvos apeliacinio teismo 2017-06-15 nutartis civilinėje byloje Nr. e2-875-516/2017.
142. Lietuvos apeliacinio teismo 2017-03-16 nutartis civilinėje byloje Nr. e2-392-516/2017.
143. Lietuvos apeliacinio teismo 2016-03-17 nutartis civilinėje byloje Nr. e2-535-516/2016.
144. Lietuvos apeliacinio teismo 2016-01-07 nutartis civilinėje byloje Nr. 2-27-407/2016.

145. Lietuvos apeliacinio teismo 2015-04-02 nutartis civilinėje byloje Nr. e2-678-381/2015
146. Lietuvos apeliacinio teismo 2015-01-08 nutartis civilinėje byloje Nr. 2-197-943/2015.
147. Lietuvos apeliacinio teismo 2013-02-14 nutartis civilinėje byloje Nr. 2-872/2013.
148. Lietuvos apeliacinio teismo 2014-02-18 nutartis civilinėje byloje Nr. 2-255/2014.
149. Lietuvos apeliacinio teismo 2012-04-26 nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1014/2012.
150. Lietuvos apeliacinio teismo 2007-10-25 nutartis civilinėje byloje Nr. 2-688/2007.
151. Lietuvos apeliacinio teismo 2007-09-20 nutartis civilinėje byloje Nr. 2-608/2007.
152. Lietuvos apeliacinio teismo 2008-06-12 nutartis civilinėje byloje Nr. 2-906/2008

Apygardų teismų praktika

153. Vilniaus apygardos teismo 2025-01-14 nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-211-794/2025.
154. Vilniaus apygardos teismo 2024-05-09 nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1056-603/2024.
155. Panevėžio apygardos teismo 2024-03-13 nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-136-425/2024.
156. Klaipėdos apygardos teismo 2024-02-29 nutartyje civilinėje byloje Nr. e2S-339-618/2024.
157. Kauno apygardos teismo 2022-02-08 nutartis civilinėje byloje Nr. e2A-113-894/2022.
158. Klaipėdos apygardos teismo 2022-01-27 nutartis civilinėje byloje Nr. e2S-251-513/2022.
159. Klaipėdos apygardos teismo 2021-09-02 nutartis civilinėje byloje Nr. e2S-758-777/2021.
160. Kauno apygardos teismo 2015-12-01 nutartis civilinėje byloje Nr. e2S-2402-324/2015.
161. Vilniaus apygardos teismo 2013-11-22 nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1514-431/2013.

Kiti šaltiniai

162. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinio proceso kodeksas (1964). LTSR įstatymų sąvadas, 1964-07-07.
163. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso projekto aiškinamasis raštas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso I–III dalių projekto“, Nr. IXP-926, 2001-08-13.
164. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo bendrųjų klausimų dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo apžvalga Nr. AC-34-2. (2010).
165. Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komiteto, pagrindinio komiteto išvados dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto (XIP-1409). (2011). Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.401119> [žiūrėta 2025-02-24].
166. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymo Nr. I-1274 9, 41 ir 50 straipsnių pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.183 straipsnio pakeitimo įstatymo ir Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo Nr. I-599 15 ir 19 straipsnių pakeitimo įstatymo projektų aiškinamasis raštas Nr. 15-4732(3) (2015).
167. Europos teisės institutas ir UNIDROIT (2020). *ELI/UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure. From Transnational Principles to European Rules of Civil Procedure* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/English-integral.pdf> [žiūrėta 2025-02-21].
168. Lapėnas, S. (2021). *Laikinosios apsaugos priemonės: reikalauti ar nereikalauti? (II)* [interaktyvus] Teise.pro. Prieiga per internetą: <https://www.teise.pro/index.php/2021/04/21/s-lapenas-laikinosios-apsaugos-priemones-reikalauti-ar-nereikalauti-ii/> [žiūrėta 2025-02-14].

SANTRAUKA

Teismo vaidmuo renkant įrodymus civiliniame procese: teoriniai ir praktiniai aspektai

Kristupas Bertašius

Magistro darbe tiriamas ir atskleidžiamas teismo vaidmuo renkant įrodymus civiliniame procese tiek analizuojant teoriją, tiek Lietuvos teismų praktiką.

Pirmoje darbo dalyje, siekiant visapusiškai atskleisti pasirinktą temą, tiriamas teismo vaidmuo skirtingose civilinio proceso mokyklose bei įrodymų rinkimo etapas skirtinguose teisės tradicijų modeliuose. Įvertinamas teismo aktyvus vaidmuo, atsižvelgiant į siekį nustatyti formalią, materialią arba objektyvią tiesą byloje. Taip pat pirmoje darbo dalyje nustatoma, kokius veiksmus teismas gali atlikti įrodymų rinkimo etape bei koks šių institutų ryšys su kitais civilinio proceso principais, *inter alia*, bendradarbiavimo (kooperacijos), teisėjo vadovavimo procesui.

Antroje darbo dalyje analizuojami ir įvertinami procesiniai institutai, kuriais teismas padeda byloje dalyvaujančioms šalims surinkti įrodymus. Visų pirma, analizuojamas rašytinių įrodymų išreikalavimo institutas, jo paskirtis, taikymo pagrindai ir identifikuojamos pagrindinės problemos. Antra, įvertinama teismo teisė pasiūlyti byloje dalyvaujančioms šalims pateikti papildomus įrodymus, Trečia, analizuojamas ir kritiškai įvertinamas procesinis institutas, leidžiantis teismui naudotis duomenimis iš informacinių sistemų ir registrų. Galiausiai analizuojamas įrodymų užtikrinimo institutas, jo praktinio taikymo galimybės teismų praktikoje.

Trečioje dalyje atskleidžiama teismo teisė *ex officio* rinkti įrodymus. Siekiant visapusiškai atskleisti teismo teisę savo iniciatyva rinkti įrodymus, pasirinktos darbo autoriaus vertinimu, pagrindinės bylų kategorijos, suteikiančios teismui teisę *ex officio* rinkti įrodymus: (1) šeimos bylos; (2) juridinių asmenų nemokumo bylos; (3) darbo bylos; (4) ypatingosios teisenos bylos. Išanalizavus atskiras bylų kategorijas, kuriose teismo vaidmuo yra aktyvesnis, pateikiamos kritinės įžvalgos, susijusios su teismo teise rinkti įrodymus savo iniciatyva.

SUMMARY

The Role of the Court in the Collection of Evidence in Civil Procedure: Theoretical and Practical Aspects

Kristupas Bertašius

The Master's thesis examines and reveals the role of the court in the collection of evidence in civil proceedings, both in terms of theory and in terms of Lithuanian case law.

In the first part of the thesis, in order to fully develop the chosen topic, the role of the court in different schools of civil procedure and the process of evidence gathering in different models of legal traditions are examined. The active role of the court is assessed in relation to the aim of establishing the formal, substantive or objective truth of the case. The first part of the paper also identifies the actions that the court may take at the stage of taking evidence and the relationship of these institutions to other principles of civil procedure, *inter alia*, the principles of cooperation and judicial direction.

The second part of this thesis analyses and assesses the procedural institutes by which the court assists the parties involved in the case to gather evidence. In particular, it analyses the institute of obtaining documentary evidence, its purpose, the grounds for its application and identifies the main problems. Secondly, the right of the court to invite the parties to the proceedings to submit additional evidence is assessed; thirdly, the procedural institute allowing the court to use data from information systems and registers is analysed and critically evaluated. Finally, the institute of preserving evidence is analysed, as well as the possibilities of its practical application in court practice.

The third part reveals the court's *ex officio* right to take evidence. In order to fully illustrate the court's right to take evidence on its own initiative, the author's assessment is that the main categories of cases giving the court the right to take evidence *ex officio* are: (1) family cases; (2) insolvency cases of legal persons; (3) labour cases; (4) cases of non-contentious proceedings. The analysis of the different categories of cases in which the court plays a more active role provides critical insights into the court's right to take evidence on its own initiative.